

Львівський медієвістичний клуб
Наукове товариство історичного факультету
Василевс. Українська візантиністика
"Проект досліджень української неолатиністики medievist.org.ua"
Українська Галицька партія
Фотографії старого Львова

Український медієвістичний журнал.
Випуск №2. Українське та європейське
середньовіччя

Львівський медієвістичний клуб
Наукове товариство історичного факультету
Василевс. Українська візантиністика
"Проект досліджень української неолатиністики medievist.org.ua"
Українська Галицька партія
Фотографії старого Львова

Український медієвістичний журнал
Випуск №2.
Українське та європейське
середньовіччя

Ukrainian medieval journal
Volume 2.
Ukrainian and European Middle
Ages

м. Львів / Lviv

2016 р.

УДК 908(4-15+477)"04/14"(051)

ББК ТЗ(4)4я52+ТЗ(4Укр)4я52

Львівський медієвістичний клуб
Наукове товариство історичного факультету

Василевс. Українська візантиністика
"Проект досліджень української неолатиністики medievist.org.ua"
Українська Галицька партія
Фотографії старого Львова

Український медієвістичний журнал. / редкол.: Дмитро Димидюк (голова), Ірина Гіщинська, Юлія Гришко, Іванна Когут, Галина Микитюк, Тарас Оліярчук, Ксенія Скшентувенська. – Львів, 2016. – Вип. 2. **Українське та європейське середньовіччя.** – 179 с.

До збірника включено наукові та науково-популярні статті, рецензії та інші матеріали присвячені політичним, соціально-економічним, культурним та церковним аспектам історії середніх віків на західноєвропейських та українських теренах. Для студентів, аспірантів, викладачів, усіх, хто цікавиться історією.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, галузевої термінології, імен власних та інших відомостей.

Рецензенти:

Семенюк Лариса Степанівна,
кандидат філологічних наук, доцент
(Східноєвропейський національний університету імені Лесі Українки);

Магдич Олег Романович,
магістр історії, аспірант
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка)

© Львівський медієвістичний клуб, 2016

© Наукове товариство історичного факультету, 2016

© Василевс. Українська візантиністика, 2016

© "Проект досліджень української неолатиністики medievist.org.ua", 2016

© Українська Галицька партія, 2016

© Фотографії старого Львова, 2016

© Колектив авторів, 2016

Цей твір ліцензовано за [ліцензією Creative Commons із Зазначенням Авторства - Поширення На Тих Самих Умовах 3.0 Неадаптована](https://creativecommons.org/licenses/by-sa/3.0/).

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА 5

ЧАСТИНА I. ЕПОХА, ПРО ЯКУ МИ ЗАБУЛИ: УКРАЇНСЬКЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Роман ІВАШКО. Повідомлення графіті Софії Київської XI ст. про
руських князів7

Владислав КІОРСАК. З історії однієї суперечки, або дискусії про
роль хозарів в становленні Руської держави у висвітленні сучасної
історіографії19

Віктор МЕЛЬНИК. Оборонні укріплення міста Вінниці в X–XIV ст.
.....28

Галина МИКИТЮК. Служителі православної церкви як об'єкти
віршованих ляментів40

ЧАСТИНА II. НАУКОВІ СТУДІЇ З ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Віктор МЕЛЬНИК. Міжнародно-правовий статус Ватикану в
середньовіччі: історіософський аналіз51

Юрій ПРОЧКО. Договір з Дияволом: Західна і Східна традиції
.....65

ЧАСТИНА III. СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І СЬОГОДЕННЯ: ІСТОРИКО- ПОПУЛЯРНІ НАРИСИ

Мариям АРПЕНТЬЕВА. Ренессанс и Постмодерн: модели личного и социального бытия	79
Юлія ГРИШКО. Роль євнухів у візантійському суспільстві	91
Дмитро ДИМИДЮК. Які будівлі зображено на відомій панорамі Гогенберга? Середмістя Львова	101
Михайло ПОЛІЩУК. Велізарій та Нарсес як представники римської військової школи (порівняльна характеристика)	113

РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Федір КИРИЛЮК. Рецензія (на книгу Мельник В. Оборонні укріплення міста Вінниці / Віктор Мельник. – Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2015. – 96 с.)	125
Наталія КОВАЛКО. Рецензія (на книгу Мельник В. Болівія: політична історія та конституційне право / Віктор Мельник. – Вінниця: Друкарня ВНМУ ім. М. І. Пирогова, 2016. – 30 с.)	127
Віктор МЕЛЬНИК. Замітка-Рефлексія (з приводу статті Швидько А. Советская историография о сущности и роли немецкого права в городах Украины XV–XVIII вв. / Анна Швидько // Вопросы германской истории и историографии. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 3. – С. 125–136)	130
Віктор МЕЛЬНИК. Рецензія (на книгу Камінський А. С. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / Анджей Суліма Камінський; [пер. з пол. Я. Стріхи]. – Київ: Наш час, 2011. – 263 с.)	133
Орест МИКІЄВИЧ. Рецензія (на книгу Финкель К. История Османской империи. Видение Османа / Кэролайн Финкель; [пер.з англ. К. Алексеев, Ю. Яблоков]. – Москва: АСТ, 2010. – 829 с.)	136

Сергій МІЛЮТИН. Рецензія (на книгу Corrigan G. *A Great and Glorious Adventure: A History of the Hundred Years War and the Birth of Renaissance England* / Gordon Corrigan. – New York: Pegasus Books, 2014. – 320 p.)138

НОВИНИ МЕДІЄВІСТИКИ: ВИДАННЯ “ЗАПИСОК
ЛЬВІВСЬКОГО МЕДІЄВІСТИЧНОГО КЛУБУ”143

СПОГАДИ ПРО МЕДІЄВІСТА МОДЕСТА ЧОРНОГО (1974–2014)
.....146

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ164

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОРГАНІЗАТОРІВ. НАШІ КОНТАКТИ ...166

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ173

REQUIREMENTS FOR ARRANGING ARTICLES176

ТРЕБОВАНИЯ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ
.....178

ПЕРЕДМОВА

Пропонуємо вашій увазі другий номер електронного журналу з медієвістики, створений шляхом співпраці *Львівського медієвістичного клубу* і *Наукового товариства історичного факультету* та завдяки інформаційній підтримці проекту досліджень української неолатиністики "*medievalist.org.ua*", сайту "*Василевс. Українська візантиністика*", ресурсу "*Фотографії старого Львова*" та за сприяння *Української Галицької партії*.

Перша частина збірника присвячена українському середньовіччю – малодослідженому, але надзвичайно цікавому періоду нашої історії в якому сформувалися основи нашої культури. У другому розділі вміщено статті з історії європейського середньовіччя, які гарно демонструють історико-правову та культурно-релігійну думки тодішнього західноєвропейського суспільства. Не зважаючи на наукову спрямованість нашого журналу, редакційною колегією було вирішено створити окремий (третій) розділ для розміщення науково-популярних статей з медієвістики. Головним аргументом був відчутний брак популярних розвідок саме із середньовіччя, через що цю епоху часто сприймають крізь призму "темних віків".

Наприкінці журналу подано рецензії та огляди найновіших видань, які стосуються української та світової медієвістики, а також відомості про авторів та вимоги до написання статей у наступний номер "*Українського медієвістичного журналу*". Окремим розділом стоїть новина про вихід з друку першого студентського наукового журналу з історії середніх віків "*Записки Львівського медієвістичного клубу*", з чим ми всіх хочемо привітати!

Особливе місце у нашому збірнику займають спогади про покійного історика-медієвіста Модеста Чорного, які люб'язно були надіслані колегами, друзями та його учнями.

Метою журналу є об'єднати людей, зацікавлених у вивченні медієвістики, та надати їм можливості для реалізації наукових ідей. Збірник покликаний не лише поглиблювати теоретичні знання про різноманітні аспекти середньовічної історії, але й сприяти популяризації медієвістичних досліджень серед студентства та широкого загалу. У своїх статтях дослідники з різних міст України та Росії прагнули розкрити соціальний, ментальний та ідеологічний контекст тих чи інших явищ, що робить цей збірник цікавими не тільки для істориків-науковців, а і для пересічної публіки.

Надіємося, що вже майбутній, третій номер журналу, буде опубліковано у друкованому вигляді, де будуть вміщені деякі статті з попередніх номерів.

Щиро сподіваємося, що за Вашим сприянням публікація "Українського медієвістичного журналу" стане доброю традицією з можливістю подальшого активного розвитку.

Редакційна колегія

ЧАСТИНА І. ЕПОХА, ПРО ЯКУ МИ ЗАБУЛИ: УКРАЇНСЬКЕ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ¹

Похід князя Олега на Царгород. Мініатюра з Радзивілівського літопису (XV ст.)

¹ Ця частина журналу є рецензованою.

Відомий дослідник графіті Софії Київської Висоцький Сергій Олександрович (1923–1998)

ПОВІДОМЛЕННЯ ГРАФІТІ СОФІЇ КИЇВСЬКОЇ ХІ СТ. ПРО РУСЬКИХ КНЯЗІВ

Івашко Роман Володимирович

Дана стаття має синтетичний та узагальнюючий характер і розрахована на широке коло читачів. В ній на основі аналізу досліджень фахівців з політичної та культурної історії Київської Русі подано результати пошуків ідентифікації київських, переяславських та чернігівських князів, їх родичів та політичних подій, пов'язаних з ними з ХІ ст., які згадуються у графіті собору св. Софії у Києві.

Ключові слова: Київська Русь, князь, графіті Софії Київської, ХІ ст..

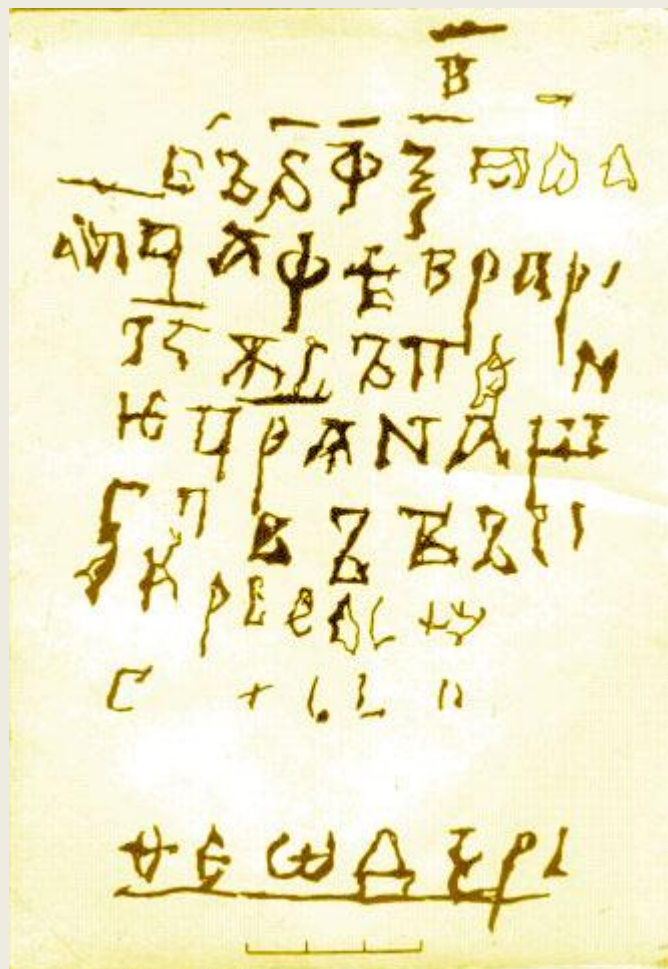
У післявоєнні роки в Софійському соборі систематично велася реставрація фресок ХІ ст., з яких знімався пізній олійний живопис, що не мав будь-якої художньої цінності. Під час цих робіт було відкрито велику площу первісної штукатурки, що дало змогу виявити значну кількість давньоруських

графіті XI–XVII ст. Серед графіті виявлено написи, час виконання яких, безперечно, потрібно враховувати при розв'язанні питання про заснування собору та про його внутрішнє оздоблення. З таких графіті насамперед викликають інтерес найбільш ранні написи, а також ті, дату яких встановлюють за різними допоміжними ознаками.

У центральному нефі собору є напис 1054 р. про смерть Ярослава Мудрого (1019–1054). У цьому записі зазначається, що князь помер 20 лютого вказаного року [3, с. 30, 32; 8, с. 39–40; 9, с. 9]. Літописи також вказують, що Ярослав Мудрий помер 1054 р., проте день його смерті у різних списках літопису визначається по-різному [15]. Справжня дата смерті Ярослава Мудрого довгий час залишалася остаточно не з'ясованою. Допоміг у вирішенні цього питання вказаний відкритий настінний напис [4]. У записі застосовано титул «цар» або «цесар» [5, №13; 10, с. 27–28; 20, с. 49, 78] до Ярослава Мудрого, не згадуваний у літописах XI ст. При ньому в соборі знаходилося велике книгосховище, де переписувалися книги, робились переклади з іноземних мов. Такі графіті як софійська азбука [2, с. 142], записи 1052 і 1054 років могли зробити ті особи, яких в свій час Ярослав Мудрий залучив до культурно-просвітницької діяльності [15]. За Святослава Ярославовича (1073–1076) книгосховище ще існувало. При митрополії були канцелярія і архів, де зберігалися важливі архівні документи: договори, дарчі, духовні грамоти. Значний контингент осіб, добре ознайомлених з писемністю, представляв софійський клір при митрополиті.

Інший напис було виявлено біля давнього південного входу до собору: біля входу у боковий вівтар Михаїла [3, с. 38; 8, с. 46]. Напис повідомляє, що київський князь Святополк Ізяславич (1093–1113), переяславський князь Володимир Мономах (1094–1113) та чернігівський князь Олег Святославич (1094–1096), уклали мир поблизу Києва на Желяні – так звалась у давнину рівнина, утворена заплавою невеличкої

річки Либеді [8, с. 30]. І Желянь, і річка Либідь згадуються у літописі чимало разів. Імена князів–сучасників, а також те, що ім'я Святополка стоїть першим, дають підстави датувати події й напис часом князювання у Києві Святополка Ізяславича, навіть більш точніше – 4 грудня 1097 р. Серед князів у записі згадується Олег Святославич, який, за словами автора «Слова о Полку Ігоревім», був головним привідником князівських суперечок через що названий «Гореславичем» [22]. Мир на Желяні князі, очевидно, скріпили клятвою, яку дали у Софійському соборі [8, с. 33–34]. На спомин про цю подію очевидець і зробив напис.

Повідомлення про смерть Великого Київського князя Ярослава Мудрого.

Дуже цікавий напис з огляду на час побудови собору було відкрито у центральній частині собору на південно–західному хрещатому стовпі під купольним квадратом. Цей стовп за знайденими

на ньому графіті було названо «княжим». Тут відкрито написи про поставлення у соборі владики, швидше за все митрополита Іларіона [8, с. 38; 12, с. 19], про чотирирічне князювання Святослава Ярославича (1073–1076) та про плату на спомин його душі для утримання церковного кліру Софійського собору, що був поставлений у Софії Київській не зразу після смерті, а у 1078 р. [3, с. 19, 21–23; 6, №6; 8, с. 43–45]. Інші графіті з цього стовпа – фрагмент напису, мабуть, про смерть Володимира Мономаха (1113–1125) [21], і, нарешті, напис про боярина Ставра Городятинича, відносять до XII ст. [3, с. 48].

Цей список доповнюється ще одним, хоч і фрагментарним, але дуже цікавим написом, виявленим на східній площині цього ж стовпа. Читання напису завдяки частковій збереженості лівої частини досить складне. У другому рядку його частину слід читати так: «...волода роди...» [9, с. 10]. Це може згадуватися народження четвертого сина Ярослава Мудрого – майбутнього київського князя Всеволода (1078–1093), записане у літописі під 1030 р. [14]. При цьому треба зазначити, що жодне з імен інших синів Ярослава не може мати закінчення «олода». Одним з важливих доказів визначення напису як такого, що сповіщає про народження Всеволода, є написання його поруч з записом про «раку» – його саркофаг, про поховання 14 квітня 1093 р. [3, с. 34; 6, №7; 8, с. 23; 9, с. 11; 13, с. 101–103; 17]. Незрозумілим було також розташування напису про поховання Всеволода у центральній частині собору, а не у північних галереях, де, безперечно, було поставлено саркофаг. Мабуть, це пояснюється тим, що автору напису про поховання Всеволода був відомий напис про його народження, а тому він і написав заключне повідомлення про смерть князя саме у центральному нефі. Автор намагався розмістити графіті про поховання Всеволода–Андрія на одному рівні з записом про його народження.

Напис від 1030 р. ставить під сумнів гіпотезу про спорудження Софійського собору в 1037 р. [9, с. 22; 14; 23, с. 143–144]. Також про початок будівництва цього собору раніше 1037 р., а саме у 1017 р., йдеться у Першому Новгородському літописі молодшого списку [18]. В такому разі зрозуміло, що події записані у *«Повісті минулих літ»* під 1037 р. не дата заснування однієї споруди, а опис будівничої діяльності Ярослава протягом кількох років – похвала будівничої та просвітницької діяльності Ярослава протягом 10–15 років. Протягом останніх двох десятиліть дослідники переглядають датування запропоноване Сергієм Олександровичем Висоцьким (1923–1998) та відчитують 992, 1018 роки, як найбільш ранні записані дати серед графіті Софійського собору [1]. Зважаючи на це 1037 р., ймовірно, є роком закінчення будівництва Софії Київської.

Корнієнко В'ячеслав Васильович та Нікітенко Надія Миколаївна досліджують графіті Софії Київської

Відомий також ще один напис 1093 р. у вівтарній частині Георгієвського приділу храму на південному стовпі про утоплення

князя 25 березня [9, с. 48; 11, с. 411]. Тут, напевно, мова йде про смерть молодого князя Ростислава Всеволодовича (1070–1093) у битві на р. Стугні між руськими князями та половцями 26 травня 1093 р. [17]. Про смерть на річці молодого князя згадується наприкінці *«Слова о полку Ігоревім»*, яка закрила йому *«дні при березі при темнім»* [22]. Поразку та смерть князя передбачив монах Григорій з Києво-Печерського монастиря [7, №4; 19]. Ростислава Всеволодовича поховали разом із батьком у Софії Київській. На похоронах за ним плакали його мати половчанка Анна († 1111 р.), яка купила Боянову землю [8, с. 64, 69–70], та кияни, адже він покинув цей світ ще молодим.

Певною мірою час будівництва північної галереї собору допомагає уточнити знайдений у ній напис з проханням до Господа врятувати *«кагана нашого»* [3, с. 31]. Безумовно, що каганом у цьому написі названо київського князя. Графіті видрапано на фресковому зображенні св. Миколи (III–IV ст.). Виходячи з цього та палеографії напису, яка, безперечно, вказує на XI ст., каганом міг бути названий тільки Святослав Ярославович, про якого йшлося вище, що помер у 1076 р. [8, с. 52; 15]. Його покровителем був саме св. Микола. Напис про кагана, датований 1076 р., вносить дещо нове у розуміння часу добудови північної галереї собору. До останнього часу спорудження другого ряду галерей, що оточували Софію Київську, відносили до кінця XI ст.. Вище згаданий напис говорить про кагана, як про живого і тим самим обмежує будову галерей собору 1076 р., є роком смерті Святослава Ярославича.

До кінця століття в графіті появляються елементи ділового письма з нахилом вправо для якого не характерна ретельність при виписуванні букв. Таким діловим письмом графіті про мир на Желяні, про прихід Святополка Ізяславича та ін. [8, с. 36; 9, с. 24]. Один з них, напис про прихід Святополка, датований 24 квітням 1093 р. (втретє під цим роком згадується князь). Він був розташований біля старовинного південного

порталу. Як відомо після смерті Всеволода Ярославича переяславський князь Володимир Мономах (1094–1113) викликав з Турова Святополка Ізяславича (1088–1093), щоб попередити братовбивчу війну, після чого відбулося поставлення покликаного на великокняжий престол [17]. На хорах собору знаходиться також напис княгині Олісави († 1107 р.) [6, №4], що була матір'ю Святополка, з проханням у Господа допомогти «*рабі своїй*» та автограф самого Святополка з аналогічним проханням та його урядовця скандинавського походження Якуна [3, с. 43–44, 46]. У вказаних написах, як і в попередніх, спостерігається подібність до графіки книжкового письма, що виявляється у використанні скорочень, титл, букв з цифровими позначеннями [9, с. 20].

Таким чином, стіни Софії Київської являються своєрідним «літописом» історії Русі. Дуже довго давні написи були приховані під нашаруваннями пізнішого антихудожнього живопису, що з'явилися у часи «реставрацій» собору. Після їх відкриття та дослідження з'ясовано, що графіті про політичні зміни в Київській Русі розташовані у центральному нефі, при східному вході до собору, у північній галереї собору, на «*княжому стовпі*», неподалік південного порталу, при вході до Михайлівського вівтаря, приділі свв. апостолів Петра і Павла, приділі св. Георгія Великомученика. У написах згадуються серед князів XI ст. київський князь Ярослав Володимирович (та поставлений в 1051 р. митрополит Іларіон), київський князь Святослав Ярославич (та його мати Олісава), київський князь Всеволод Ярославич, переяславський князь Ростислав Всеволодович, київський князь Святополк Ізяславич (та його мати Анна), переяславський та майбутній київський князь Володимир Мономах, чернігівський князь Олег Святославич.

ПРИМІТКИ

1. Бобровский Т. Некоторые замечания о софийских граффити с «ранними датами»/ Тимур Бобровский. // Заснування Софійського собору в Києві: проблеми нових датувань. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.myslenedrevo.com.ua/ru/Sci/History/NewDatingStSophiaKyiv/EarlyGraffitiStSophiaKyiv.html>
2. Брайчевський М. Походження слов'янської писемності/ Михайло Брайчевський. – 3-тє. вид. – К., 2007. – 154 с.
3. Висоцький С. Про що розповіли давні стіни/ Сергій Висоцький. – К., 1978. – 144 с.
4. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. 1.16. Граффіті. Надгробки. Епітафії. Некрологи/ Леонтій Войтович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn16.htm>
5. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. Розділ третій. Рюриковичі. Персональний склад/ Леонтій Войтович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn23.htm>
6. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-генеалогічне дослідження. 3. 4. Ярославичі. Перша Галицька династія. Таблиця 4. Рюриковичі. Ярославичі/ Леонтій Войтович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn26.htm>
7. Войтович Л. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. Історико-

генеалогічне дослідження. 3. 13. Всеволодовичі. Таблиця 14. Рюриковичі. Всеволодовичі/ Леонтій Войтович. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/dynasty/dyn35.htm>

8. Высоцкий С. Древне-русские надписи Софии Киевской. XI–XIV вв./Сергей Высоцкий. – Вып. 1. – К.,1966. – 240 с.

9. Высоцкий С. Средневековые надписи Софии Киевской. (По материалам граффити XI–XVII вв.)/ Сергей Высоцкий. – К.,1976. – 456 с.

10. Корнієнко В. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). – Ч.I: Приділ св. Георгія Великомученика/ В'ячеслав Корнієнко. – К.,2009. – 464 с.

11. Корнієнко В. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). – Ч.II: Приділ свв. апостолів Петра і Павла/ В'ячеслав Корнієнко. – К.,2010. – 272 с.

12. Корнієнко В. Корпус графіті Софії Київської (XI – початок XVIII ст.). – Ч.III: Центральна нава/ В'ячеслав Корнієнко. – К., 2011. – 400 с.

13. Літопис руський. Роки 1015 – 1034. У рік 6538 [1030]. Пер. Л. Махновця. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit07.htm>.

14. Літопис руський. Роки 1037 – 1067. Переклад Л. Махновця. У рік 6562 [1054]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit08.htm>

15. Літопис руський. Роки 1074 – 1087. Переклад Л. Махновця. У рік 6584 [1076]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit10.htm>

16. Літопис руський. Роки 1088 – 1095. У рік 6601 [1093]. Пер. Л. Махновця. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/litop/lit11.htm>

17. Новгородський Перший літопис. [видання 1950 р.]. В лѣто 6525 [1017]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/novglet/novg16.htm>
18. Патерик Києво-Печерський за другою Касіянівською редакцією (1462 р.). Про святого Григорія Чудотворця. Слово 28. Упор. І. Жиленко. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/paterikon/pat28.htm>
19. Светоний Г. Жизнь двенадцати Цезарей / Гай Светоний Транквилл. Пер. М. Гаспарова. – Москва, 1990. – 254 с.
20. Сергій Висоцький про мову Київської Русі – попередницю української мови. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=mS4Jw-AvCaY>
21. С. Сорочан, Л. Войтович Історія Візантії. Вступ до візантиністики /Сергій Сорочан, Леонтій Войтович. – Львів, 2011. – 880 с.
22. Слово про похід Ігоря Святославича. Поема XII в. Переклад В. Щурата. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/slovo67/sl16.htm>
23. Толочко О., Толочко П. Київська Русь.(Україна крізь віки. Т. 4)/ Олексій Толочко, Петро Толочко. – К.,1998. – 352 с.

Роман Івашко

СООБЩЕНИЕ ГРАФФИТИ СОФИИ КИЕВСКОЙ XI в. О РУССКИХ КНЯЗЕЙ

Данная статья имеет синтетический и обобщающий характер и рассчитана на широкий круг читателей. В ней на основе анализа исследований специалистов по политической и культурной истории Киевской Руси представлены результаты поисков идентификации киевских, переяславских и черниговских князей, их родственников и политических событий, связанных с ними с XI в., которые упоминаются в граффити собора св. Софии в Киеве.

Ключевые слова: Киевская Русь, князь, граффити Софии Киевской, XI в.

Roman Iwashko

**THE MESSAGE OF GRAFFITI ST. SOPHIA XIth CENTURY ABOUT
RUSSIAN PRINCES**

This article has a synthetic and general character and is designed for a wide range of readers. It based on the analysis on researches of experts from the political and cultural history of Kievan Rus' and here is the results of research of identifying Kiev, Pereyaslav and Chernigov princes, their relatives and political events associated with XI century, mentioned in the graffiti of Cathedral of St. Sophia in Kiev.

Keywords: Kievan Rus', prince, graffiti of St. Sophia in Kiev, XI century.

Хозарський каганат у середині IX ст.

З ІСТОРІЇ ОДНІЄЇ СУПЕРЕЧКИ, АБО ДИСКУСІЇ ПРО РОЛЬ ХОЗАРІВ В СТАНОВЛЕННІ РУСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У ВИСВІТЛЕННІ СУЧАСНОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Кіорсак Владислав Борисович

Хозарський чинник у формуванні Києворуської держави завжди викликав численні дискусії серед дослідників. Хоч вплив південно– східного сусіда ніхто не заперечував, проте ступінь впливу Хозарського каганату на державотворчі процеси активно обговорюється й сьогодні. В статті проаналізовано основні здобутки сучасної історіографії у вивченні «хозарського питання», розглянуто ключові тенденції у цьому напрямку.

Ключові слова: Хозарський каганат, Хозарсько– Єврейські документи, походження Русі, О. Прицак, П. Толочко.

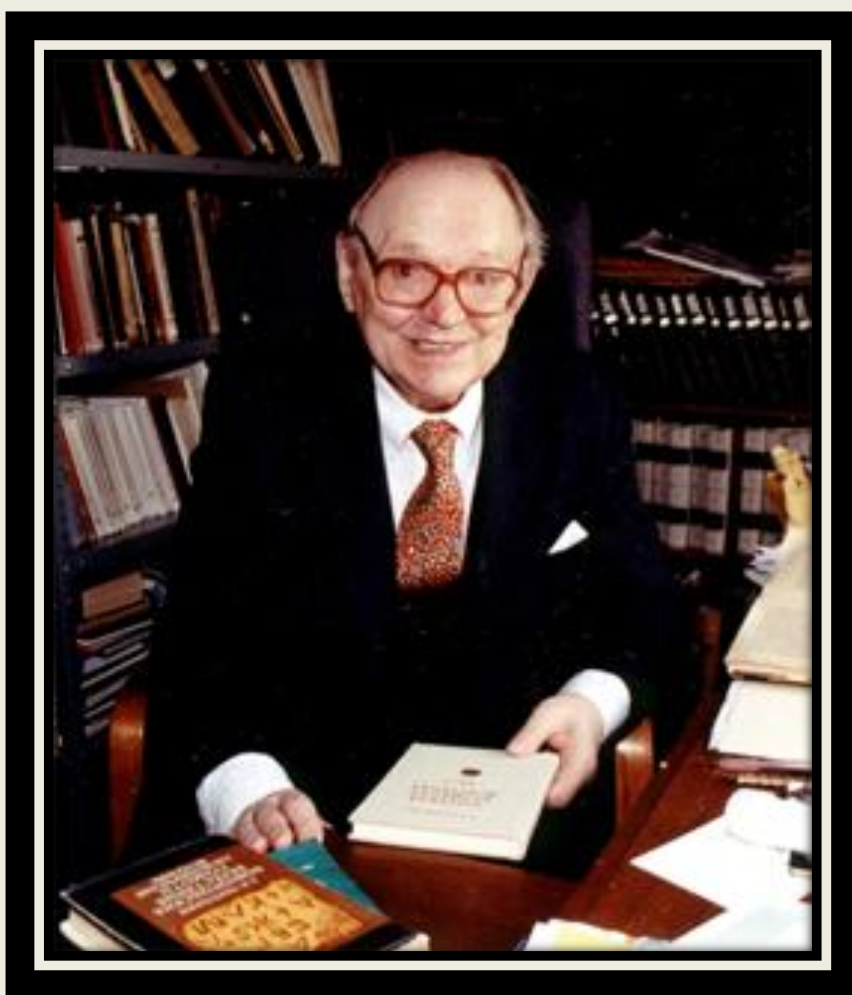
У 1982 р. видавництво Корнельського університету опублікувало колективну працю двох гарвардських вчених – Омеляна Прицака та Нормана Голба «*Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century*», в якій було опубліковано два унікальних джерела до вивчення історії Русі «текст Шехтера» і «Київський лист». Окрім публікації цих документів книга містить і цінні зауваження стосовно державотворчих процесів всередині руської держави в перші століття її існування. Зокрема, велика частина зауваг була здійснена Омеляном Прицаком, який крізь призму цих двох джерел та оперуючи Повістю минулих літ намагається відтворити певні концептуальні особливості історії Русі.

Так, автор доходить висновку, що Київ виникає в 830-х роках як хозарський центр після руйнування франками Аварського каганату. Кий, як засновник династії, був приналежний до одного з хозарських родових кланів. При цьому на основі східних джерел автор доходить висновку, що Київ був завойований не Олегом, як це традиційно трактує Повість минулих літ, а Ігорем – правителем руського каганату, центр якого знаходився в районі Ростова.

Олег, будучи правителем протодержавного утворення на півночі Русі поступово просувався на південь, захопивши землі словен, з центром у Новгороді, а згодом захопив Ростовську землю. На думку дослідника «Київський лист» можна датувати 930-ми роками, тобто «хозарським періодом» Києва незадовго до захоплення міста Ігорем [4, с. 96]. Персону Олега О. Прицак трактує як Хлгу з Кембриджського документа, який загинув у першій половині X ст. в результаті невдалого походу на Візантію.

Незважаючи на те, що це видання йшло в розрізі з традиційними постулатами тодішньої радянської історіографії, майже ніхто із східноєвропейських дослідників не відредагував на нього. Виключення

становлять хіба праці Анатолія Новосельцева, який у 1990 р. опублікував працю «Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа» в якій часто посилався на згадану працю. Автор відмічає, що спостереження Нормана Голба є доволі цінними, в той час, як судження О. Прицака часто необґрунтовані джерельними даними. Засуджує дослідник і О. Прицака за те, що той перебільшує роль хозарів у формуванні Руської держави, зокрема він заперечує теорію хозарського заснування Києва [5, с. 62].

Омелян Йосипович Прицак (1919–2006)

Іншим радянським дослідникам ця праця залишилась невідомою, попри те, що ні Київський лист, ні Кембріджський документ не були

перекладені російською, та не публікувались у вітчизняних виданнях [4, с. 195– 196].

Активне обговорення праці відбулось серед американських та західноєвропейських істориків. Одразу після видання книги було опубліковано низку рецензій, в яких критикувалось різні аспекти роботи, однак більшість з них не заперечували тезу О. Прицака про заснування Києва хозарами у 830-х рр [9, р. 144– 146; 10, р. 474– 486]. Цей факт пояснюється очевидно тим, що рецензентами переважно були американські фахівці– гебраїсти, які не займалися спеціальним вивченням історії Руської держави.

Активне обговорення книги в колах східноєвропейських істориків почалось після перекладу праці російською мовою в 1997 р., за редакцією Володимира Петрухіна. Після цього матеріали дослідження починають використовувати у свої дослідженнях східноєвропейські історики, фахівці з ранньосередньовічної історії Русі, публікуються перші рецензії.

Однією з найвідоміших була рецензія українського археолога, академіка НАН України Петра Толочка, який виступив неформальним антиподом О. Прицака. В 2004 р. була опублікована стаття *«К вопросу об хазаро– иудейском происхождении Киева»*, в якій П. Толочко зазначав, що висновки О. Прицака виходять далеко за межі джерелознавчих можливостей Київського листа, оскільки дане джерело немає жодних прямих вказівок на те, що ці терени, включно з Києвом були підпорядковані хозарам. Навпаки, воно свідчить про те, що в Києві перебувала лише хозарська громада, згадувана в Повісті минулих літ. Іншого ж відношення хозари до полян не мали, окрім того, що приблизно з VIII ст. поляни опиняються залежності від хозарської держави, зобов'язуючись платити данину, на думку дослідника це ще

один аргумент до того, що поляни не могли бути хозарами, оскільки платили їм данину [7, с. 99– 101].

Заперечує П. Толочко і тезу про заснування Києва хозарами, зазначаючи, що автор часто сам плутається у свої твердженнях, та оперує ненадійними матеріалами археології та топографії. На його думку Київ виникає як типове слов'янське поселення і продовжувати суперечки про його етнічну приналежність просто немає сенсу [7, с. 101– 107].

Поляни сплачують данину хозарам. Мініатюра з Радзивілівського літопису (XV ст.)

Однак дискусії на цьому не припинились. Схожої з О. Пріцаком думки дотримувався Костянтин Цукерман, який локалізує руський каганат на півночі Росії, з центром у Ладозі. Автор обмежує період існування каганату вузькими хронологічними рамками (830–870 рр.) після чого він зникає. Причиною того на думку дослідника була

громадянська війна і лише прихід Рюрика поклав початок формування централізованої руської держави. Встановлення влади Рюрика автор датує 870-ми роками, зазначаючи при цьому, що Нестор помилився в датуванні.

Цю думку автор виводить з того, що всі джерела, які згадують русів в ранні періоди відносяться виключно до Руського каганату, а не до руської держави. При цьому К. Цукерман заперечує тезу про те, що титул кагана був наданий русичам через династичні зв'язки, а також заперечує той факт, що право носити цей титул мали лише представники клану Ашина. Некоректно на думку дослідника говорити і про васальні відносини між Руським і Хазарським каганатом [8, с. 77–79]. Інша територія на південь від Руського каганату знаходилась під владою Хозар [8, с. 85].

До дискусії приєдналися й інші дослідники. Так, Леонтій Войтович підтримав П. Толочка, зазначаючи при цьому, що в першій половині IX ст. Хазарський каганат був охоплений численними громадянськими війнами тому ніяк не міг бути зацікавлений у розширенні своєї сфери впливу. Важливим тут є те, що Л. Войтович виходить за межі виключно хозарсько-слов'янських відносин враховуючи не менш важливий скандинавський компонент [2, с. 26–30]. Оскільки поява скандинавів на Дніпровському шляху датується першою половиною IX ст. Саме шведські вікінги, з якими історик пов'язує літописного князя Діра, допомогли позбутись слов'янам залежності від хозар. Саме тому правитель цього нового політичного об'єднання взяв титул кагана, який згадується в Бертинських аналах 839 р., для того, щоб протиставити себе східним сусідам [1, с. 109–115; 3, с. 70–95].

Схожої думки дотримується і Володимир Петрухін, який зазначав, що хозари та скандинави були важливим чинником для самоідентифікації слов'янського населення, оскільки воно

викристалізовувалось саме в результаті цих суперечливих відносин [6, с. 115]. Стосовно тези О. Прицака про ототожнення Хлгу з Кембриджського документа з літописним Олегом, дослідник зазначає, що це ім'я було доволі поширеним серед скандинавів на Русі. Навіть попри те, що хронологія Повісті временних літ (ПВЛ) є відносною, автор критикує О. Прицака за те, що той не втримавшись перед спокусою збігу імен в джерелах змінює хронологічні рамки правління літописного Олега та Ігоря. Дослідник вважає, що насправді таке співпадіння імен ще нічого не означає, оскільки джерельно зафіксована наявність кількох протодержавних утворень на території Східної Європи, тому інформація яку ми отримуємо часто може бути однобокою, локальною і некоректно її сприймати крізь призму класичних уявлень про Руську державу, особливо на початках її існування, як централізовану державу [6, с. 90–98].

Висновки. Враховуючи дані сучасної історичної науки та матеріали археології працю О. Прицака та Н. Голба не можна сприймати без скепсису, більшість сучасних дослідників дотримується поглядів П. Толочка, який оперує широкою базою писемних джерел та археологічними матеріалами. Однак і його дослідження не можна сприймати беззаперечно, оскільки спростування «хозарської теорії» генези руської держави ще не вирішує всіх дискусійних питань, яких залишається надзвичайно багато. Висновки П. Толочка засновані великою мірою на ПВЛ, яка є досить сумнівним джерелом в плані вивчення початкового етапу Руської держави. Бачення первісної Русі, як конгломерату виключно слов'янських племен, також не може повністю задовольнити сучасну історичну науку, оскільки воно відображає історичні процеси відірваними від загального історичного контексту, не враховуючи інші етнічні та політичні чинники, тому мусить бути доповненим сучасними здобутками історичної науки.

ПРИМІТКИ

1. Войтович Л. Київський каганат? До полеміки П. Толочка з О. Прицаком / Леонтій Войтович // Хазарський Альманах. – 2005. – №4. – С. 109–117.
2. Войтович Л. Князь Рюрик (Славетні постаті Середньовіччя. – Вип. 4) / Леонтій Войтович. – Біла Церква, 2014. – 123 с.
3. Войтович Л. Чи володіла Хозарія Середнім Подніпров'ям у 839– 860 рр. / Леонтій Войтович // Хазарський Альманах. – 2013. – №2. – С. 70–95.
4. Голб Н., Прицак О. Хазарско– иудейские документы X в./ Научная редакция, послесловие и комментарии В. Петрухина. – Москва–Иерусалим, 1997. – 240 с.
5. Новосельцев А. Хазарское государство и его роль в истории Восточной Европы и Кавказа / Анатолий Новосельцев. – Москва, 1990. – 264 с.
6. Петрухин В. Начало этнокультурной истории Руси. IX–XI вв / Владимир Петрухин. – Москва, 1995. – 317 с.
7. Толочко П.П. К вопросу об хазаро– иудейском происхождении Киева // Хазарський альманах / Петр Толочко. – Киев–Харьков–Москва, 2004. – Т 2. – С. 99–109.
8. Цукерман К. Два етапа формування Древнерусского государства / Константи Цукерман. // Археологія. – 2003. – №1. – С. 76–100.
9. Gil M. Review of Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century by Norman Golb, Omeljan Pritsak / Moshe Gil // Journal of Near Eastern Studies. – Vol. 46, No. 2. – 1987. – P. 144– 15

10. Peter B. Golden. Review: A New Discovery: Khazarian Hebrew Documents of the Tenth Century / Peter B. Golden // Harvard Ukrainian Studies. – Vol. 8, No. ¾. – 1984. – P. 474– 486.

Владислав Киорсак

**ИСТОРИЯ ОДНОГО СПОРА. ДИСКУССИИ О РОЛИ ХАЗАР В
ПРОЦЕССЕ СТАНОВЛЕНИЯ РУССКОГО ГОСУДАРСТВА В
ОСВЕЩЕНИИ СОВРЕМЕННОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.**

Хазарский фактор в вопросе формирования Киеворусского государства всегда вызывал множество дискуссий среди исследователей, влияние этого южно-восточного соседа никто не оспаривал, однако мера влияния Хазарского каганата на государственные процессы активно обсуждается и сейчас. В данной статье проанализировано основные достижения современной историографии в изучении «хазарского вопроса», рассмотрено ключевые тенденции в этом направлении.

Ключевые слова: Хазарский каганат, Хазарско-еврейские документы, Происхождение Руси, О. Прицак, П. Толочко.

Vladyslav Kiorsak

**HISTORY OF ONE DISPUTE. DISCUSSION ABOUT KHAZARS
ROLE IN THE DEVELOPMENT OF THE EARLY RUSS` STATE IN
CONTEMPORARY HISTORIOGRAPHY.**

In contemporary post-soviet historiography «Khazarian problem» is very important and causes numerous discussions. In this article we considered main historical concepts about initial Russian state. The researchers have a task for rethinking about the present questions based on critical source and evolvement of the modern world historiography.

Key words: Khazar Khaganate, Khazarian Hebrew Documents, Origin of Rus', O. Pritsak, P. Tolochko.

Башта вінницьких «Мурів» XVII–XVIII ст. – комплекс оборонних споруд Домініканського монастиря (фото автора)

ОБОРОННІ УКРІПЛЕННЯ МІСТА ВІННИЦІ В X–XIV СТ.

Мельник Віктор Мирославович

Стаття узагальнює історичні та археологічні дослідження оборонних укріплень міста Вінниці в період українського середньовіччя. Автор розглядає історію слов'янських і давньоруських фортифікацій у тісному взаємозв'язку із етнічною, економічною та юридичною історією Поділля. Вперше запропоновано дослідити залишки давньоруського дитинця на території сучасної Вінницької обласної психоневрологічної лікарні.

Ключові слова: Вінниця, оборонні укріплення, дитинець, Поділля

Вінниця – мальовниче місто, історико-етнографічний та політичний центр Подільського регіону. Розташована Вінниця на одній із найкрасивіших і найдовших річкових

артерій України – на Південному Бузі. Внаслідок свого історико-географічного положення місто опинилося в центрі багатьох ключових подій, зазнавши як поразок, так і перемог.

Перша згадка про місто Вінницю датується 1363 р.. Однак, ми повинні сприйняти як факт, що на цій чорноземній, родючій землі поселення існувало ще в ранньотрипільський час. Сучасна територія міста здавна була заселена протослов'янським етнічним субстратом, зокрема так званими «скіфами-орачами», сарматами, антами.

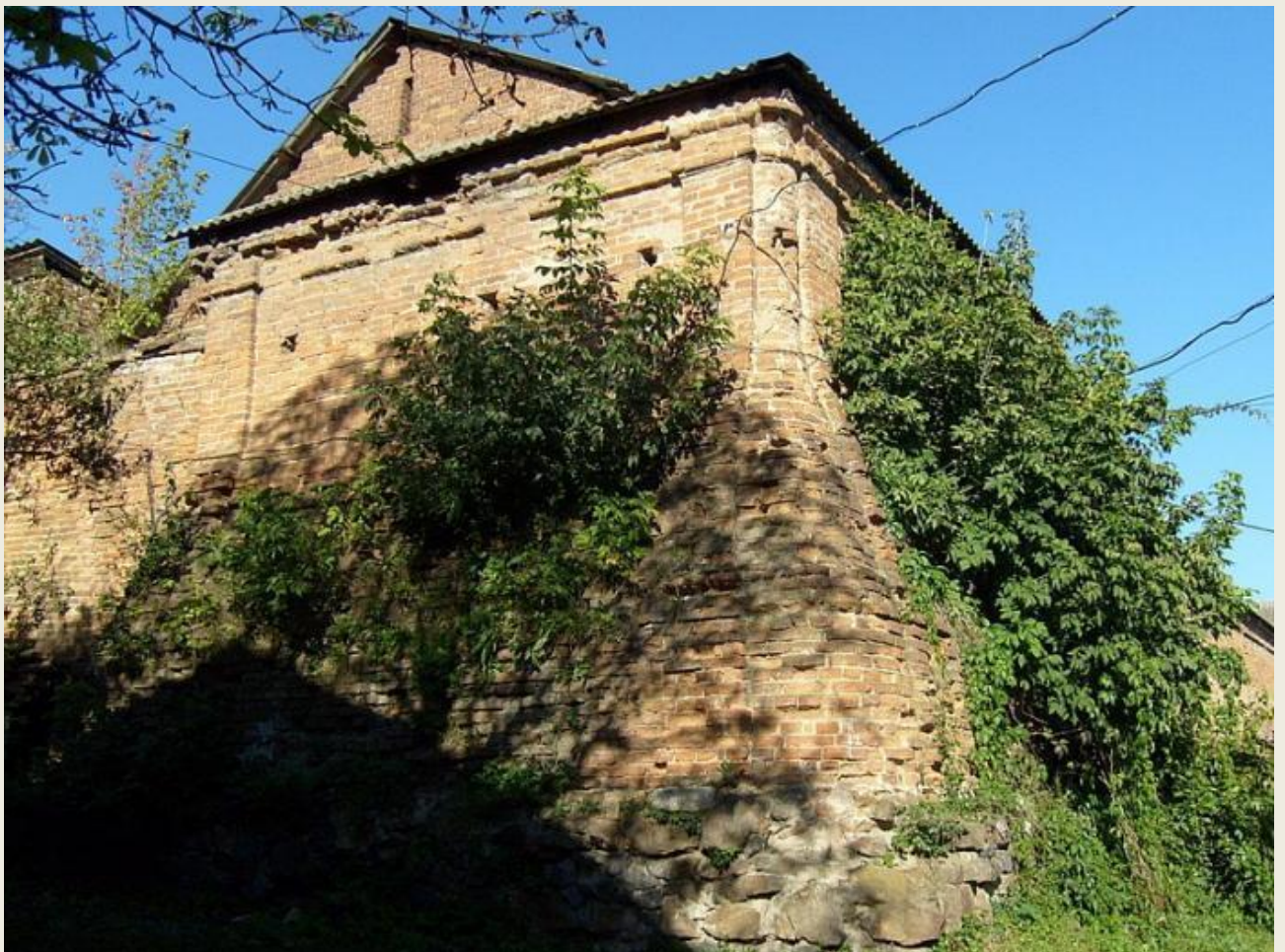
Підкреслимо, що Подільська земля ніколи не була обділена історичними, археологічними, культурологічними пам'ятками. Весь вінницький край буквально дихає історією.

Терени Поділля входили частково й до складу Київської Держави. В IX–X ст. вони були заселені такими східнослов'янськими племінними елементами як уличі (також зустрічається «угличі») та тиверці. Відповідно до праць Михайла Грушевського («Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до XIV ст.», «Нарис історії українського народу»), більша частина сучасної Вінницької області була зайнята племенем уличів. Уличі або ж угличі, на думку багатьох авторитетних дослідників, зокрема, М. Грушевського, М. Костомарова, Г. Хоткевича, І. Крип'якевича, представляли собою відокремлений племінний союз. Уличі, згідно з твердженнями Михайла Грушевського, домінували і на сучасній території міста Вінниці. Вінниця була одним із центрів углицького (улицького) племінного союзу. Південніше, між річками Дністер і Прут, проживали тиверці. Таке геоісторичне розташування великих східнослов'янських племінних анклавів зберігалось протягом V–X ст. Подальшу етноісторичну картину углицького життя, посилаючись на М. Грушевського, характеризує В. Д. Отамановський: «За Грушевським, уличі під натиском печенігів пересунулися в X ст. в

краї середнього й горішнього Бугу» [8]. Тобто в X ст. Ulrichi переселилися на північ.

Там же, у В. Д. Отамановського, читаємо: «М. Грушевський вважає, що в X ст. сталі осадки слов'ян не виходили за межі лісово-болотняної частини горішнього Бугу». Що ж стосується середнього Побожжя, то воно, як вважає Отамановський, наприкінці XI – на початку XII ст., перетворилось у степ, де «кочували половці» [8].

Вже «у половині XII ст. горішнє Побожжя виступає в літописних звістках як густо заселена смуга південного пограниччя з городами Межибожжя й Божський та Прилук», пише В. Д. Отамановський [8]. Тобто терени сучасної Вінниці, яка, ймовірно, існувала вже тоді в якості «сільської громади» (дефініція, вживана відповідно до правничої термінології М.Буданова), були складовою частиною Київського князівства.

Цей період історії міста Вінниці відображено в дуже цікавій і заснованій на великому бібліографічному та археографічному матеріалі праці М. Молчановського «Очерк известий о Подольской земле до 1434 года», опублікованій протягом 1880 рр. в «Известиях Киевского университета». Нині це дослідження стало справжньою бібліографічною рідкістю. У вінницьких та львівських архівних інституціях її віднайти практично неможливо. Копію даної праці мені вдалося знайти лише у Науковій бібліотеці імені Максимовича Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Матеріали Молчановського є також у фондах Наукової бібліотеки Українського Вільного Університету в Мюнхені.

У праці «Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV ст.» М. Грушевський стверджує, що з початком роздробленості і розпаду Київської держави, тобто у XII ст., верхнє Побожжя перебувало у складі Руської землі [3]. Кордон останньої якраз проходив по річці Бог (Південний Буг). Таким чином, цілком можливо, що Київська Русь займала Староміську частину міста Вінниці, тоді як південна частина нашого міста формально вже не входила до складу Київського князівства.

Так чи інакше, але територія міста Вінниці знаходилася у сфері впливу київських князів. Це надає підстави вважати, що певні оборонні укріплення існували тут вже у часи Київської держави [6; 8]. Підстави стверджувати про можливе поселення і дитинець на теренах Вінниці дають також матеріали археологічних досліджень. Остання експедиція проводилась у 2006 р.. В результаті було знайдено деякі пам'ятки X–XIII ст. (прикраси, залишки давньоруської зброї).

Також слід врахувати, що Вінниця розташована на дуже вигідних оборонних позиціях. Річка Південний Буг, а також невеликі річечки Вишенька й Вінничка, їх скелясті пагорби створюють цілий ряд

природних перепон для ворогів. Все це (навіть без врахування археологічних матеріалів) сприяє думці про те, що на території міста у давньоруські часи існувало одне або навіть кілька укріплених поселень.

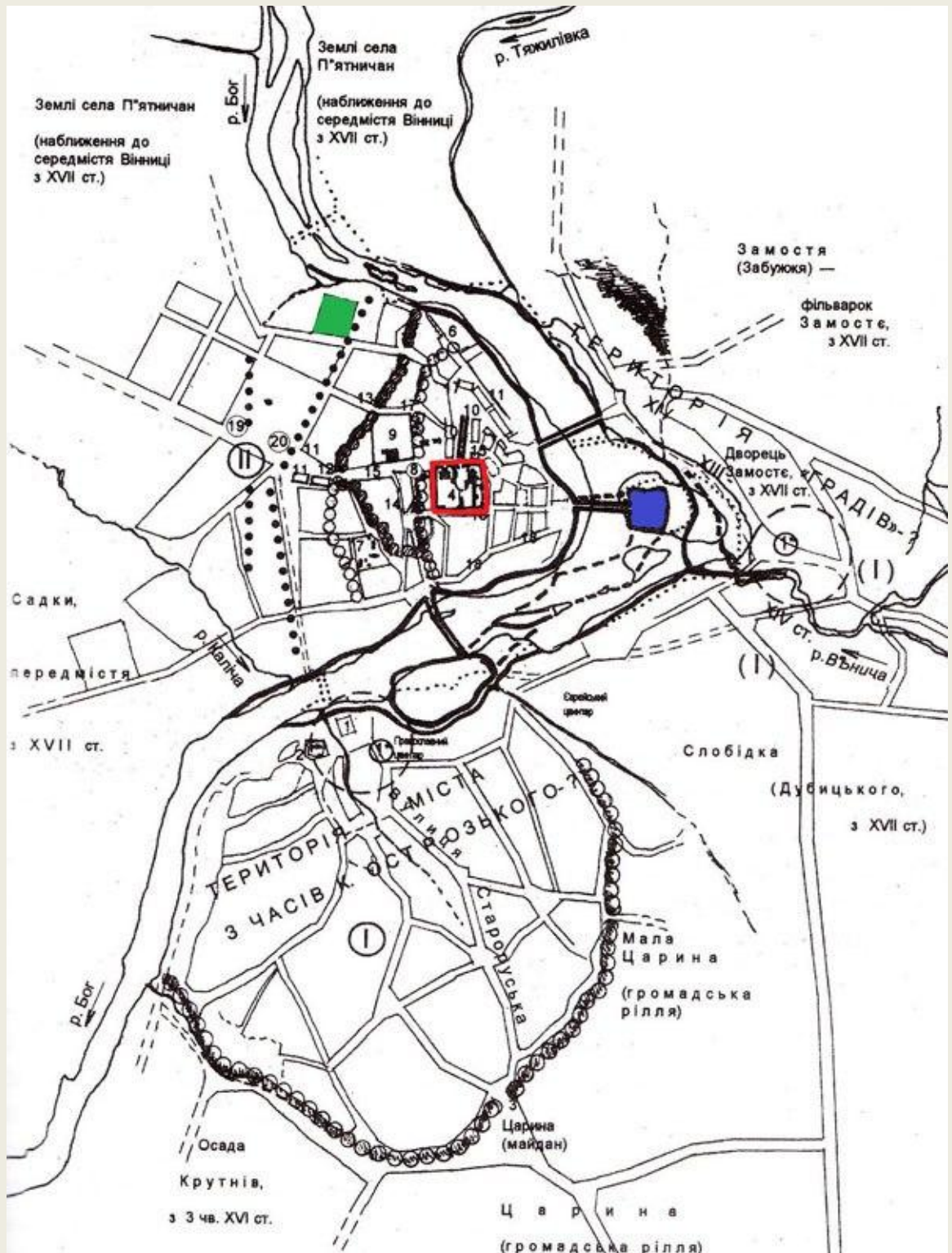
Працюючи над цією проблематикою у відділенні історії (секція історії України, секція археології) вінницької територіальної Малої Академії Наук та у відповідному підкомітеті Історико-Етнографічного Товариства імені В. Д. Отамановського, було вирішено провести археологічну експертизу на тих міських ділянках, де розташовувались експедиції Вінницького державного педагогічного університету протягом 2000–2006 років. Висунута особисто пропозиція проведення нової археологічної експедиції не зустріла схвалення з боку міської влади через відсутність фінансування. Враховуючи таку ситуацію, підкомітет з вивчення історії вінницьких оборонних укріплень, який на той час очолювався автором, вирішив провести історико-археологічну експертизу самостійно. Були вивчені матеріали експедицій, споряджених Інститутами історії та археології Національної Академії Наук України, Інститутом історії, етнології та права Вінницького державного педагогічного університету. Тут також прислужилися збірники археологічних матеріалів та історико-археологічні описи, вкомплектовані в 2008–2010 роках М. Відейком, М. Толстоуховим та В. Зубановим. У процесі були вивчені й матеріали, наявні у фондах Вінницької обласної універсальної наукової бібліотеки імені Тімірязєва [5].

Після ретельного вивчення усіх наявних ресурсів, була проведена зовнішня, оглядова оцінка місць розкопок. Результатом цієї експертизи став висновок про те, що вже в XIII ст. у межах Вінниці існувало укріплене поселення, заселене нащадками східнослов'янського племені уличів. Центром поселення був дитинець, розташований в гирлі річки Вишеньки (нині знаходиться на території обласної психоневрологічної

лікарні імені Ющенка), де були знайдені зразки давньоруської кераміки XIII–XIV ст. та вали городища уличів. Місцем, де теж існувало в XII–XIV ст. невелике поселення уличів, є Замкова гора (розташована між вулицями Успенського та Петровського).

Нашу увагу привернула природа більшості знайдених археологічних артефактів. На відміну від академічних тверджень С. Плетнєвої про те, що Поділля в той час було заселене «виключно асимільованими половцями» [4, с. 10], матеріал переконує в тому, що північна Вінниччина була регіоном розселення не половців, а саме східних слов'ян. Окрім уличів, на території умовного «Вінницького укріпленого городища» слід розміщувати також торків і «чорних клобуків» (за М. Грушевським) [3]. Однак ще цікавішим є той факт, що багато археологічних артефактів та здогади, висловлені М. Молчановським і М. Грушевським, дають можливість зробити висновок про наявність серйозної частки польського етнічного субстрату в етноантропологічній картині північного Поділля (Побожжя) і Поросся. На думку М. Грушевського (той же «Нарис історії Київської землі...»), поляки з'явилися на території Вінниці на початку XII ст. як військовополонені внаслідок прикордонних суперечок за терени теперішніх Люблінщини та Холмщини. Військовополоненим з дружини короля Болеслава навіть було надане право на власного ксьондза, що підтверджує появу польського етнічного елементу в межах Вінниці вже на початку – в середині XII ст. [3].

Проведення повноцінної археологічної експедиції на території Вишенського городища, а також в гирлі річки Віннички могло б підтвердити вищезазначене твердження. (приклад: доволі розрекламовані «Змієві вали» на Пороссі) та дерев'яного дитинця. Особливо це стосується Вишенського виступу, де відповідні археологічні ознаки виражені ще дужче [4, с. 11; 5].

Вінниця на момент 1651 р. Червоним позначені єзуїтські Мури, де тримав оборону Іван Богун, синім – острівний замок на Кемпі, де був штаб Калиновського, зеленим – угіддя Благовіщенського монастиря, де зараз стоїть пам'ятний знак. Використано карту С.О. Царенка

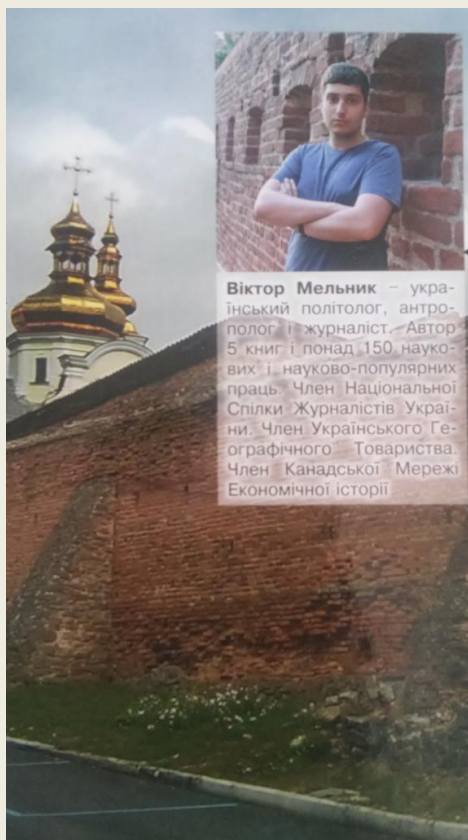
Проводячи експертизу, ми дійшли висновку, що перші вінницькі укріплення оборонного характеру мали вигляд давньоруських «валів». Так чи інакше, але великої шкоди цим оборонним спорудам мала завдати монголо-татарська навала, що прийшла на подільські землі близько 1241 р.. Після монгольського спустошення, на думку Грушевського і Молчановського, територія нашого міста була знищена і майже десятиліття стояла пустою, перетворюючись у степ – Дике Поле [3].

У 1250-х роках Побожжя знову відвойовує Руська держава, але цього разу вже не Київське, а Галицько-Волинське князівство під керівництвом князя Шварка Даниловича [1]. Реформи короля Данила посприяли тому, що на територію умовного «Вінницького укріпленого городища» поступово повертався «руський люд» [1]. У складі князівської прикордонної дружини з'являються також купці, а з ними поляки та німці яких було багато на службі в галицько-волинських князів [6, с. 87].

Разом з населеними пунктами паралельно відбудовувались і знищені татарами дерев'яні укріплення. Підтвердження цій гіпотезі

знаходимо і в результатах останніх археологічних експедицій, зокрема, в матеріалах періоду середини–кінця XIII ст.

Довго в складі Галицько–Волинської держави Вінницьке городище і Побожжя не перебували [6; 7]. Поділля було вельми важливою і стратегічною територією для Золотої Орди, що й сформувала тут наприкінці XIII ст. окремий Побожський улус, який хоч і формально, але проіснував до XIV ст. [7]. У той час (за літописними матеріалами), містечками і нечисленними подільськими поселеннями правили так звані «виборні отамани». Певно, що таке управління (в юридичному його розумінні) існувало і у Вінницькому городищі, але окрім археологічних матеріалів, що прямо свідчать про існування на теренах міста в XIII–XIVст. поселення–містечка, чіткої інформації про його правовий чи соціально–економічний розвиток ми не маємо.

Отже, XIII ст. для Вінниці мало неспокійний і «перехідний» характер, адже саме у цей час відбувається монгольська навала, котра сильно поруїнувала край. Побожжя протягом всього XIII ст. часто переходило з рук в руки то до галицьких князів, то до татарських баскаків [4, с. 12].

Незважаючи на всі наявні історико-археологічні, етноісторичні дослідження, період до XIV ст. в історії Вінниці, а отже і в історії вінницьких оборонних укріплень, залишається малодослідженою сторінкою. Для відновлення історичної справедливості нашим дослідникам потрібно ще дуже багато працювати як над археологічними, так і над археографічними матеріалами.

Висновки. На нашу думку, доцільним є створення компетентної академічної комісії, яка б за підтримки Національної академії наук провела дослідження у московських, петербурзьких, варшавських, краківських, берлінських архівних установах і виклала висновки у системному аналізі початкового періоду історії Вінниці та середнього Побожжя. Окрім цього, вважаємо за необхідне встановити постійно діючу археологічну експедицію на сучасній території обласної психоневрологічної лікарні імені Ющенка, а також на Замковій горі – там, де були зведені давньоруські городища і дитинці. Лише тоді ми зможемо сформулювати для себе ясну картину історії вінницьких оборонних укріплень у період з X по XIV ст.

ПРИМІТКИ

1. Аркас М. Історія України–Русі. / Микола Аркас. – К., 2015. – 464 с.
2. Білінський М. Вінницький Замок. Історичний нарис з доби 16–18 ст. / Микола Білінський. – Вінниця, 1926. – 18 с.
3. Грушевський М. Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя. / Михайло Грушевський. – К., 1991. – 541 с.
4. Мельник В. Оборонні укріплення міста Вінниці. Короткий історичний нарис / Віктор Мельник. – К., 2011. – 40 с.
5. Мельник В. Вінницький замок та інші історико–етнографічні публікації/ Віктор Мельник. – Вінниця, 2011. – 235 с.
6. Мельник В. Історія вінницького замку в литовсько–польський період / Віктор Мельник // Науковий прогрес та процес розвитку країни в аспекті євроінтеграції: матеріали міжнародної науково–практичної конференції (м. Вінниця, 17 жовтня 2015 р.). – Вінниця, 2015. – с. 82–88.
7. Мельник В. Оборонні укріплення міста Вінниці / Віктор Мельник. – Вінниця, 2015. – 96 с.
8. Отамановський В. Вінниця в XIV–XVII ст. / Валентин Отамановський. – Вінниця, 1993. – 462 с.

Виктор Мельник

ОБОРОНИТЕЛЬНЫЕ УКРЕПЛЕНИЯ ГОРОДА ВИННИЦЫ В X–XIV ВВ.

Стаття обобщает исторические и археологические исследования оборонительных укреплений города Винницы в период украинского средневековья. Автор рассматривает историю славянских и древнерусских

фортификацій в тесной взаимосвязи с этнической, экономической и юридической историей Подолья. Впервые предложено исследовать остатки древнерусского «дитинца» на территории современной Винницкой областной психоневрологической больницы.

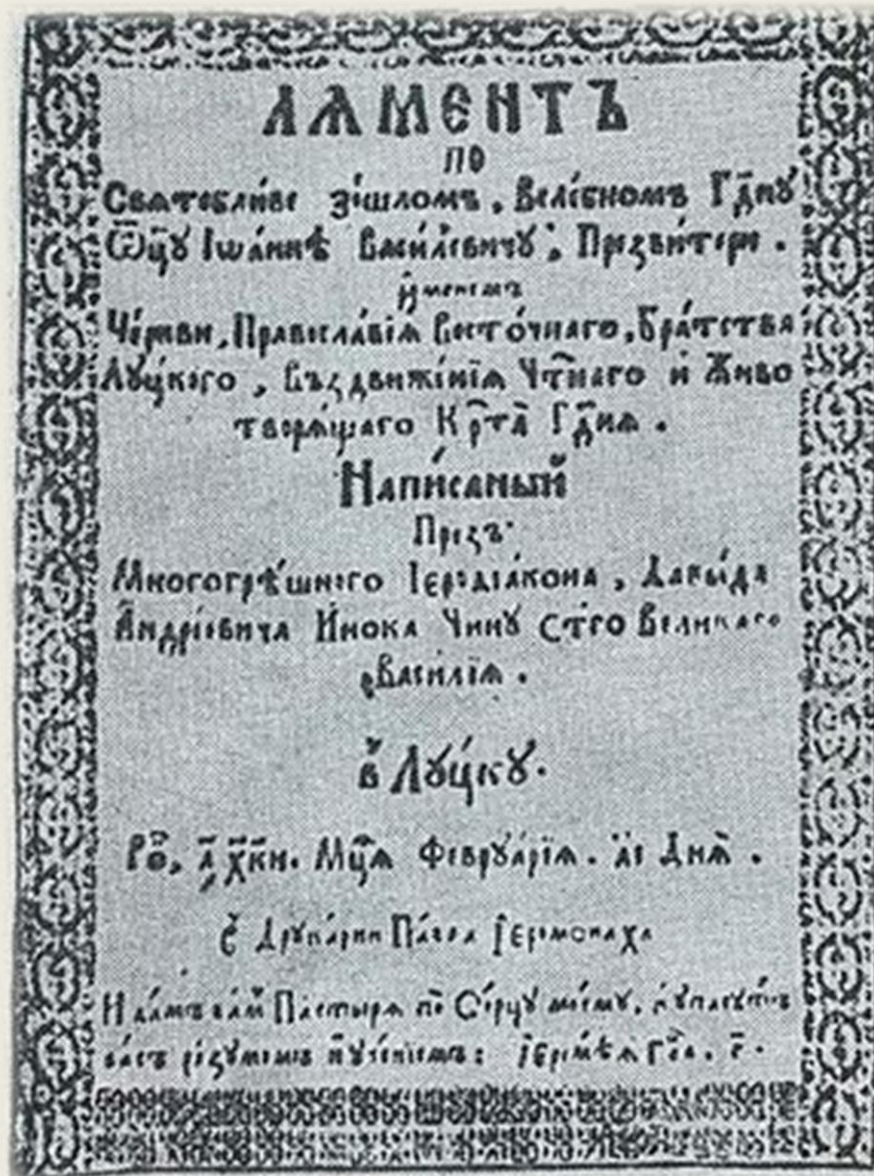
Ключевые слова: Винница, оборонительные укрепления, дитинец, Подолье.

Viktor Melnyk

CITY VINNITSYA AND ITS FORTIFICATIONS IN X-XIV CENTURIES

The article summarizes the historical and archaeological study of fortifications in the city of Vinnitsa Ukrainian medieval period. The author examines the history of the Slavic and ancient fortifications in close relationship with the ethnic, economic and legal history aspects. For the first time invited to explore the remains of ancient "ditinets" on the territory of modern Vinnitsa Regional Mental Hospital.

Keywords: Vinnitsa, fortifications, ditinets, Podilla.

Братське видання "Лямент" 1628 р. Луцьк.

СЛУЖИТЕЛІ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ ЯК ОБ'ЄКТИ ВІРШОВАНИХ ЛЯМЕНТІВ

Микитюк Галина Володимирівна

У статті проаналізовано образи православних священиків у поетичному жанрі ляменту, досліджено непересічну роль духовних осіб у культурному та соціальному вимірах епохи Бароко.

Ключові слова: Бароко, лямент, смерть, священик, православна церква.

Найкраща служба Богові – це служба Народові!

Проблема осмислення художніх творів у християнському контексті все частіше стає предметом дослідження літературознавців. Викликана вона усвідомленням необхідності відродження засад християнської моралі у житті сучасного суспільства. В історії української літератури виразний поворот до теоцентризму, підсилення ролі церкви та наскрізна релігійна тематика якнайкраще характеризують епоху Бароко.

Однією з провідних у творчості тогочасних поетів є проблема суспільної ролі священика, пошуків його громадянського та етичного ідеалу. Вона яскраво реалізовується в такому бароковому жанрі як лямент. Відображення трагічної тональності та безперервної експресії у тексті ляменту, викликані непоправною втратою духовної особи, максимально підсилюють ідеалізований образ служителя церкви та додають йому особливої святості.

Тему священства в сучасному вітчизняному літературознавстві розкривають І. Дмитрів[2], Л. Ромащенко[3], І. Приліпко [4]. Оплакування відомих світських та церковних осіб в давній літературі частково висвітлює К. Богатирьова [1]. Мета пропонованої статті – висвітлити специфіку зображення православних церковних діячів у бароковому жанрі ляменту.

Серед найвідоміших зразків цього жанру почесне місце займає луцький першодрук 1628 р. – «Лямент по святобливо вмерлім Іоанну Василевичу». У пам'ятці порушується не лише тема смерті, а й швидкоплинності життя, яка набула великого поширення в культурі бароко.

Вірші «на погреб» Іоана Василевича були створені луцькими братчиками, про що свідчить початок назви – «Лямент по святобливо зійшлім, велебному господину отцю Іоані Василевичу, пресвітері. Від імені Церкви Східного православ'я братства Луцького Воздвиження

Чесного і Животворящего Хреста Господнього». Із цих віршів дізнаємося про трагічні колізії життя Івана Василевича. Спочатку духівник «священно діяв» у містечку Красний Став, яке залишив після жорстоких гонінь на православ'я. Почавши свою діяльність у Луцьку, Іоан Василевич здобув справжній авторитет і пошану. Після тривалого служіння отець завершив земне існування й розпочав, на думку авторів, небесне життя.

Події життєвого шляху служителя і його кончина подаються паралельно з такими біблійними сюжетами, які відтворюють ідентичну за своїми масштабами картину горя: смерть Аарона, царя Самуїла, Йосифа тощо. Втрата шанованої людини гірко оплакується суспільством, переростаючи у всехристиянську скорботу: *«Увесь Ізраїль колись гіркі сльози точив, / Кривавою водою слез лице своє мочив, / Коли Аарону прийшов час їх полишати...»* [5, I, 653].

«Лямент» сповнений панегіричних величаньта гіперболізованих похвал покійного священика від імені персоніфікованої церкви. Наприклад: *«Про їхнє спасіння–бо мав ти пильне старання, / І любе про нищих, бідак тримав піклування...»*; *«Служив для спасіння усіх люб'язно, з охоти, / Карав злих, а добрих водив до більшої цноти»* [5, I, 656–657].

Талановитий полеміст і церковний діяч Мелетій Смотрицький відомий як автор поетичного твору «Лямент світу вбогих на жалісну смерть святобливого та на обидві чесноти багатого мужа, в бозівелебного панотця Леонтія Карповича, архімандрита спільної обителі Зішестя Святого Духа, братства церковного Віленського православного грецького». Леонтій Карпович свого часу служив ще й управителем друкарні, де був виданий «Тренос» Смотрицького, через що зазнав гонінь і переслідувань. З автором «Ляменту» його зв'язували давні дружні стосунки.

ЛѦМЕНТЪ У СВѢТА УБОГИХЪ НА ЖАЛОСНОЕ ПРЕСТАВЛЕНІЕ СВЯТОБЛИВОГО А ВЪ ОБОИ ДОБРОДѢТЕЛИ БОГАТОГО МУЖА В БОЗѢ ВЕЛЕБНОГО ГОСПОДИНА ОЦА ЛЕОНТІА КАРПОВИЧА

Уже на початку твору автор дає високу моральну характеристику померлому – «святотливому мужу», гідному похвали. Автор звертається до сонця, повітря, землі із риторичними питаннями та наріканнями. Язичницький мотив звертання до сил природи характерний для народних поховальних голосінь.

Контрастно звучить текст близьких померлого, які, звертаючись до Бога, нарікають: як може добрий Бог за добрі справи вбивати добру людину? Таким чином реалізується мотив, характерний для голосінь уже християнського періоду. Деякі епізоди у тексті становлять собою

безперервний плач, вияв жалю і болю за покійним, як-от: *«Всі плачемо, я плачу. Вбачить нема сил нам, / Хто б нас горя позбавив, хто б міхи підставив / Безутішним у сльозах зіницям кривавим / Повні житла, вулиці болю та стогнання, / Повні кути жалості, повні нарікання / Всюди, всюди, де не кинь..»*[5, I, 558]

Для характеристики образу ідеального служителя церкви важливе місце у «Ляменті» мають описи і згадки про конкретні заслуги померлого. Цим твір Смотрицького теж споріднений з похоронними голосіннями, які часто включали такі описи. Напучуваннями та порадами цей фрагмент тексту близький і до учительних жанрів літератури: *«Як вчив отець, так і сам справу святобливу, / Для всіх своїх учиняв. Без заздрості, гніву, / Жив на світі й за світом. Научав Господні / Шанувати святі дні, пости й великодні, / Не впадати у нудьгу вчив під час молитви, / Жити праведно, до церкви охоче ходити, / Сповідатися в гріхах завжди бути готовим, / Частіш причащатися таїнством Христовим»*[5, I, 559].

Автор щиро вірить у спасіння померлого, а його душа порівнюється з пташкою, яка *«...від ловців таємних / Втекла, сіті порвавши, до країв надземних»*.

Неможливість забути померлого підносить його над іншими смертними, виокремлює його значимість для учнів та близьких – «недужих сиріт»: *«Ніхто забуть не може, як і я не можу Його; / Тобі не можем скласти хвалу гожу / Тяжкий в тім біль, глибока важкозгойна рана, / Таємниця, розуму людському не дана, / Що ти в цей час вічний жаль влив у наші душі / Де ж віднайдуть хліб слова – сироти недужі?»*[5, I, 560]. Автор знову перераховує ідеалізовані заслуги померлого – жертовність, благодійність, щедрість; він ревно апелює до Господа з питанням: для чого Він забрав померлого? Насамкінець автор просить у покійного

заступництва для всіх живих. І після всіх роздумів про смерть Мелетій Смотрицький усе-таки сподівається, що *«вранці радість явиться»*.

У розділі «Голос отця до синів» оповідь ведеться від імені самого Леонтія Карповича, який говорить: *«Діти мої! В вітчизну спішити вам треба, / Ради землі грішної не утратьте неба!»* [5, I, 566]. Цей приклад демонструє розвиток суто барокової теми про марність земного та цінність вічного життя.

У 1658 р. в Києві вийшла книжка на смерть київського митрополита Сильвестра Косова, яскравого представника Києво-Могилянського культурного осередку, – «Герби і трени на труні Сильвестра Косова». Це особливий зразок поезії в жанрі плачу, що за ускладненістю та вишуканістю не має собі рівних у літературі того часу. Сильвестр Косов, якому присвячено твір, викладав у Віленській та Львівській братських школах, був професором Лаврської, а потім братської Київської школи. 1647 р. став київським митрополитом, пробувши на цій посаді до самої смерті. Як суспільний та освітній діяч, доклав немало енергії для продовження ідей Петра Могили, через що й заслужив на посмертну літературну присвяту.

Книга складається з передмови і двох частин, визначених у заголовку: перша – герби, друга – трени. У передмові повідомляється про смерть Косова і про перетворення гербових знаків у гробові (прийом алітераційної гри). Гроб запечатує герба, і розпечататися він може тільки у воскресні дні. Цю думку ілюструє малюнок, що розділяє передмову й основний виклад [5, II, 365 – 406].

Підсумок пройденого земного шляху С. Косова передано автором так: *«Був деревом він знання мудрим Русі»*. Єва, яка зриває з цього «дерева знання» плоди, є уособленням невблаганної смерті. У другому трені цікаво обігрується концепт коси, який єднається із прізвищем Косова, так само й інші символи, які проходять через весь цикл тренів. Не раз

поет користується грою однозвучних слів. Так, трен п'ятий починається словами: *«Київський пастир в троні й на престолі, / Тож престіл в постіл, трон міня в трен, болі»* [5, II, 401].

Зображення з твору «Герби і трени на труні Сильвестра Косова»

Київ тут зветься другим Єрусалимом, який важко сумує з приводу смерті Сильвестра Косова. На смерть Косова *«Роський лев»* – герб Галичини, який *«серцем не спить»*, – плакав, тобто плакала Галичина, хоч це і віддалений край [5, II, 401]. Складним є трен десятий, побудований на натяковій поетиці, яку сучасному читачеві важко збагнути. Загалом тут говориться, що Косов посів престол *«рівноапостольський»*, тобто спадок самого св. Володимира. Відтак автор ставить запитання: *«Чи ж є ти рівний із ними (апостолами) й достатній?»* [5, II, 404]

Поет сподівається, що Косов, який твердо відстоював права української церкви, *«узявши хрест небесного поля»*, тобто зійшовши в

небо, стане «екзархом в небі» і допоможе через Ісуса Христа в нинішніх бідах.

Обережно, у формі натяків, написаний «Надгробок» митрополиту Йосипу Тукальському (1675 р.) авторства чернігівського архієпископа Лазаря Барановича, якого не визнавав російський уряд, адже він був противником союзу України з Польщею і Москвою. В очах Лазаря Барановича Йосип Тукальський нагадує *«зрослу в терні... рожу»*. Він справжній християнин, бо *«за Христа при гробі терзався»*.

Служитель уподібнюється до сонця, яке *«в знаку не однім кружляло»*, воно й сходило, і заходило (натяк на пристрасті при обранні Тукальського митрополитом і на його арешт та ув'язнення поляками). Прагнучи бути корисним для Господа, він *«злотом у вогні весь час шліфувався»* [5, II, 344]. У житті його *«не одна біда побивала»*, він жив *«поспіль у клопоті»*. Але при цьому перебував у Бозі, його підпирав *«Ісаєвий жезл»*.

Лазар Баранович висловлює глибокий жаль з приводу смерті пастиря, просить у нього вибачення. Поет переконаний, що Тукальський пішов до раю, а живі залишилися *«там, де слабкі в могутніх у гніті»* (натяк на пригнічене становище України під чужими правителями).

Висновки. Ляменти на смерть служителів православної церкви написані в панегірично-урочистому тоні, сповнені трагічного всенародного настрою. Для увиразнення характеристик давні поети використовували численну кількість біблійних ремінісценцій, художніх засобів та прийомів (символи, риторичні фігури, гра слів тощо). У такий спосіб автори досліджуваних пам'яток передають унікальну роль церковного діяча в тогочасному національному культурному просторі та порушують актуальні державотворчі та морально-етичні проблеми.

ПРИМІТКИ

1. Богатирьова К. Похоронна тема в одах українських поетів XVIII – першої третини XIX століть / Катерина Богатирьова // Мандрівець. – 2015. – №1. – С. 17–19.
2. Дмитрів І. Образ богопосвяченої особи в українській поезії міжвоєнного періоду XX ст. / Ірина Дмитрів // Актуальні питання гуманітарних наук: міжвуз. зб. наук. пр. молодих вчен. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка. – Дрогобич, 2015. – Випуск 12. – С. 205–212.
3. Приліпко І. Тип священнослужителя-мандрівника, шукача істини у прозі Валерія Шевчука / Ірина Приліпко // Наукові праці: науково-методичний журнал. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв, 2013. – Т. 222., Вип. 210. – С. 85–89.
4. Ромащенко Л. Образи священнослужителів у сучасній українській історичній прозі / Л. Ромащенко // Наукові праці: науково-методичний журнал. Філологія. Літературознавство. – Миколаїв, 2013. – Т. 222., Вип. 210. – С. 90–95.
5. Слово багатоцінне. Хрестоматія української літератури, створеної різними мовами в епоху Ренесансу (друга половина XV – XVI ст.) та в епоху Бароко (кінець XVI–XVIII ст.): У 4 кн. [упорядники: В. Шевчук, В. Яременко]. – К., 2006.

Галина Микитюк

СЛУЖИТЕЛИ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ КАК ОБЪЕКТЫ СТИХОТВОРНЫХ ЛЯМЕНТОВ.

В статье выполнен анализ образов православных священников в поэтическом жанре лямент, исследована незаурядная роль духовных лиц в культурном и социальном измерениях эпохи Барокко.

Ключевые слова: Барокко, лямент, смерть, священник, православная церковь.

Halyna Mykytyuk

**THE SERVANTS OF THE ORTHODOX CHURCH AS OBJECTS OF
POETIC CRYINGS.**

The article analyzes the images of Orthodox priests in the poetic genre of lyament, investigates the outstanding role of the clerics in the cultural and social dimensions of Baroque.

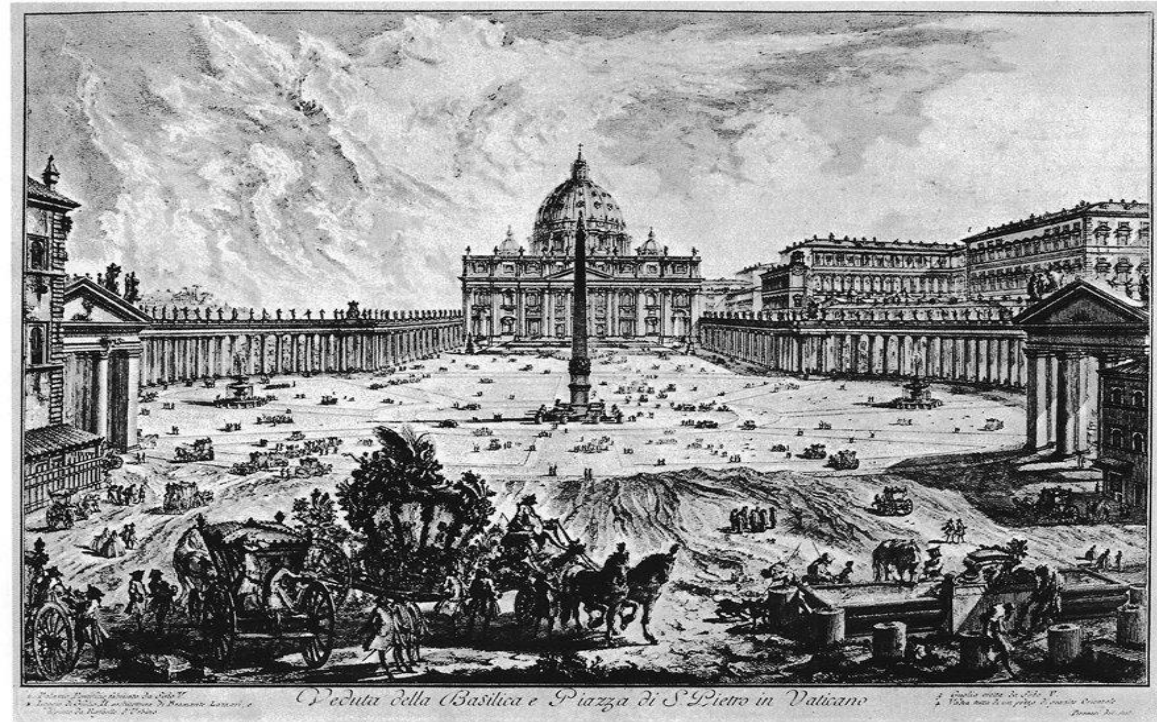
Keywords: Baroque, lyament, death, priest, Orthodox Church.

ЧАСТИНА II. НАУКОВІ СТУДІЇ З ІСТОРІЇ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ²

Мініатюра з Келлської книги (кінець VIII – початок IX ст.)

² Ця частина журналу є рецензованою.

Ватикан на гравюрі Джованні Батіста Піранезі

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ВАТИКАНУ В СЕРЕДНЬОВІЧЧІ: ІСТОРІОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

Мельник Віктор Мирославович

У статті розглядається історія становлення юридичного статусу Ватикану в середні віки. Автор інтерпретує відносини Святого Престолу з країнами середньовічної Європи через призму доктрини міжнародного права.

Ключові слова: Ватикан, Святий Престол, міжнародне право, Католицька церква

В контексті теми «міжнародно-правовий статус Ватикану», вивчення історії еволюції тлумачення цього статусу набуває особливого значення. Тут ми використовуємо як власну методологію, так і науково підтверджену методологію С. В. Дьяченка, автора дисертації під назвою «Особливості міжнародної

правосуб'єктності Святого Престолу» [3]. Останній у вступі до своєї дисертації рекомендував розпочинати будь-які міжнародно-правові студії відносно Ватикану саме з історичного екскурсу. Враховуючи, що конкретно-історичний екскурс С. В. Дьяченком вже зроблено, ми пропонуємо взяти за основу: а) геополітичний; б) всесвітньо-історичний та в) аксіологічний підходи. Крім того, у ряді власних праць ми вже підкреслювали необхідність застосування політико-антропологічної методології [7].

Історія Ватикану – це процес. Поняття «історичного процесу» має різні тлумачення, зокрема: антропологічне, політологічне, натуралістичне та соціологічне. Для нас, як для правників, найбільш цікавою є інтеграція антропологічного та соціологічного понять. Ця взаємоінтеграція, що була обґрунтована в українській науці відомим дослідником історії політичних та правових вчень, професором Ф. М. Кирилюком, передбачає сприйняття історичного процесу з позицій міждисциплінарності [7].

Варто зазначити, що міжнародне право як наука та навчальна дисципліна має передусім міждисциплінарний характер. В її межах сполучаються дослідження в галузі юриспруденції, теорії держави та права, всесвітньої історії та геополітики. Вивчення міжнародно-правового становлення Ватикану саме в такому міждисциплінарному вимірі є передовим завданням для української правової науки.

Історичний процес становлення Святого Престолу нараховує дві тисячі років. Ми пропонуємо розділити цей процес на ряд хронологічно послідовних складових, висвітлення яких буде здійснено нижче: 1 період – становлення інституту папства в рамках перетворення римської ранньохристиянської общини в римський єпископат (I–V ст. н. е.); 2 період – трансформація римського єпископату єдиної християнської апостольської церкви в геополітичний центр західної церкви (VI–XI ст.);

3 період – розвиток Папської держави в умовах становлення католицького догматизму, філософії томізму та схоластики (XII–XV ст.); 4 період – остаточне правове оформлення Папської держави з центром у Римі протягом XVI–XX ст.; 5 період – формування міста-держави Ватикану після утворення Латеранських домовленостей 11 січня 1929 р. та публікації конституції Святого Престолу 7 червня 1929 р.

Розглядати міжнародно-правову історію Ватикану означає характеризувати шляхи розвитку Римо-Католицької Церкви в цілому. Цей розвиток ми вважаємо за необхідне розділити на три етапи: 1 етап – ранньохристиянський, в межах існуючого законодавства Римської Імперії (II–V ст.); 2 етап – католицько-догматичний (V–XV ст.); 3 етап – постреформаційний (після XV ст.).

Прапор Ватикану

Професор Володимир Лубський пише: «Утвердження християнської Церкви відбувається у єдності трьох взаємопов'язаних процесів: формування церковної структури, вироблення віровчення та культу, зближення Церкви і держави» [6, С. 430]. Варто зазначити, що

історично Римо-Католицька Церква пройшла процес догматичної перебудови ідеології.

Такий ідеологічний розвиток ми можемо також охарактеризувати хронологічно (відповідно до нашої власної ідеології, виробленої у книзі «Нариси з теорії соціокультурної антропології» [7]): 1 період – ранньохристиянська демократія; 2 період – перетворення ранньохристиянської демократії в громадянську демократичну систему античного типу; 3 період – жорстка взаємодія між громадянською демократією та римським публічним правом; 4 період – явна перемога римського публічного права над ранньохристиянськими порядками та перенесення ідеології Святого Престолу в площину канонів і догматів; 5 період – догматичне відокремлення канону західної церкви від східної та її поступова геополітизація; 6 період – створення Фомаю Аквінським панівної для Римо-Католицької Церкви ідеології “томізму”, шляхом взаємоінтеграції вчення Арістотеля, античної практики міського демократизму та римського публічного права. Слід зазначити, що вчення Фоми Аквінського стало першим яскравим прикладом сполучення політичної частини вчення Арістотеля із римським публічним правом.

Наші дослідження даної концепції демонструють, що Папська держава вже в XIII ст. отримала міцну ідеологію з політичним та правовим відокремленими концептами. Політичний концепт ідеології Римо-Католицької Церкви був побудований на політичному функціоналізмі Арістотеля, а правовий концепт повністю перейшов у площину римського права [7]. При цьому римське право Фомаю Аквінським розумілось у своєму пізньоримському проекті – авторитарно; 7 період – трансформація базованого на греко-римській філософській традиції томізму в неосхоластику, що політично обґрунтувала недемократичний тип правління у Ватикані.

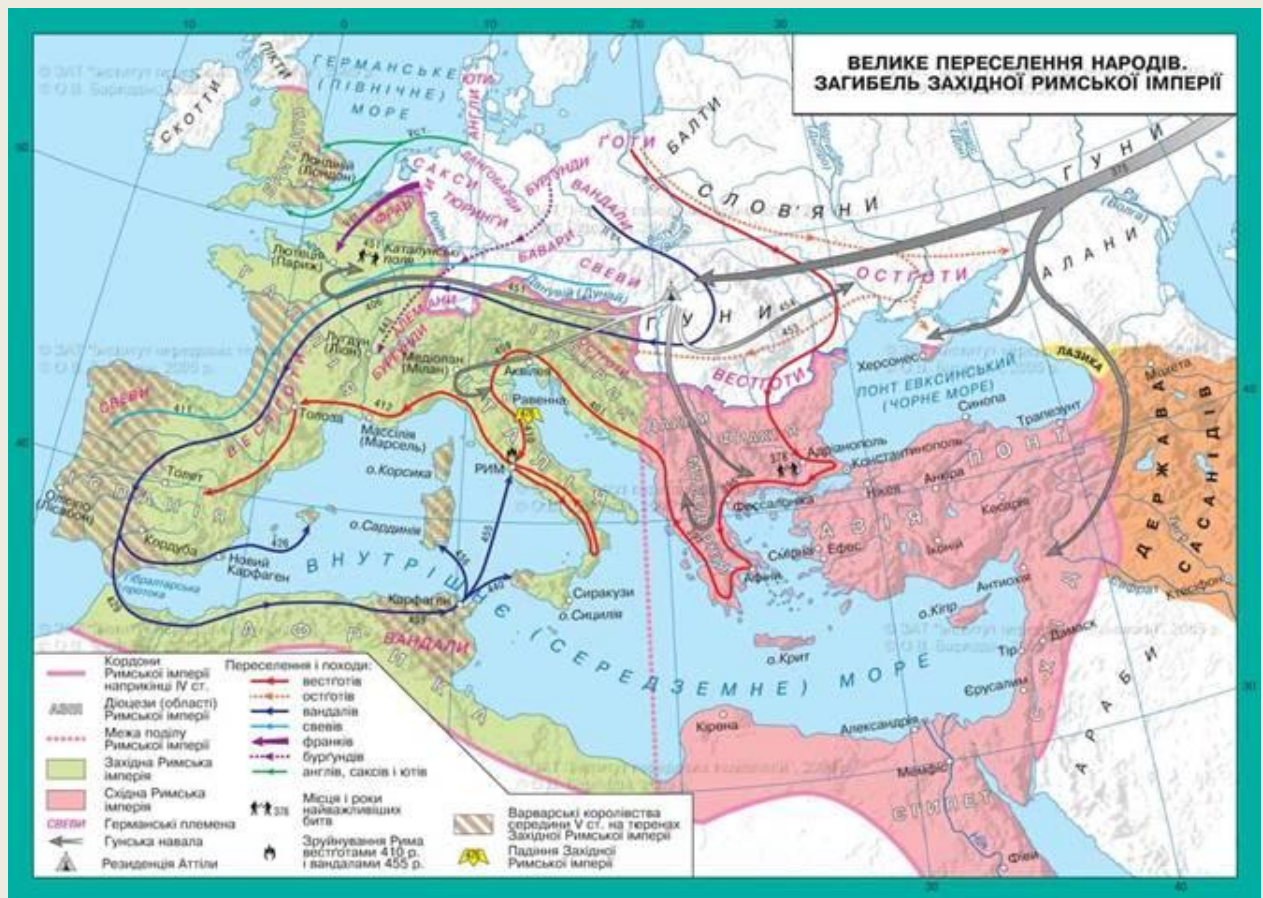
Отже, сучасний Ватикан живиться томістичною філософією, політичною неосхоластикою та римським публічним правом. На цьому наголошують Бернар Лекомт, Ема Веселі та Матіас Гердеген. Професор Володимир Лубський у нарисі «Соціокультурні передумови виникнення християнства» також наголошує на тому, що особливої ваги в контексті правової філософії Святого Престолу набуває проблематика догматичної інтеграції політичних поглядів Арістотеля [6]. Ця теза у 2016 р. винесена на обговорення Світового Філософського Конгресу в Афінах, що проходить в контексті відзначення року Арістотеля. Її розробкою, зокрема, довелось займатись і нам.

Приватне право Ватикану історично взаємодіяло з навколишніми системами. Останніх завжди вистачало. Спочатку Святий Престол повністю запозичив римське приватне право. Згодом він його пристосував під візантійські, франкські та германські впливи. На межі I та II тисячоліть очевидною стала перевага франків та лангобардів над візантійцями у приватно-правовому полі. Об'єднання римського приватного права із звичаєвим правом германців створило у подальшому італійську правову традицію. Остання ж є сьогодні керуючою в сфері приватного права Ватикану [7; 8].

Публічне право Ватикану характеризується більшою залежністю від первісних норм римського права. Воно є відокремленим від італійських впливів та розвивалось абсолютно самостійно. Цікава адміністративно-правова система межує з найдавнішою у світі системою конституційного права. Ми вважаємо, що в контексті формування конституційного права Ватикану належить першість. Саме Святим Престолом ще за часів римського єпископату вперше почали прийматись папські документи правового змісту під назвою «Конституція». Отже, відлік часу історії світового конституціоналізму, на наш погляд, варто починати саме з V ст., коли римські конклави розпочали приймати перші конституції.

Первинне значення розвитку світового конституціоналізму для становлення міжнародного права підкреслювали професори М. Гердеген та І. Кардинале [2; 9, С. 117]. Останній є автором кількох теоретико-методологічних праць в області взаємодії міжнародного публічного права та конституційного права на прикладі Ватикану [9, С. 373–374]. Вважаємо, що саме йому належить першість в розробці цієї теорії. Однак, набагато глибше цю проблематику вивчала хорватсько-ватиканська дослідниця Ема Веселі, що у своїй книзі «Вибори Папи: від Святого Петра до Франциска» проаналізувала інститут папства та

інститут папських конституцій як два прояви одночасно конституційно-правового та міжнародно-правового процесів [1].

До падіння Західної Римської Імперії в 476 р., римський єпископат характеризувався правом «першого серед рівних» і розвивався в системі «протонаціонального» римського права. Святий Престол керувався демократичними ідеями, вибори пап («конклави») проходили за участі всіх громадян Риму, що сповідували християнство. Цей демократизм був прямим наслідком зародження християнства в Малій Азії та наслідком гонінь римської влади на ранньохристиянську спільноту до отримання імператорського титулу Костянтином.

Володимир Лубський пише: «Церковна структура формується протягом I–III ст. і проходить шлях від первісних громад, де панувала рівність у благодаті, був відсутній поділ на мирян та клір – до єпископальної церкви, жорстко ієрархізованої організації, в якій

благодаттю володіють лише вищі клірики. Формування такої жорсткої організації диктувалося постійною боротьбою з єретичними рухами, потребами вироблення єдиного віровчення і культу, а також протистояння гонінням римських властей» [6, С. 430]. Ранньохристиянську «еклесію» (еклесія – форма первісної соціальної організації християнських громад) досить влучно охарактеризувала І. Свенцицька: «Християни ніби протиставляють своє зібрання – еклесію вірних, істинне зібрання – еклесії земній, що втратила вже будь-який сенс, град Божий – граду (полісу) земному... Еклесія християн, на відміну від колегій, які мали чіткі статuti, списки членів, була відкрита для всіх: до цього зібрання міг увійти кожен, хто хотів прийняти віру християн» [6, С. 431].

Перехід від еклесій до централізованої ієрархії став наслідком сприйняття римського публічного права. Демократія поступово трансформувалась в авторитаризм. Авторитаризм з ознаками монархії перетворив Святий Престол у теократію. Період перебування Римо-Католицької Церкви в єдиному цивілізаційному контексті з Римською Імперією став історичним шляхом західного християнства від античної демократії до догматичної теократії.

Існує два підходи до історичного виокремлення вступу Святого Престолу на міжнародно-правову арену. Перший підхід передбачає ведення хронології історії міжнародного права Ватикану від 325 р., коли Римський єпископат отримав інституційну першість на I Вселенському (Нікейському) соборі. Саме тоді було виокремлено у структурі християнської церкви апостольські єпископати (зокрема, Александрійський та Антіохійський) і встановлено між ними публічно-правовий характер взаємовідносин. Другий підхід пропонує вивчати міжнародно-правову історію Святого Престолу від 476 р., коли готи під

керівництвом князя Одоакра встановили контроль над теренами сучасної Італії та над Римом.

Перший Нікейський собор (325 р.)

На наш погляд, взаємодію між цими двома підходами можна встановити у наступному вигляді: постанови Нікейського собору варто віднести до галузі внутрішнього правового становлення Римо-Католицької Церкви. В. Лубський так характеризує значення I Вселенського собору: «Окремі громади об'єднуються навколо традиційних культурних центрів імперії – Александрії, Антиохії, Рима, де виникають спільні органи керівництва, очолювані єпископом. Єпископ Рима, як столичного міста, дістає першість, що була

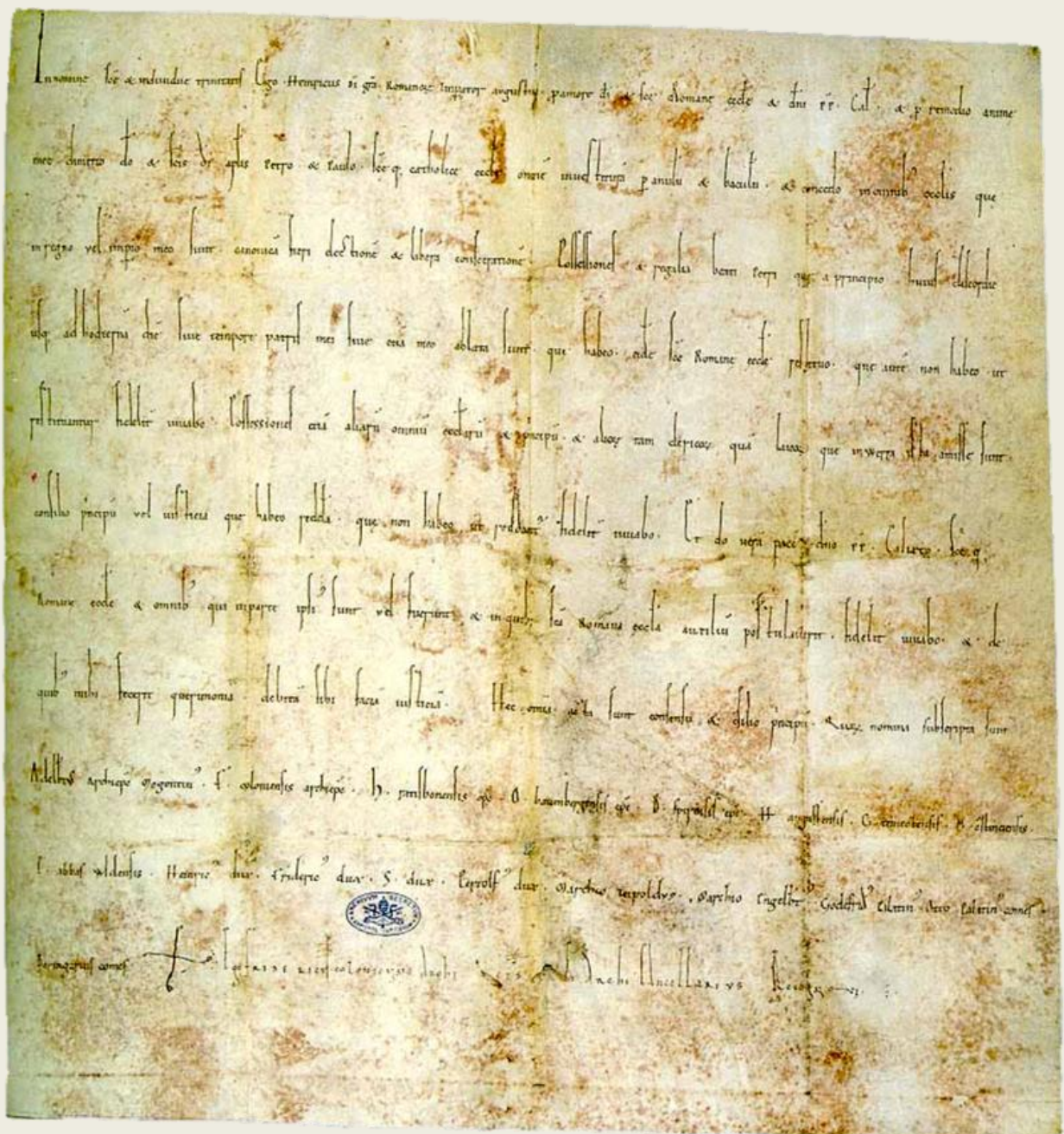
підтверджена згодом I Вселенським собором (Нікейським) 325 р. і, окрім того, дістала обґрунтування на основі Нового Заповіту.

Стверджувалось, що першим єпископом Рима був апостол Петро, який, за свідченням Євангелія від Матвія, отримав старшинство в Церкві безпосередньо від Ісуса Христа» [6, С. 433]. Нікейський собор 325 р. означав юридичне оформлення зближення християнства з державою. Отже, він був значною подією для римського імперського життя. В. Лубський зазначає: «Зближення християнства з державою розпочалось у 311 р. з едикту Галерія про припинення гонінь проти християн і остаточно утвердилось на зібраному 325 р. за ініціативою імператора Костянтина Нікейському соборі єпископів.

Собор офіційно затвердив створення Ортодоксальної католицької християнської церкви, а також частково виробив єдиний Символ Віри. Остаточно Символ Віри було затверджено на наступному Константинопольському соборі 381 р., внаслідок чого він дістав назву Нікео-Константинопольського (Царгородського)... Наступні Вселенські собори остаточно виробили канон Святого Письма – Біблії – у складі 39 книг Старого Заповіту та 27 книг Нового Заповіту» [6, С. 434].

Що ж стосується 476 р., то занепад Західної Римської Імперії: а) стимулював розкол між ортодоксальною візантійською та вселенською римською церквою; б) призвів до перетворення формату існування Римо-Католицької Церкви з внутрішньодержавної на міждержавну. Значна частина єпископатів залишилась поза межами готської держави. У Європі відбувся процес формування нових “варварських” країн, каталізатором чого виступило багатостолітнє переселення германських народів. Зберегти свій вплив на Європейському континенті Римський єпископат міг лише шляхом переходу в міжнародно-правову площину [7].

Ема Веселі пише: «Князь Одоакр, який повалив останнього імператора Західної Римської імперії, вимагав для себе імператорських повноважень під час виборів папи і після смерті папи Сімпліція через свого посланця представив документ, стверджуючи, що його підписав покійний папа. В ньому Сімпліцій, як було сказано, визначає, що вибір нового папи має відбутися після наради з князівським посланцем, який тим самим здобув важливішу роль від простого формального гаранта правильності голосування.

Фотографія манускрипту Вормського конкордату. Архів Ватикану

Князь підтвердив тим способом вибраного папу Фелікса III (483–492). Він був сином священника, одруженим, мав двох дітей, проводив незалежну церковну політику, протиставлявся вимогам Візантійського імператора Зенона й спричинив перший розкол з царгородським патріархом Акакієм (471–489), який спробував відновити єдність із монофізитами» [1, С. 45].

Отже, під час правління в Римі папи Фелікса III, Святий Престол вперше набув ознак міжнародної правосуб'єктності. В цьому контексті ми вступаємо в полеміку з С. Дьяченком, який вважає: «Перші ознаки міжнародної правосуб'єктності Святого Престолу проявились у Середньовіччі, коли папи почали заключати із світськими володарями особливі міжнародні угоди – конкордати. Першим схожим актом міжнародної нормотворчості за участі Святого Престолу був Вормський конкордат 1122 р.. На цьому етапі проявилась суттєва особливість конкордатів, що відрізняє їх від «традиційних» міжнародних договорів, – змішаний об'єкт правового регулювання: Вормський конкордат регламентував як політичні відносини сторін, так і умови функціонування католицької церкви на території держави» [3, с. 12].

Висновки. Вважаємо, що Вормський конкордат став не просто першою ознакою перетворення Ватикану в суб'єкт міжнародного права. Вормський конкордат став основою сучасного міжнародно-правового статусу Святого Престолу, адже вперше юридично закріпив необхідність регламентації відносин між інституціоналізованою церквою та політизованою державою.

ПРИМІТКИ

1. Веселі Е. Вибори Папи: від святого Петра до Франциска. / Ема Веселі. – Жовква, 2014. – 392 с.
2. Гердеген М. Міжнародне право. / Матіас Гердеген. – К, 2011. – 516 с.
3. Дьяченко С. В. Особенности международной правосубъектности Святого Престола: автореф. дис. на получение степени канд. юр. наук: 12. 00. 10./ Сергей Владимирович Дьяченко. – Москва, 2008. – 27 с.
4. Компаративістське дослідження у конституційному праві. // Проблеми сучасної конституціоналістики. / За ред. М. П. Орзіха. – Випуск 1. – К., 2011. – с. 58–87.
5. Лёкомт Б. Нові таємниці Ватикану. / Бернар Лёкомт. – Львів, 2015. – 312 с.
6. Лубський В. Історія релігій. / Володимир Лубський, Володимир Козленко, Марія Лубська, Георгій Севрюков. – К, 2002. – 640 с.
7. Мельник В. Нариси з теорії соціокультурної антропології. / Віктор Мельник. – Вінниця, 2015. – 552 с.
8. Шоню П. Цивилизация классической Европы. / Пьер Шоню. – Москва, 2008. – 604 с.
9. Cardinale H. The Holy See and the International Order. / H. Cardinale. – England, 1976. – 375 p.

Виктор Мельник

МЕЖДУНАРОДНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ВАТИКАНА В СРЕДНИЕ ВЕКА: ИСТОРИОСОФСКИЙ АНАЛИЗ

В статье рассматривается история становления юридического статуса Ватикана в средневековье. Автор интерпретирует отношения

Святого Престола со странами средневековой Европы через призму доктрины международного права.

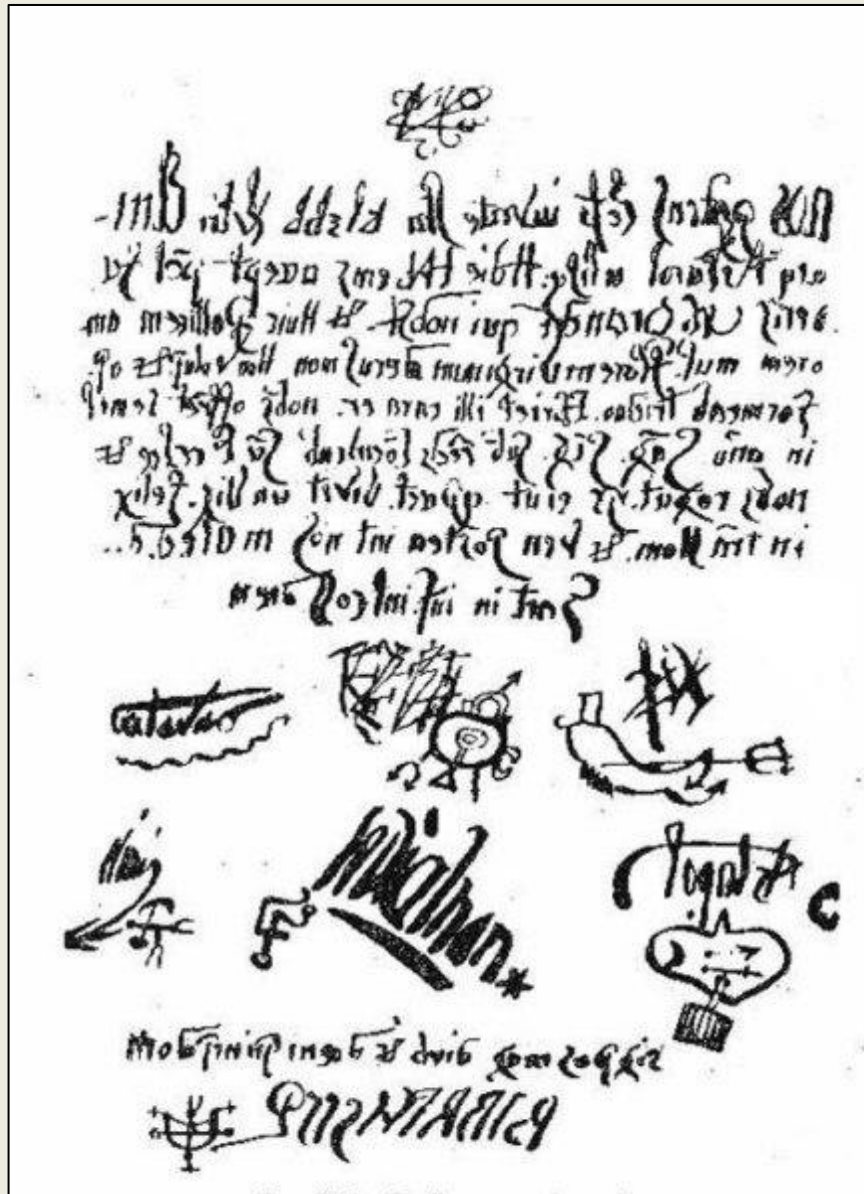
Ключевые слова: Ватикан, Святой Престол, международное право, Католическая церковь

Viktor Melnyk

**INTERNATIONAL LEGAL STATUS OF VATICAN IN THE MIDDLE
AGES: HISTORIOSOPHICAL ANALYSIS**

The article discusses the history of the formation of the legal status of the Vatican during the Middle Ages. The author interprets the Holy See's relations with the countries of medieval Europe through the prism of international law doctrine.

***Keywords:** Vatican, the Holy See, International Law, The Catholic Church*

Договір французького католицького священика Урбена Гранд'є з Дияволом, написаний латиною справа наліво. Внизу підписи Сатани, Вельзевула, Люцифера, Елімі, Лефіана та Астарота (доказ на суді в Лудені 1634 р.)

ДОГОВІР З ДИЯВОЛОМ: ЗАХІДНА І СХІДНА ТРАДИЦІЇ

Прочко Юрій Володимирович

Укладання договору людини з Дияволом – один з найпоширеніших елементів демонології Середньовіччя та ранньомодерного часу як на Заході, так і на Сході. Така популярність сприяла обростанню цього елементу міфами та вигадками, які були пов'язані з фольклорними особливостями регіонів як тоді,

так і сьогодні. Мета цієї статті – простежити традицію появи та формування власне самого явища укладання договору з Дияволом, виявити відмінні та спільні риси у формуванні та ставленні до угоди на Заході та на Сході, провести ґрунтовний аналіз основних способів та елементів процесу укладання договорів на підставі демонологічних творів та матеріалах судів, а також висвітлити можливі варіанти завершення угоди з Дияволом.

Ключові слова: договір з Дияволом, Західна і Східна традиції, формування, диявольські мітки, інквізиція.

Як і будь-яке явище, укладання договору з Дияволом мало певні етапи свого розвитку та зазнавало трансформацій. Вважається, що першою людиною, яка підписала договір з Дияволом, був сам Адам. Після вигнання з Раю вся земля належала Дияволу, і щоб працювати на землі, Адам укладає договір, де було написано: «Чия є земля, того і я є, і діти мої» [4, с. 153]. Однак аж до XII ст. тема Диявола не користувалась популярністю серед простолюду, нею більше цікавилися теологи, а сам Диявол згідно з теорією Августина вважався лише інструментом у руках Божих для навернення грішників. Образ Сатани починає привертати значну увагу суспільства лише у XII – XV ст., коли у рядах католицької церкви починають ширитися єресі на кшталт вальденсів чи катарів [6, с. 23].

Невпевненість у власних силах змушує церкву активно поширювати такий тип релігійної філософії як схоластика, метою якої є релігійна єдність, а як відомо – ніщо не об'єднує краще, як спільний ворог і страх, які тепер об'єднались у Дияволі. Ті, що йменувалися «слугами Сатани» і попередньо самі уклали з ним договір, визнавалися віровідступниками та зазнавали переслідувань з боку церкви. До середини XVI ст. вважалось, що найбільш схильними до укладання договору з Дияволом є освічені чоловіки. Про це красномовно свідчать

історії про священика Теофілуса, який був врятований Дівою Марією від пекла [4, с. 155], та доктора Фауста, який став чи не першою людиною, яка відмовилась порушити договір з Дияволом через дотримання чесності перед Лихим [2, с. 105].

Особливого значення договір набуває під час масштабної католицької інквізиції XV – XVII ст. [1, с. 10–12]. У цей час угода стає основою чародійства і відьомства, тобто переходить зі сфери високої магії у сферу низької [2, с. 105], та трактується як єресь, що тепер підпадає під юрисдикцію інквізиції, «легалізувавши» смертну кару для відьом та чаклунів [3, с. 139]. Виняток становили лише англійські суди про чари (відьом не обвинувачували у договорі з Дияволом, а лише в заподіянні шкоди людям, яку ті могли робити і не маючи зв'язку з Сатаною) та православна традиція, де відьми ставали слугами Диявола без визнання укладань жодних договорів [2, с. 105]. Тут же помічаємо відмінність між західною та східною традиціями щодо назви Диявола та його образах, у яких він з'являвся до людей. Найменування Диявола на Заході крім поширених Біблійних назв (Сатана, Асмодей, Люцифер, Веліал чи Вельзевул), мало також запозичені клички з язичницького пантеону: Старина Рогач, Чорний Богті, Здоровань Дік, Дікон, Діккенс, Джентльмен Джек, Добрий Малий, Старина Нік, Робін-Клобук, Робін-Веселун в англійців, Шарло у французів, Кнехт Рупрехт, Метельщік, Хромуша, Хайнекін, Румпельштіцхен, Хаммерлін у німців [6, с. 34–35].

У східній традиції, а саме – на українських теренах для означення чорта були популярними такі назви як біс, той, рябий, сатанаїл, сатанюк, ідол, ізвир, фіон, ірод, змій, нечистий тощо [5, с. 26]. Іншою відмінною рисою були образи, яких міг набувати Диявол. В українському випадку це переважно образи людей: молодого парубка, селянина, немовляти, священика, пана [5, с. 30–32]. Для західної традиції більшою мірою характерними є образи тварин: козла, собаки, свині,

сови, саламандри, лисиці та інших, які були продиктовані юдейсько-християнською або язичницькою традицією [6, с. 36–37]. Спільною рисою було те, що в обох випадках договір з Дияволом притаманно укладали люди, які були бідними, вбиті горем, або ж дуже багатими і затьмареними ідеєю наживи будь-яким чином.

Прийнято розрізняти два типи договорів з Дияволом: приватний («невиражений») та публічний («виражений») [3, с. 142]. У першому випадку вважалось, що звернувшись до Диявола подумки, людина автоматично укладала договір з Сатаною. Якщо це були відьомські справи, то під час такого договору відьма обіцяє присягнути Дияволу через посередництво іншої відьми, хоча у майбутньому передбачалось укладання публічного договору. Публічний договір переважно укладався або на шабаші з усіма необхідними ритуалами, або ж без свідків через укладання письмового договору [4, с. 142]. Існував також і третій тип, а саме – відступництво у серці, якого не видно зовні, але за яке передбачалось таке ж покарання як єретикам та апостатам [9, с. 22].

Укладання письмового договору супроводжувалось низкою складних ритуалів, які з одного боку були пародією на Тайну Хрещення, а з іншого – наслідуванням ритуалу «омажа» – феодалної присяги [4, с. 155]. До наших днів збереглося багато оригінальних договорів з Дияволом. Зокрема, договір представника духовенства Урбена Грандье (1632) чи опис Жулем Мішле договору бідної селянки з Дияволом 1862 р. [8, с. 152–153]. Однак, мабуть, найдетальніший покроковий опис укладання договору (11 пунктів) подає італійський священик Гуаццо, коли оповідає про «Пакт з Дияволом 1608 р.» [11, р. 99–103]. Згідно з цим описом, угода передбачала повне відречення від християнської віри і присягу Дияволу, під час чого обов'язковим елементом було топтання хреста.

Публічний договір. Відьми відрікаються від християнської віри і на закінчення топчуть хрест. – Гуаццо (1626).

По-суті, присяга, як вже зазначалось, була своєрідним віддзеркаленням Тайни Хрещення, тому увібрала в себе такі подібні елементи як нове хрещення та ім'я, символічне змивання освяченого елею, відмову від хресних батьків, запис імені у Книгу Смерті, відмову приймати святе причастя, обіцянку розбивати священні реліквії, ніколи не використовувати освячену воду чи свічки, і, звісно, мовчати про угоду з Дияволом.

Публічний договір. Відьми приймають посвяту від Диявола. – Гуаццо (1626).

Так як угода нагадувала народження нової людини, то, припускають, що текст угоди писався рукою людини на так званому

цнотливому пергаменті. Такий пергамент робили зі шкіри тварин, що жодного разу не були вагітними. Тварин заколювали спеціальним дерев'яним ножом, знімали шкіру та клали ставили її у глечик, поливали свяченою водою і залишали на 9 днів [4, с. 155]. Цікавим для розгляду є пункт Гуаццо, де йдеться про символічну передачу Дияволу клаптика людської одежі. Зазначимо, що в усіх випадках договір укладався за принципом «do ut des» – «даю, щоб і ти дав» [4, с. 151]. Таким чином, добре відомий жест – підписання договору з Дияволом власною кров'ю – є ніщо інше як дотримання вищезгаданого принципу укладання договорів. Однак підписання кров'ю – не єдина форма успішного завершення угоди з Сатаною. У якості застави людина могла віддати й інші предмети, зокрема клаптики одягу, волосся тощо [4, с. 156]. Не можна оминати увагою і згадку Гуаццо про Диявольські мітки. Ці специфічні, нечутливі до болю позначки на тілі відьми – цікаве явище, адже воно мало місце саме у договорах з відьмами, з якими, на відміну від освічених чоловіків, було неможливо скласти письмовий документ угоди [2, с. 105]. Французький дослідник Жак Фонтен у книзі «Міркування про знаки у чаклунів і про справжню одержимість» пояснює необхідність таврування людей наступним чином: «Диявол кладе ці знаки на тіло чаклунів не лише для того, аби їх можна було розпізнавати і відрізнити, подібно до того, як командири кавалерійських загонів розпізнають тих, які належать до їх загону, за кольором каптанів, але й для того, щоб наслідувати Творця всього суцього, щоб явити свою гордість, показати владу, яку він придбав над злощасними людьми, які піддалися його підступності та хитрощам» [7, с. 29]. Схоже пояснення наводить італійський дослідник Ніколя Ремі, який прирівнює диявольські мітки подібно до тих, які на кордонах ставлять викрадачі на велику рогату худобу, щоб зробити її своєю [12, р. 83]. Саме тому мітки зазвичай ставились на тих частинах тіла, які були помазані священиком

в день народження людини, або у непомітних місцях (до прикладу під волоссям), щоб було легше приховати факт служіння Дияволу [12, р. 83].

*Публічний договір.
Диявол наносить мітку на
чоло, де зазвичай наноситься
священний єлей. – Гуаццо
(1626).*

В одному з договорів, який був надрукований в книзі «De la vocation des magiciens et magiciennes» («Про покликання чаклунів і чаклунок»), у Парижі, в 1623 р. між отцем Людовіком Гофріді та Дияволом, зазначалось, що на цю людину диявол наклав більше тридцяти міток [7, с. 29]. Мітками Диявола могли бути і речі, які Той передав людині. Так сталося з 80-літньою Леонарду Шастенко, яка, сидячи у в'язниці покликала Диявола, щоб той допоміг їй покінчити з життям, на що Лихий під виглядом кішки передав їй два шматочки воску, з'ївши які вона мала померти [7, с. 30]. Жінка прийняла ці речі, які знаменували її входження у зносини з Дияволом, однак не скористалась ними і на суді була страчена.

Попередньо ми згадували про те, що звинувачення в угоді з Дияволом зазвичай закінчувалось смертю для обвинуваченого. Однак тут слід відзначити, що була окрема група людей, які не підлягали покаранню за зносини з Дияволом – це одержимі. Угода з Дияволом була однією з 11 ознак того, що людина одержима [7, с. 16]. Різниця полягала в тому, що однією з ознак одержимості було зізнання людини,

що вона одержима Дияволом. Якщо згадаємо пункти договору Гуаццо, то тим, хто добровільно укладав договір з Сатаною, суворо заборонялось розголошувати про це іншим. Саме це стало маркером для інквізиторів, які одержимих намагались вилікувати шляхом проведення екзорцизму, а тих, хто з власної волі вступав у зносини з Лихим – піддавали судочинству.

Також цікавим до розгляду є питання про те, чим для Диявола було укладення договору, і чи міг він заволодіти людиною без нього? Укладаючи договір з людиною, Диявол страхував себе від людської мінливості. У цьому плані показовою є давня легенда, що дійшла до нас у «Житті Св. Василя Великого» про сенатора Протерія і його дочку. Закоханий у доньку сенатора слуга просить Лихого зробити так, щоб і дівчина полюбила його. Диявол наполягає на укладенні письмового договору, аргументуючи це тим, що християни часто не дотримуються своїх обіцянок, і коли їх починають переслідувати, вони відрікаються від Сатани і навертаються до віри. Однак завдяки письмовому відреченню від Христа і Святого Причастя слуга приречений розділити долю Диявола у Судний день [4, с. 152–153]. Як бачимо, Сатана тут поводить себе як чесний і досвідчений «менеджер», який часто є обдуреним християнами, які уклали з ним договір. Угода виступає тут як опорний елемент, без якого домовленість між Дияволом та людиною є неповноцінною, а то й неможливою [13, р. 89].

Існують різні наслідки укладання договору з Дияволом для людини. Одним із шляхів розвитку подій, є ситуація, коли людина обманює Диявола. Показовою у цьому плані є історія коваля, який, згідно з розповіді, продав свою душу Дияволу. Коли прийшов час для диявола, щоб забрати душу, коваль дає Сатані завершити останню задачу: Диявол мав спорудити дамбу на озері, за ніч, але до того, як заспіває півень. Умови були прийняті, однак коваль попередньо

намовив слугу всю ніч турбувати півня, таким чином Диявол був обманутий, а душа коваля врятована [10, р. 388]. Подібним є і варіант, коли люди обманювали Диявола, керуючись принципом «благочестивого обману».

Хорошим прикладом є історія Іоанна Мосха, який поклявшись Дияволу, через прагнення отримати відповідь на своє питання, не розповідати про їх розмову, порушує обіцянку, кажучи: «Знаю, що дав клятву і збрехав – але воістину Господу і Творцеві моєму збрехавши, тобі ж не буду коритись» [4, с. 154].

Одним з інших результатів договору з Дияволом було покаяння і навернення людини назад в християнську віру. Показовими тут є історії молодих чоловіків Івана Робота та Грицька Сердюковського, які вчасно покаялись і таким чином розірвали договір з Дияволом [2, с. 107] або, вже згадуваного нами Теофілуса, який розкаявся і посередництвом Діви Марії врятувався від пекла.

Як бачимо, зазвичай договори мають позитивний фінал, де людина одним з вищезазначених способів спасається від виконання договору з Дияволом. У цьому контексті унікальним є випадок, вже згадуваного нами, Фауста, який свідомо відмовився порушувати укладений договір через переконання, що це буде нечесно по відношенню до Диявола [4, с. 156].

Підсумовуючи, зазначимо, що історія укладання договорів людини з Дияволом є дуже давньою і сягає часів Адама. Подальша традиція формування напряду залежала від формування самого образу та популярності Диявола у XII–XV ст. Своїй популярності договір з Дияволом завдячує католицькій інквізиції XV–XVII ст., для якої договір був приводом для «легалізації» смертної кари для відьом і чаклунів. Порівняння західної та східної традиції щодо назви Диявола та його образів засвідчило, що для першої характерне найменування Диявола

не лише біблійними назвами, але й запозиченнями з язичницького пантеону, а також здебільшого пов'язання образу Диявола з тваринами; для східної ж традиції притаманні фольклорні назви Диявола, та здебільшого людський образ. Розгляд класифікації договорів з Дияволом показав, що найпопулярнішим типом угоди був саме письмовий договір, що супроводжувався цілою низкою ритуалів.

ПРИМІТКИ

1. Горелов Н. Бич и Молот. Охота на ведьм в XVI – XVIII веках / Николай Горелов. – Санкт-Петербург, 2005. – 512 с.
2. Диса К. Історія з відьмами. Суди про чари в українських воєводствах Речі Посполитої XVII – XVIII ст. / Катерина Диса. – К., 2008. – 301 с.
3. Роббинс Р. Х. Договор з Дьяволом / Энциклопедия колдовства и демонологии / Роббинс Рассел Хоуп. – К., 1996. – 490 с.
4. Махов А. Hostis Antiquus: Категории и образы средневековой христианской демонологии / Александр Махов. – Москва, 2006. – 416 с.
5. Милорадович В. Українська відьма: Нариси з української демонології / Василь Милорадович. – К., 1993. – 72 с.
6. Мюшембле Р. Очерки по истории дьявола: XII–XX вв. / Робер Мюшембле. – Москва, 2005. – 584 с.
7. Орлов М. История сношений человека с дьяволом / Михаил Орлов. – Москва, 2003. – 304 с.
8. Сальман Ж. Ведьми – невесты диявола / Жан-Мишель Сальман. – Москва, 2003. – 192 с.
9. Шпренгер Я. Молот ведьм / Якоб Шпренгер. – М. 1990. – 212 с.
10. Ball K. The Devil's Pact: Diabolic Writing and Oral Tradition Western Folklore. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://0-literature.proquest.com.fama.us.es/pageImage.do?ftnum=3636001421&fmt=page&area=criticism&journalid=0043373X&articleid=R05165402&pubdate=2014>.
11. Guazzo F. M. Compendium Maleficarum // The Witchcraft Sourcebook / Francesco Maria Guazzo. – New York, 2004. – 348 p.

12. Remy N. Demonolatry // The Witchcraft Sourcebook / Nicholas Remy . – New York, 2004. – 348 p.

13. Rio Del M. Investigations into Magic // The Witchcraft Sourcebook / Martin del Rio. – New York, 2004. – 348 p.

Юрій Прочко

СДЕЛКА С ДЬЯВОЛОМ: ЗАПАДНАЯ И ВОСТОЧНАЯ ТРАДИЦИИ

Заключение договора человека с Дьяволом это – один из самых распространенных элементов демонологии Средневековья и раннемодерного времени как на Западе, так и на Востоке. Такая популярность способствовала обрастания этого элемента мифами и выдумками, которые были связаны с фольклорными особенностями регионов, как тогда, так и сегодня. Цель этой статьи – проследить традицию появления и формирования собственно самого явления заключения договора с Дьяволом, проследить отличные и общие черты в формировании и отношении к соглашению на Западе и на Востоке, провести обстоятельный анализ основных способов и элементов процесса заключения договоров на основании демонологических произведений и материалах судов, а также осветить возможные варианты завершения сделки с Дьяволом.

Ключевые слова: договор с Дьяволом, Западная и Восточная традиции, формирование, дьявольские метки, инквизиция.

Yurii Prochko

DEAL WITH DEVIL: WESTERN AND EASTERN TRADITIONS

Devil's pact with human – is one of the most common elements of demonology of the Middle Ages and early modern time both in the West and the East. The popularity of the element contributed its fouling with myths and fabrications that have been associated with folklore characteristics of the region. Therefore, the aim of this article is to follow the tradition of the emergence and formation actually the phenomenon of the pact with the devil, trace distinctive and common features in the

formation and attitude to the agreement in the West and East, to carry out a detailed analysis of the main methods and elements of the process of contracting based on demonological works and materials of courts, and to highlight the possible closing of the Devil's pact.

Keywords: *pact with the Devil, Western and Eastern traditions, formation, Devil's marks, inquisition.*

ЧАСТИНА III.

СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ І СЬОГОДЕННЯ: ІСТОРИКО-ПОПУЛЯРНІ НАРИСИ

"Візантійська" колекція Dolce & Gabbana (2014 р.)

Імператриця Феодора зі свитою. Мозаїка, церква Сан-Вітале, Равенна (Італія, VI ст.)

Франческо Петрарка (1304–1374). Один із перших гуманістів.

РЕНЕССАНС И ПОСТМОДЕРН: МОДЕЛИ ЛИЧНОГО И СОЦИАЛЬНОГО БЫТИЯ

Арпентьева Мариям Равильевна

Статья посвящена проблемам сравнительного анализа процессов развития национального самосознания и культуры в эпохи Ренессанса и Постмодерна. Раскрываются основные аспекты цикличности развития национального самосознания и культурного развития в разные исторические эпохи.

Ключевые слова: культура, самосознание, Ренессанс, Постмодерн.

Современная отечественная и зарубежная медиевистика считают началом Средневековья падение Западной Римской империи в конце V века. Сторонники так называемого долгого Средневековья, основываясь на данных о развитии не правящей элиты, а простого народа, считают окончанием Средневековья, повлёкшим за собой изменения во всех слоях европейского общества, Великую французскую революцию конца XVIII века. В последние годы российская медиевистика относит окончание периода Средневековья к середине или концу XV – началу XVI века. Наиболее верным является рассмотрение Средневековья одновременно и как всемирного процесса, и как явления, имевшего в каждой стране свои особенности и свой собственно исторический, календарный период. Аналогичным образом, Постмодерн не представляет собой унифицированного, единообразного процесса, но включает ряд культурно-специфических течений, этапов и перемен.

Историческое и национальное сознание в период Возрождения характеризуется, с одной стороны – отходом (хотя и неполным) от христианской традиции в трактовке истории, а с другой стороны – стремлением вернуться к античному наследию, как к некоему идеалу: «Возрождение» или «Ренессанс» обозначают, что гуманисты расценивали этот период как возврат к античным, культурным и духовным ценностям.

Новый подход к периодизации истории и переоценка эпох. Вся история делилась не привычно, по библейским легендам, а на три исторические эпохи: античность, средний (или «темный» век) и новое время. Эпоха средних веков была оценена как время варварства, ее авторитеты были свергнуты и переоценены, перестали быть кумирами, героями. Одновременно происходило «восстановление в правах»

античної епохи і античних мислителів, в том числі ідеалізація античності. При цьому чоловік знову став центральною фігурою історії, а життя людей розглядалася як маюча самостійний інтерес, а не тільки в зв'язі з замыслом Божим. Це дозволило возродити прагматичську історіографію, перейти к історії діянь, призначеної служити практичним цілям і інтересам (в том числі політичним) людей, а не тільки восхваленню мудрости Бога і пошуку в нем первопричин происходящего. Не отрицаючи ролі Бога, його милости і случайности – провидения, гуманісти стремились осмыслити роль в історії людських дел, совершених под влиянием людських идей і інтересов, включаючи як героїчні, так і повсякденні, моральні і аморальні.

Пітер Брейгель Старший. «Тріумф смерті», 1562 р. Приблизно так бачили гуманісти попередню епоху «Темних віків»

Новая периодизация истории родилась как стремление переосмыслить ценность и показать качественное различие эпох – в уровне духовной культуры населения, в том числе в наличии и уровне понимания человеком самого себя, своего места в мире людей и мироздании в целом. Античность рассматривается им не как период язычества, что было характерно для средних веков, а как эпоха колоссальных достижений, незаслуженно забытых и отвергнутых. Это эпоха высот человеческого духа и свершений, а средние века трактуются как период невежества, религиозного фанатизма и несознательности.

Этот негативный по сути подход не изжит до сих пор, он ответствен за отношение к средневековью как к потерянному для истории (и особенно для культуры) времени. Однако, Возрождение, пересмотрев авторитеты и оценку эпох, продолжило традицию, заложенную средневековой теорией истории, отбросившей авторитеты античности ради авторитетов теологии. Традиция пересмотра значимости эпох и мыслителей прошлого продолжается до сих пор, невзирая на продуктивность любого развития или деструктивность отрицания его достижений: изменяется понимание человеком самого себя и мира, и, таким образом, изменяется его история.

Эпоха Возрождения – зарождения капиталистических отношений, создания национальных государств и абсолютных монархий Западной Европы, эпоха глубоких социальных конфликтов и активизации самосознания людей, в том числе, в процессе секуляризации, освобождения общества от безраздельного господства церковной идеологии и религии. Для новой культуры и самосознания народов были характерны: 1) антисхоластический характер (хотя для государства схоластика оставалась официальной философией и ее принципы изучались в большинстве университетов); 2) пантеизм как главный принцип мировоззрения, устремление к человеку, а не к Богу;

переход от осмысления своего единства и сопричастности к дифференциации «Своего» и «Чужого»; 3) антропоцентризм и гуманизм как признание индивидуальности и ценности человека и культуры, в том числе – культуры Своего и, позднее, культуры варваров, то есть – культуры Чужих. «Срединный» период воспринимался как воплощение одичания античного мира, варварства и «кухонной» культуры.

Однако, в реальности, феномен пограничья, «междувековья» обострил проблемы восприятия людьми самих себя и мира, Своего и Чужого – в мире. На всем протяжении Средневековья их дихотомия порождала феномены, связанные с национальной и персональной дифференциацией, и становлением и развитием понимания человеком себя и мира. Развитие понимания себя и мира в процессе истории, не только отражает, но и структурирует «переходы», тенденции и эффекты культурно-исторического процесса. Одной из таких тенденций является цикличность, «повторяемость» характеристик отношений людей к себе и миру в разных культурно-исторических эпохах. Историческое и национальное сознание в период Возрождения характеризуется, с одной стороны, отходом (хотя и неполным) от христианской традиции в трактовке истории, а с другой стороны – стремлением вернуться к античному наследию как к некоему идеалу: «Возрождение» или «Ренессанс» обозначают, что исследователи расценивали этот период как возврат к античным культурным и духовным ценностям.

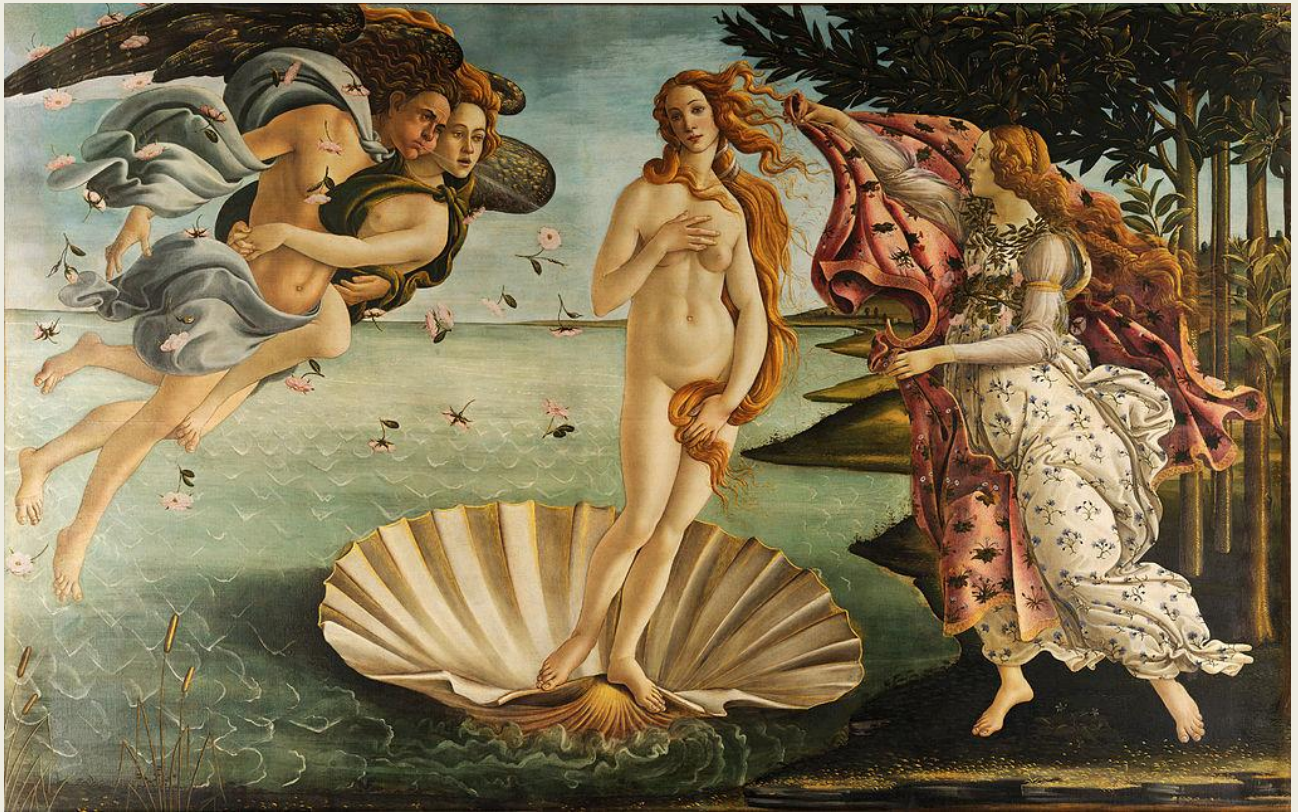
Вся история делилась на три исторические эпохи: античность, средний, или «темный» век и новое время. Эпоха Средних веков была оценена как время варварства, ее авторитеты были отвергнуты и переоценены, а известные личности этой поры перестали быть кумирами, героями. Одновременно произошло «восстановление в

правах» античної епохи, вплоть до идеализации античности с ее интересом к человеку среди мироздания. Человек снова стал центральной фигурой истории, а жизнь людей рассматривалась как имеющая интерес и значение «сама по себе», а не только в связи с замыслом Божьим, доктринами церквей и религий. Это позволило изменить историческую науку, перейти к истории деяний, которая должна была служить практическим целям и интересам (в том числе политическим) людей, а не только прославлению мудрости Бога и поиску в нем первопричин происходящего. Не отрицая роли Бога, его милости и случайности – провидения, исследователи стремились осмыслить роль в истории личности, роль человеческих дел, включая как героические, так и повседневные, нравственные и аморальные.

Новая периодизация истории родилась как стремление переосмыслить ценность и показать качественное различие эпох в их обращенности на понимание человеком себя и мира. Античность рассматривалась уже не как период язычества, что было характерно для средних веков, но как эпоха незаслуженно отвергнутых потрясающих достижений: достижений высот человеческого духа и достижений социального прогресса, эпоха социальных и личностных свершений.

Средние века начали истолковываться как период невежества, тождества религиозного фанатизма и несознательности. Этот негативный подход не изжит до сих пор, он ответственен за отношение к Средневековью как к потерянному для истории (и особенно для культуры) времени. Однако, это не так: Средние века, особенно славянских культур, полны успехов и открытий. Славянские народности в гораздо меньшей мере, по сравнению с иными народностями Европы, обращены к постижению человеческого, его интеграции с Божественным: славянская традиция не столько противопоставляет

человека Богу, сколько сопоставляет их, усматривая важность и того, и другого.

Сандро Боттічеллі. Народження Венери (кін. XV ст.) Один з найгарніших проявів епохи ренесансу у мистецтві.

Именно эта проблема потом станет «камнем преткновения» и начала попыток уничтожения славянских народов: истории славянских народностей, создавших в средневековье богатую культуру, ставшую основой многих ветвей и субкультур, отражают единство понимания человеком себя и мира: вопросы нравственного и безнравственного, героического и повседневного, смертного и бессмертного, культурного и бескультурного пронизывают Средневековье славян. Возрождение, пересмотрев авторитеты и оценку эпох, во многом продолжило традицию, заложенную Средневековой теорией истории, отбросившей авторитеты античности ради авторитетов теологии, а также ввело их в

диалог друг с другом: человек и Бог продолжили быть смысловым центрами культуры, мир стал полицентричным.

Переход к «полицентризму равновеликих субъектов» в истории Нового времени связывается с «возрождением античности», конструированием различной национальной автохтонности и гетерохтонности – дифференциацией Своего и Чужого, созданием палитры градаций «Своего» и «Чужого», в процессе которого, в частности варварское как Чужое стало варварским как бескультурным, бесчеловечным или даже – внекультурным, внечеловечным, требующим освоения как окультуривания, очеловечивания.

Освоение как таковое при этом не приводило к полному исчезновению Чужого: Чужое продолжало присутствовать в Собственном, по-новому воспроизводясь в бесчисленных отношениях и связях между элементами Собственного. Поэтому каждый из компонентов Собственного, выступающий как субъект или часть какого-либо отношения, мог быть истолкован как Другое и приводить к возникновению Другого. Однако, Другой, оказавшись на границе Собственного, как правило, наделяется прежде всего враждебными и иррациональными характеристиками: ему приписывается непостижимая степень Инаковости, для которой нет и не может быть найдено место в пределах Собственного. Именно поэтому возникает связь понятий «чуждость» и «вражда».

В эпоху постмодерна на месте «единого древа» человечества, идущего «от Адама» и, в конечном счете, «от Бога», формируется дерево, а позднее – и целый «лес» самостоятельных и квазисамостоятельных деревьев. Мондиализация, грозящая человечеству скорым приходом, в попытки «упорядочить» взаимодействие ветвей и деревьев, предлагает возврат к единой культуре – «глобализацию», через попытку трансформации нарративов,

дискурсов и иных компонентов национально-государственных и историко-культурных «самостей» к «самости цивилизованной», источниками которой выступают не Адам и не Бог, но некое «всеобщее» надоевшей скрывать саму себя криптократии как «внеациональной», «внекультурной», «внеисторической» основы социальной жизни. Криптократия полагает себя неизменной и совершенной, в противовес «культурным», «историческим» и иным «ограниченностям» других «кратий» и национально-государственных структур.

Створення Адама – фреска Мікеланджело Буонарроті на стелі Сикстинської капели (Ватикан), створена ним близько 1511–1512 рр.

Национальное самосознание, выделение себя из «человечества» является процессом, по сути противоречивым, и, в этой связи, подвергающимся постоянным «абберациям»: начиная с Вавилонской башни и заканчивая противостоянием множущихся культур и квазикультур, религий и квазирелигий современности, человечество занято решением самого сложнейшего для него вопроса: что есть человек. Периодическое разделение и «слияние» человечества (по постоянно меняющимся основаниям) служит попытками осмысления этого

вопроса: не получив ответ на этот вопрос в моноцентрической культуре, человек пытается осмыслить себя в мире полицентрическом. Не получив ответ в полицентрическом, выходит в «метацентризм».

Внешний поиск себя, несомненно, отражает и поиск внутренний: самосознание человека, национальных, религиозных, возрастных, гендерных групп развивается. Однако, в последнее время человечество занялось решением проблем власти и насилия как основы сознания и самосознания человека, представителей каждой из названных групп: «нацией» становится в эпоху постмодерна идеология и связанный с нею – статус человека: задающего или принимающего конструкции мира. Люди поделились на тех, кто структурирует мир и тех, кто принимает или не принимает эти структуры. Постмодерн выступает как аналог эпохи варварства в трехчленной схеме Ф. Петрарки («античность – средневековье – ренессанс») – наследник «античности» Нового века и века модерна («модернизм – постмодернизм – неомодернизм»): средневековое варварство, как и варварство постмодерна обозначили цезуру, разрыв привычных связей универсума.

В постмодерне «охота на ведьм» включает охоту на реальность и «универсальность»: единство не только не ищется, но преследуется раздробленный мир, живущий симулякрами и в симулякрах, позволяет конструировать его «заново» каждый раз, когда в этом возникает необходимость. Объектом реконструирования служат и сами нации, религии, социальные статусы, возраст и даже пол. Последователи идей Ф. Петрарки «монополизировали» античность, вернув ее каноны в раннем Ренессансе – избранным группам людей и культур, поэтому «варварам» в споре за «*translatio imperii et studii*» и не оставалось ничего иного, как через «дегероизацию» Рима и его предтеч, «находить» собственные, современные истоки.

В эпоху постмодерна «дегероизация» переходит в «регероизацию», которая заходит так далеко, что героями могут «назначаться» люди, уничтожающие культуру и человечество. Главным признаком героизма становится обладание властью как большей или меньшей готовностью или способностью конструировать миры для других. Национальное самосознание, а также самосознание других социальных групп, начинает различаться по склонности и способности к насилию как выражению власти менять окружающую жизнь – жизнь других людей.

Исторические циклы, обозначенные и в схеме Ф. Петрарки, говорят о том, что на смену варварству постмодерна придет «неоренессанс», связанный с тем, что человечеству удастся решить одну из краеугольных для его развития проблем: проблемы власти, подчинить власть Богу как выражению наиболее принципиальных для развития человека аспектов, создать «новую церковь», ресакрализовав открытое ранее на поругание и посмешище (нравственность и духовность, глубинное знание и человеческую близость, всемогущество и любовь, с которой это всемогущество связано), вернуться из магии симулякров и «лоскутного» самосознания постмодерна к пониманию себя как целостного, космического существа.

От одинокой толпы и тирании моноцентризма симулякра «постмодернистского хаоса» к толпе управляющей, реорганизующейся и дифференцирующейся, выбирающей путь самоосознания и путь движения: коллапс, стагнация или развитие, и далее – к лоурократии как пониманию взаимосвязи всех частей сообществ, необходимости развития и духовно–нравственных оснований этого развития.

ПРИМЕЧАНИЯ

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество / Даниел Белл. – Москва, 1999. – 949 с.
2. Петрарка Ф. Письмо к потомкам / Петрарка Ф. Избранное. Лирика. Автобиографическая проза / Сост. Н. Томашевский. – Москва, 1989. – С. 304 – 311.
3. Постмодерн: новая магическая эпоха. Сб. статей / Под ред Л. Г. Ионина. Харьков, 2002. – 247 с.

Mariam Arpentieva

RENAISSANCE AND POSTMODERN: MODELS OF INDIVIDUAL AND SOCIAL EXISTENCE

The article is devoted to comparative analysis of processes of development of national consciousness and culture in Renaissance and Postmodern. Describes the basic aspects of the cyclical development of national consciousness and cultural development in different historical epochs.

Key words: culture, consciousness, Renaissance, Postmodern

Імператриця Феодора і її двір (середина VI ст.). Головний євнух Феодори притримує завісу дверей. Мозаїка, церква Сан-Вітале, Равенна (Італія, VI ст.)

РОЛЬ ЄВНУХІВ У ВІЗАНТІЙСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Гришко Юлія Павлівна

В соціальній структурі населення Візантії євнухи займали лише певні визначені посади, хоча їх вплив відчувався у всіх сферах життя. Найбільше євнухів зустрічалось при дворі імператора, де їх використовували в якості слуг та варті. Часто вони ставали співаками, адже завдяки делікатній процедурі кастрування вони отримували чудове сопрано. Під час свого правління Юстиніан I встановив норму, за якою існувало два імператорські хори по 12 хористів-євнухів в кожному. Євнухи поступово здобули таку довіру в імператора, що їм дозволялось залишатись на ночівлю в палаці.

Викликає подив й те, що Церква не забороняла євнухам брати активну участь у церковному житті. Про це йдеться у 21 і 22 апостольських правилах, що стосуються євнухів, які були підтверджені в 325 р. на Першому Нікейському соборі. В цих правилах говориться, що: "якщо хтось через хворобу, лікарями схилений був на відсікання, або був оскоплений варварами, той може залишатися в клірі (духівництві)". При цьому добровільне оскоплення церквою заборонялося. Зауважимо, що євнухи доволі часто посідали чільні церковні посади, зокрема й патріарший престол або ставали єпископами чи простими кліриками. Для тих, хто бажав присвятити своє життя духівництву євнух Нарсес заснував в Константинополі Кафарійський (т. зв. "чистий") монастир.

У період правління Юстиніана євнухи все частіше зустрічались серед найвищого керівництва візантійської армії й флоту. Така тенденція зумовлювалась тим, що кастрати у зв'язку з своєю неповноцінністю не могли претендувати на захоплення влади у разі перемоги, що давало їм перевагу в кар'єрному рості над досвідченими полководцями.

Звернемо увагу на видатного ромейського полководця Нарсеса, що був свого часу наглядцем імператорських архівів, очолював комітет священних щедрот та був препозитом священних опочивалень, що було тотожно першому раднику імператора. Кар'єра цього євнуха вірменського походження була досить стрімкою, від простого невільника до охоронця покоїв. Усі тогочасні хроністи зазначають його високі моральні якості і чесноти. За свідченнями візантійського хроніста Агафія Міренейського, Нарсес не був навчений літератури і ораторського мистецтва, але завдяки прагненню до знань і самоосвіти, зумів стати доволі освіченою людиною. Агафій пише, що: "Нарсес виділявся своєю розсудливістю, вмінням напрочуд легко пристосовуватись до будь-яких обставин... Це євнух, вихований в

зніженості при імператорському дворі. Він був невисокого зросту, сухощавим, але проявляв таку мужність і спритність у справах, які здавалися неймовірними. Звідси стає зрозумілим, що йому притаманний вільний і благородний дух, тому ніщо і ні в якій справі не зможе перешкодити досягти першості і стати найкращим”.

Процес кастрації. Середньовічна мініатюра.

Нарсес проявив себе як відмінний полководець, коли був відправлений імператором для продовження справи Велізарія по завоюванню Апенінського півострова й війни з остготами. Нарсес з 30-тисячним військом розромив готів і відтіснив їх з Італії де вони вже не становили загрози. При облозі міста Лукки, Нарсес показав себе мудрим воєначальником, і таким, що “свою велич втихомирює справедливим розумом”. Прокопій Кесарійський пише про нього як про “людину гострого розуму і більш енергійного, ніж це було притаманно євнухам”.

Візантійський історик Агафій Міренейський пише, що Нарсес начебто обезголовив заручників, щоб їхні рідні здали місто і відчинили ворота, а коли жителі міста, згодившись на начебто воскресіння полонених пообіцяли здати Луку, вони вкотре обманули полководця. На що Нарсес просто відпустив живих і неушкоджених полонених без жодних зобов'язань.

Ще одним не менш відомим євнухом-полководцем був Соломон (539–544), який за наказом Юстиніана в 534 р. з прибув у Північну Африку, щоб очолити експедиційний корпус візантійської армії. Спочатку успіх був на стороні Соломона, але в 536 р. супроти нього та ромеїв було підняте повстання в Карфагені, й він змушений був тимчасово втекти на Сицилію, де розміщувались війська Велізарія. Повстання в армії та в місті виникло через посилення ворожнечі між аріанами та православними. За словами Прокопія Кессарійського, в візантійських військах в Північній Африці було не менше тисячі солдатів в більшості своїй – варварів, які сповідували аріанство. Але, вже в 537 р. він вертається до Карфагену, де завдяки своїй жорсткій політиці зумів навести лад в Північній Африці виселивши вандалів та розпочавши будівництво ряду фортець. Але, успіх був тимчасовим, адже в 544 р. війна продовжилась і під час однієї із битв Соломона було вбито.

Євнухи протягом тривалої візантійської історії ефективно займалися управлінням державою, що було результатом тривалої безперешкодної наближеності кастратів до особи імператора. Їх обов'язки полягали у прислуговуванні імператору і імператриці в межах Великого палацу. Імператор довіряв їм настільки, що допускав їх в найважче доступне місце – імператорську спальню. Окрім того виникала потреба охороняти і прислуговувати імператриці Чоловіки-охоронці могли піддатися спокусам, на жінок теж не можна було покластися –

вони швидше знайдуть спільну мову із собі подібними, ніж з господарем. Безстатеві євнухи ідеально підходили для цього. Становище євнухів у візантійському суспільстві було доволі привілейованим. Хоча, вони й не могли займати імператорського престолу (і саме це можна вважати секретом успіху до довіри імператора), і в деяких аспектах були обмежені юридично. В загальному, можна стверджувати, що євнухи мали від свого недоліку більше користі, аніж шкоди.

По центру зображений василевс Юстиніан I (527–565), а з правої сторони – полководець Нарсес (478–573), який був євнухом. Мозаїка, церква Сан-Вітале, Равенна (Італія, VI ст.)

Їх значення в церемоніалі можемо спостерігати на мозаїці в базиліці Сан-Вітале в Равенні (547р.), де зображена імператриця Феодора (дружина Юстиніана, 527–548), зі своїм палацовим оточенням, де її головний євнух притримує двері. Це історичний портрет,

створений кращими равеннськими майстрами на основі столичних зразків. В. Лазарєв вважає, що це були “царські портрети, які розсилалися в провінції Візантійської імперії для копіювання”. Створення цієї композиції було символом тріумфу імператора, який повернув Равенну під візантійський контроль.

Євнухи мали власну палацову ієрархію, адже окрім посад, як от паракімомена (наглядач імператорського покою, який не спав в ночі, охороняючи спокій і безпеку імператора), протовестіарія (особистого вестіарія імператора, який відповідав за його вбрання), виночерпія, коміта священних опочивалень, які вони займали, різнилися також і за титулами. Відомі численні приклади євнухів що відносились до 4 вищих рангів знаті *illustres, respectabiles, clarissimi, perfectissimi*.

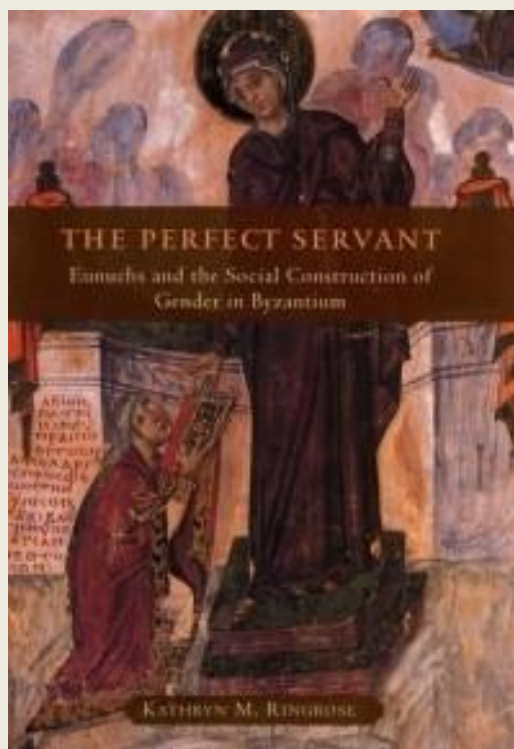
- *Vir illustris* (ілюстрій) – титул надавався лише вищим чиновникам – консулам, патриціям, префектам преторія, префектам міст, військовим магістрам, магістрам офіцій, квесторам, комітам священних щедрот (скарбникам), препозитам священних опочивалень (керуючому над усіма євнухами палацу), і з часом їх чисельність в сенаті значно зросла, і де-факто, представники лиш цього титулу складали сенат.

- *Vir spectabilis* (титул спектабеля) отримували проконсули і вікарії, коміти консисторія, не надто впливові чиновники, які згодом навіть були виключені з сенату, більше не відіграючи значної ролі в політичному житті держави.

- *Vir clarissimus* (кларисими) – титул, що надавався особам сенаторського рангу і їх родинам, і був спадковим. Люди, титуловані кларисами, становили перший ранг візантійської знаті.

- *Vir perfectissimus* – титул, що надавався вершникам, префектам флоту, префектам аннони, прокураторам.

Зауважимо, що євнухам не дозволялось ставати консулами, за виключенням Евтропія, за яким закріплювався лише почесний титул консуляра (або ж губернатора провінції). Заборона на деякі визначені посади розповсюджувалась також і на звання іпата і анфіпата (що ототожнювались консулу і проконсулу).

Одна з найкращих книг з цієї тематики: **Kathryn M. Ringrose. *The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium***

Тодішнє суспільство мало контрверсійне бачення стосовно інституту євнухів. Зазвичай, кастрати виховувалися групами, часто в жіночих покоях. Вони були свого роду посередниками між імператором і його підданими, між знатними чоловіками і жінками, між знаттю і простими людьми. Постать ранньовізантійського євнуха у свідомості жителів імперії вважалась дивною, дикою і для них не зрозумілою, буття їх було безпідставним. Водночас, кастратів постійно звинувачували в тих же зловживаннях і слабкостях, що й жінок, а якщо в історії зустрічалися євнухи – успішні полководці, наприклад Нарсес, то це завжди вважалося

як щось, що йде врозріз зі звичайним станом справ. Зауважимо, що світські письменники ставилися до євнухів досить критично, не визнаючи їх за повноправних чоловіків та членів суспільства.

Прийнято вважати, що основним джерелом євнухства в Візантійській імперії були привезені раби з сусідніх країн. Фіскальні документи мають згадки про те, як цінувалися раби, в залежності від їхніх вмінь. Ціна коливалась від 20-30 номісм за раба, що володів хоча б якоюсь професією, до 50 номісм за рабів, що були навчені римському праву. Водночас, лікарі-євнухи коштували 60 номісм, але найбільшу вартість – 70 номісм, становили раби-євнухи, що володіли будь-яким ремеслом. Бачимо, що плата за раба-євнуха була, в середньому, в два рази більшою ніж за простого раба.

Зауважимо, що кастратів, здебільшого, не залучали до важкої чи сільськогосподарської роботи, проте вони масово цінувалися в ролі домашніх слуг. Закон забороняв каструвати рабів-візантійців, а “кастрований раб отримував свободу”, тому більшість євнухів було саме іноземного походження. Численна челядь з рабів поповнювала імператорський двір і будинки заможних візантійців. Велика кількість рабів-прислуги вважалася показником багатства і політичного впливу їх власника.

Станом на VI ст. явище кастрування чоловіків набуло таких великих масштабів, що стало звичною справою, як от щоденна літургія. Юстиніан, констатуючи увесь жах суспільної моралі по відношенню до цієї операції, віддавав наказ її виконавців і помічників важко карати – це могли бути примусові роботи на копальнях, конфіскація майна або та ж сама кастрація. Свідченням цього є 142 закон з “Новел” Юстиніана, у якому йдеться про заборону кастрації людей, і кримінальну відповідальність за цей злочин.

Зауважимо, що лише три людини зі ста прооперованих виживали. Відома статистика смертності серед чорних монахів в коптських монастирях, яка досягала 75%, але в цілому, за свідченнями автора монографії про кастрацію Гаррі Тейлора – це “легка і безпечна операція для людини”. Зазвичай євнухи старіли і помирали значно раніше, ніж здорові чоловіки. Така жахлива статистика була пов’язана із примітивним методом кастрування, больовим шоком та недотриманням елементарних санітарних та гігієнічних правил.

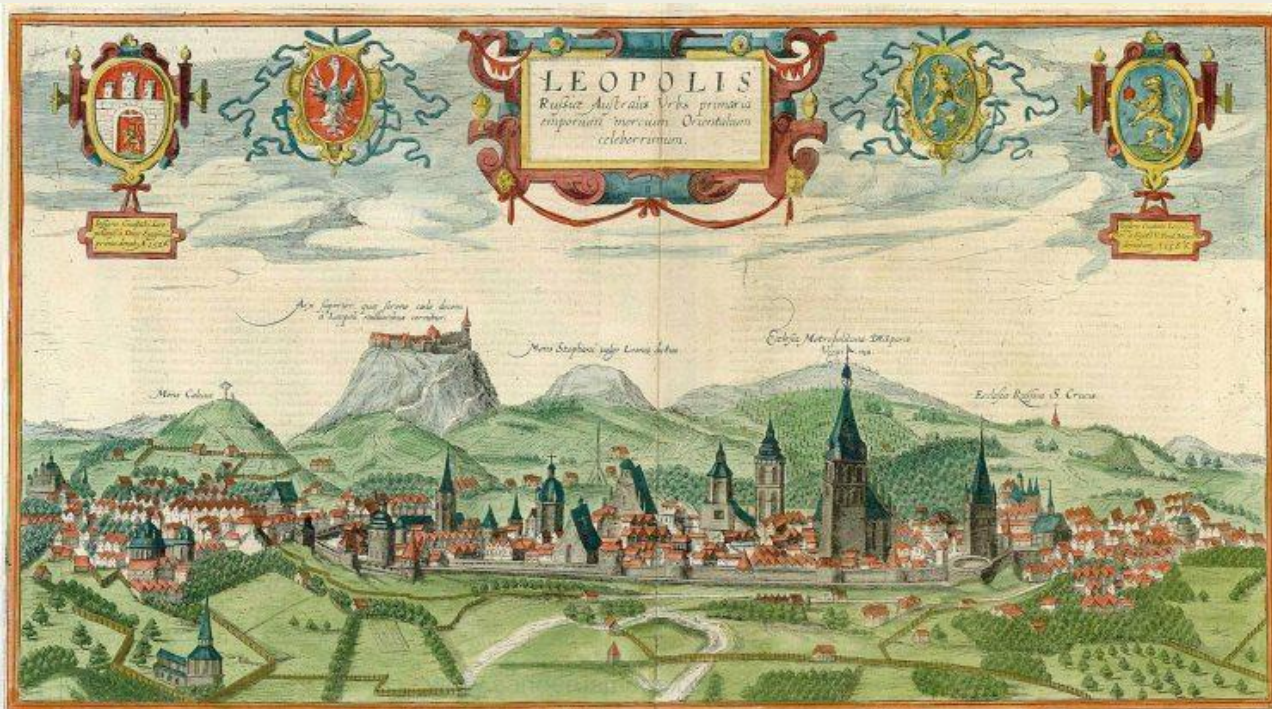
Часто зустрічались випадки, коли в заможних і знатних родинх молодші сини піддавались кастрації. Дітям слід було проводити цю операцію до 7 років. В тогочасному суспільстві побутувала думка, що в кастратів існувало більше можливостей досягнути кар’єрного успіху. Адже починаючи з V ст. при палаці імператора, а згодом і в центральній адміністрації, все більшу роль відігравали кастрати, за якими закріплювались деякі повинності і титули. Перевага євнухів була у тому, що будь-яке нажите ними майно не передавалося у спадок, а назад поверталось у державну власність.

Висновки. Отже, як і раби, євнухи, не змагаючи на численні заборони, були невід’ємною частиною повсякденного життя Візантії. Наприклад, в Західній Європі євнухи ніколи не відігравали такої вагомій ролі. Кастратів у Візантійській імперії зневажали, та попри таке становище, вони зустрічаються на всіх рівнях соціальної ієрархії, але не складаючи якоїсь особливої й однорідної групи в очах ромеїв.

ПРИМІТКИ

1. Джордж Бейкер. Юстиниан. Великий законодаТЕЛЬ / Джордж Бейкер. – Москва, 2004. – 349 с.

2. Прокопий Кесарийский. Война с готами. О постройках [VI ст.]. / пер. С. Кондратьева. – Москва, 1996. – С. 17, 73-80.173-175.
3. Прокопий Кесарийский. Война с персами. Война с вандалами. Тайная история [VI ст.]. / пер. А. Чекаловой. – Москва, 1993. – С. 151-155.
4. Чекалова А. Роль авторских эмоций в сочинениях Прокопия Кесарийского / Александра Чекалова. // Византийские очерки. Труды российских ученых к XXI Международному конгрессу византинистов / под. ред. Г. Литаврина. – 2006. – С. 170-180.
5. Чекалова А. Сенаторская знать ранней Византии: стиль жизни, стиль мышления / Александра Чекалова // Античная древность и средние века. – Екатеринбург, 2002. – Вып. 33. – С.18-28.
6. Barker J. Justinian and the Later Roman Empire / John Barker. – Wisconsin, 1975. – 336 p.
7. Greer G. The Female Eunuch / Germaine Greer. – New-York, 2008. – 432 p.
8. Guiland R. Recherches sur les institutions byzantines / Rodolphe Guiland. – Berlin, 1967. – T. I. – 450 p.
9. James E. Women, Men and Eunuchs: Gender in Byzantium / Elizabeth James. – Routledge, 1997. – 240 p.
10. Ringrose K. The Perfect Servant: Eunuchs and the Social Construction of Gender in Byzantium / Kathryn Ringrose. – Chicago, 2003. – 312 p.
11. Rowlands R. Eunuchs and Sex: Beyond Sexual Dichotomy in the Roman World. – Missouri, 2014. – 148 p.
12. Treadgold W. A History of the Byzantine State and Society / Warren Treadgold – Stanford, 1997 – 1044 p.

ЯКІ БУДІВЛІ ЗОБРАЖЕНО НА ВІДОМІЙ ПАНОРАМІ ГОГЕНБЕРГА? СЕРЕДМІСТЯ ЛЬВОВА

Димидюк Дмитро Андрійович

Багато хто з Вас бачив цю відому та красиву панораму міста Львова початку XVII ст., але Ви й гадки не мали, які ж будівлі автор зобразив на гравюрі і чи вони існують до цих пір. Не чіткі риси храмів, дивне розташування споруд та невідомі високі вежі – от що Ви побачите вперше, коли поглянете на цю панораму. Але придивившись детальніше Ви почнете впізнавати ці старенькі вулички, храми та кам'яниці, а наша стаття лише допоможе Вам у цьому! Отож, на наступній сторінці ви побачите панораму міста, де ми пронумерували будівлі, про які ми й поговоримо далі!)

Гравюра виконана Абрахамом Гогенбергом (нід. Abraham Hogenberg) за малюнком панорами Львова кінця XVI–початку XVII ст. роботи Ауреліо Пассаротті, інженера-фортифікатора короля Сигізмунда III Вази (1587-1632). Зверху гравюри зображені (зліва – направо) герби Львова, Польщі, Руського воєводства та Герб Папи Сикста V. 1586 році папа Сикст V надав Львову право користуватися його гербом на рівні з міським символом. Зауважимо, що автор зобразив місто саме із західної сторони.

Номери від 1 до 6 – це культові споруди міста (дзвіниці, храми та ратуша).

Номери від 7 до 20 – оборонні споруди (вежі, барбакани та бастей).

ЦЕНТР ЛЬВОВА:

Найвища та найбільш масивна будівля міста це власне **Латинська катедра**. На мою думку, автор зобразив її найбільшою по кількох причинах: 1) Адже вона насправді була однією із найбільших тодішніх споруд міста; 2) Щоб показати домінування католицизму (польського елемента) в місті.

2. Вежа Корнякта (частина ансамблю Успенської церкви). Саме проживання у місті різних “національностей” (поляків, русинів-українців, вірмен та євреїв) й надавало такого надзвичайного шарму Львову.

3. Міська ратуша. Не дивуйтесь, що сучасна ратуша зовсім не подібна на ту, яку зобразили на малюнку. Річ у тім, що за всю історію Львова міську ратушу аж чотири рази перебудовували!!!

Ця ратуша існувала з другої половини XVII ст. до 1826 р. Вона була наступницею тої ратуші, яка зображена на панорамі Гогенберга. Власне, сучасну ратушу збудували в 1835 р., яка в частково зміненому вигляді дійшла до сьогодення.

4. Домініканський костел (Храм Божого тіла). Річ у тім, що на панорамі Ви бачите, не сучасний костел, а його “готичного попередника”, якого розібрали у середині XVIII ст., і на місці якого збудували вже сучасний костел.

5. Костел Святого Хреста і монастир францисканців. Це втрачений храм, який розташовувався на місці сучасного будинку № 15 на вул. Театральній. Храм був збудований в готичному стилі у XIV–XV ст. Остаточно костел був пошкоджений та розібраний під час обстрілу міста в часи революційних подій у Львові (Весни народів 1848 р.).

Костел Святого Хреста на передньому плані, за ним готичний Домініканський костел (обидва не збережені).

6. Дзвіниця Вірменського собору (збудована в 1571 р.)

Цікавий факт! Автор сучасного логотипу міста Львова (**Юрій Крукевич**) запозичив свою ідею саме із з Панорами Гогенберга. Логотип Львова складається із зображення стилізованих різнокольорових зображень дзвіниць центральних храмів міста та вежі міської ратуші (зліва – направо):

Дзвіниця Вірменського собору (зеленого кольору): символізує вірменську діаспору Львова, Вірменську апостольську церкву; в архітектурному плані – східний ренесанс (XV-XVI ст.)

Вежа Корнякта – дзвіниця Успенської церкви (червоного кольору): символізує український Львів, православну церкву; в архітектурному плані – східний ренесанс (XV-XVI ст.)

Вежа міської ратуші (помаранчевого кольору): символізує єдність міста, давні традиції та історію; в архітектурному плані – австрійський класицизм (XIX ст.)

Вежа Латинської катедри (синього кольору): символізує польський Львів, католицьку церкву; в архітектурному плані — європейське бароко (XVIII ст.).

Дзвіниця монастиря Бернардинів (фіолетового кольору): символізує спадковість міських традицій, польський Львів, який став українським на прикладі Бернардинського монастиря, який, будучи до війни римо-католицьким, відновив свою діяльність як греко-католицька церква; в архітектурному плані — італійсько-нідерландський маньєризм (XVII ст.)

Зауважимо, що на панорамі Гогенберга не зображено монастир Бернардинів та Храм Святих Верховних Апостолів Петра і Павла (Гарнізонний храм), адже ці споруди почали будувати лише на початку XVII ст., коли гравюра вже була закінчена.

ОБОРОННІ СПОРУДИ (ВЕЖІ, БАРБАКАНИ ТА БАСТЕЇ).

На гравюрі бачимо панораму міста в мурах і неукріплені передміські території. Самі захисні споруди були частково застарілими

(адже їх будували ще в першій половині XV ст.), але загалом, свою функцію вони виконували добре.

Для кращого розуміння розташування всіх міських веж подаємо план львівських фортифікацій за версією Януша Вітвіцького, накладений на мережу вулиць Середмістя 1930-х рр. (взято з книги –

Мельник І. Львівське Середмістя: всі вулиці, площі, храми й кам'яниці / Ігор Мельник. — Львів, 2011. — С. 30.).

На панорамі Гогенберга ці вежі зображені наступним чином:

7. Вежа Ткачів, вежа Мечників, вежа Бляхарів (там видно три вежі одна біля одної)

8. Краківська брама з вежею Кушнірів. Логічно, що через цю браму купці їхали зі Львова до Кракова, що й дало назву брамі та передмістю Львова – Краківському.

Зовнішня частина Краківської брами. Автор Качор І. В.

9. Комплекс Низького Замку з наріжною вежею

10, 11, 12 – Бастея Краківська, бастея Гродська, бастея Гетьманська. Це третя лінія оборони Львова, яка формувалася від початку XVI ст. до кінця XVII ст. на основі більш раннього міського валу і рову.

Бастея Низького замку

13-18 – Вежі: Пекарів, вежа Крамарів, вежа – на місці якої пізніше було обладнано Єзуїтську (Стару) Хвїртку, вежа Ковалів і Слюсарів, вежа Різників, вежа Бондарів.

Вежа крамарів (не зовсім точна бутафорія).

19 і 20 – Барбакан Галицької брами та вежа при барбакані. В княжі часи з цієї брами виходив важливий торговий шлях до Галича. Шлях занепав уже в XIV ст, але передмістя Львова й надалі носило назву – Галицьке.

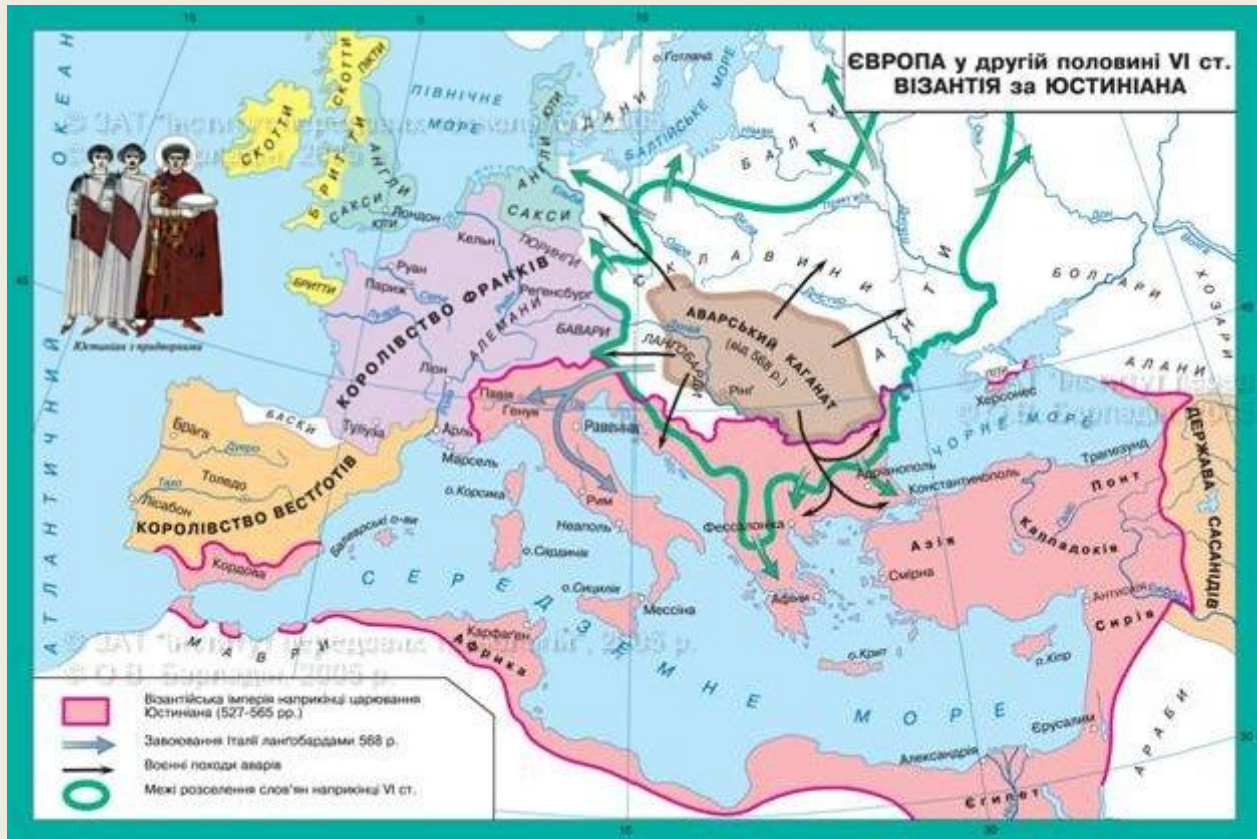
Оборонні лінії східного прясла фортифікації Львова до спорудження кляштору бернардинців. Ззаду видніються бастеї Низького муру, спереду барбакан Галицької брами, бастеї Струмилова, Королівська і ескарп зовнішнього рову. Автор Качор І. В.

Висновки. Львів і справді був перлиною та “східними воротами Польщі”, де переплелись східні та західні культурні традиції. Одне із найгарніших та найбільших міст Речі Посполитої (20-25 тисяч населення), вже тоді дивувало мандрівників, як Мартина Груневерга, який писав про Львів, як про “Альтану посеред раю”, дивуючись міським садам, архітектурі та великій кількості товарів на міських прилавках. Цікавим є те, що сам мандрівник прибув із Гданська – міста, яке було більшим за Львів у два рази!

Львів неповторний та незмінний! Львів, яким на переломі XVI—XVII ст. так захоплювався Мартин Груневерг, до цих пір зачаровує нас!

ПРИМІТКИ

1. Крип'якевич І. Львівська Русь в першій половині XVI ст.: дослідження та матеріали / упоряд. М. Капраль. – Львів, 1994. – 394 с.
2. Мельник І. Львівське Середмістя: всі вулиці, площі, храми й кам'яниці / Ігор Мельник. – Львів, 2011. – 320 с.
3. Оконченко І. Мілітарна архітектура в історичних панорамно-перспективних зображеннях Львова / Ігор Оконченко // Вісник Національного університету “Львівська політехніка”: Архітектура. Ландшафт дахів історичного центру міста: проблеми збереження і регенерації. – 2011. – № 716. – С. 191–197.

ВЕЛІЗАРІЙ ТА НАРСЕС ЯК ПРЕДСТАВНИКИ РИМСЬКОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ШКОЛИ (ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА)

Поліщук Михайло Володимирович

Видатний англійський філософ Френсіс Бекон виділив чотири «привиди», що затуманюють розум та заважають емпіричному пізнанню. Зокрема виділявся «привид театру» – засвоєні людиною від інших людей, хибні уявлення про дійсність. Так вже сталося, що люди за своєю природою схильні до впадання в крайнощі, тому ідеалізують одних особистостей та зневажають інших.

Велізарій, відомий візантійський полководець періоду раннього Середньовіччя, став одним з прикладів впливу «привиду театру». Навіть компетентні фахівці у галузі військової історії часто переоцінюють

заслуги Велізарія, при цьому часто забуваючи, що «все пізнається в порівнянні».

Велізарій розпочав свою службу звичайним солдатом «списником» (*doryphoroi*) в імператорській гвардії. До цього підрозділу відбирали фізично витривалих, сильних духом та тілом кандидатів. Перший досвід командування окремим тактичним підрозділом Велізарій отримав у 526 р., коли він разом з іншим «списником», Сітою, очолили рейд в один з регіонів Сасанідського царства. Хоч операція закінчилась невдало, але здібності молодого військового швидко потрапили під увагу командування: вже в 530 р. імператор Юстиніан призначив Велізарія «капітаном Сходу» (*magister militum per Orientem*) – командиром однієї з п'яти діючих на той момент армій. Важко пояснити таке рішення імператора іншими причинами, крім особистої симпатії. З часом виявилось, що ставка Юстиніана цілком і повністю виправдалась, оскільки успішні дії Велізарія проти сасанідської армії в 530–32 рр. дозволили імператору укласти вигідний мир.

Дії Велізаря настільки ослабили сасанідську армію, що мир крім територіальних надбань, приніс ще й спокій на східних кордонах на ціле десятиліття: це дозволило імператору проявити активність на інших театрах бойових дій. Не втрачаючи часу, імператор користувався своїм довіреним полководцем, котрому все ще не зраджувала військова удача.

Так, 533 р. Велізарій очолив відправлені до Африки війська чисельністю 10 000 піхотинців та 5 000 кавалеристів маючи 500 транспортних та 92 військових кораблів з екіпажем 32 000 моряків. У вирішальній битві при Децімі король вандалів Гелімер мав 11 000 солдат, котрі були погано підготовлені, проти візантійських 15 000 професійних солдат. При цьому вандалам на початковій стадії кампанії вдалося взяти ініціативу в свої руки та нав'язати противнику битву,

атакувавши Велізарія з трьох сторін. Король, у свою чергу, атакував з тилу, його брат Аммата – з фронту, а племінник Гібамунд – з півдня, але якісна та кількісна перевага візантійців та помилка Гелімера, котрий відмовився від розвитку успішно розпочатої битви щоб поховати брата, унеможливили перемогу вандалів, котрі були перебиті під час траурної церемонії. В битві при Трикамоні, Велізарію, у притаманній для нього манері, вдалося знищити вандальську армію, покинуту своїм деморалізованим королем.

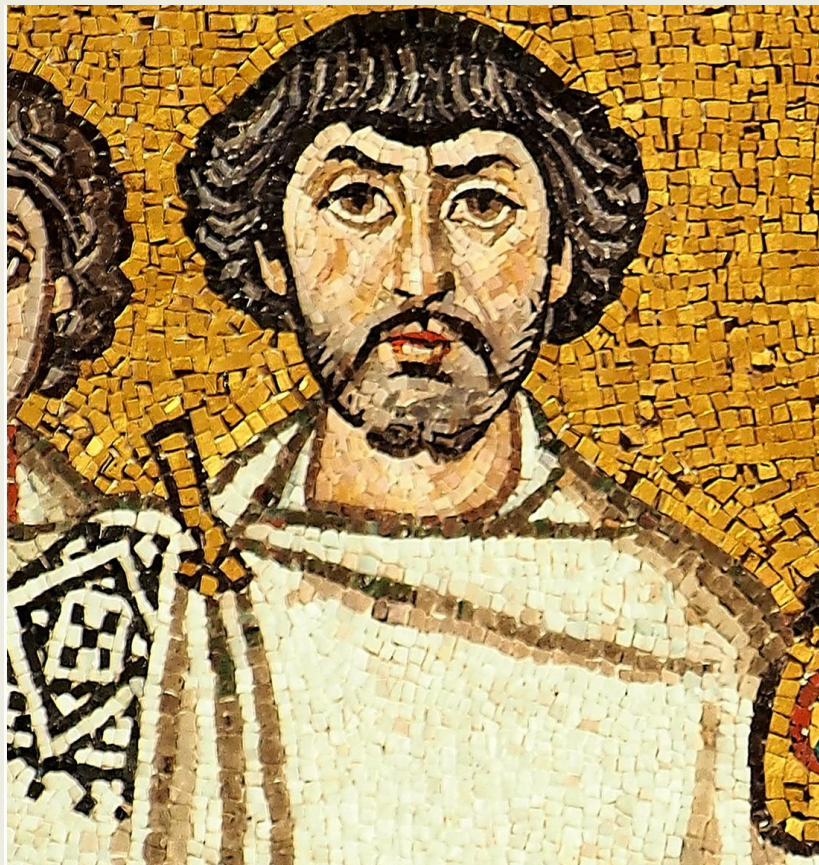

Карта кампаній вандальської війни

У 534 р. Велізарій, знову маючи «обмежені» ресурси, чисельністю 7 500 солдат, очолив експедицію проти остготів. Вдало підкоривши Сицилію, візантійські війська на чолі з улюбленцем імператора, взяли Неаполь (для штурму міста вистачило 400 солдат, які проникли через

акведук, що доводить міць укріплень та слабкість готського гарнізону) і Рим (зданий остготами без бою через ворожі настрої населення).

З часом, король Вітігіс, котрий відносно вдало маневрував та не піддавався візантійцям, намагаючись нав'язати бій на вигідних для нього умовах, здійснив фатальний прорахунок, після чого був розбитий під час відступу та потрапив у полон. Цікаво, що під час боротьби за Рим, яка по суті і вирішила результат кампанії цього року, ресурси Велізарія стали ще більш обмеженими. Військо скоротилось до 5 000 чоловік (ще 5 600 солдат прибули під час боїв), а 150 000 «полчища», як його описує Прокопій Кесарійський, остготів навіть не вистачило для повної блокади Риму, протяжність міських мурів якого в цей період складала не більше семи кілометрів, що наводить на думку про міфічність тридцятикратної чисельної переваги остготів, котру так активно культивує «літописець» Велізарія.

Велізарій (505–565). Мозаїка, церква Сан-Вітале, Равенна (Італія, VI ст.)

Тим часом розгорілась нова війна з сасанідами і гасити її пожежу послали саме Велізарія, котрий діяв успішно, що сприяло підписанню в 548 р. вигідного мирного договору.

В другій італійській кампанії 544–548 р., Велізарій діяв менш ефективно, ніж у попередніх проти сасанідів, вандалів та остготів, зокрема він не зміг запобігти падінню Неаполя та нічого не зміг протиставити успішним діям остготського короля Тотіли, що призвело до затягування конфлікту і відставки самого Велізарія у 548 р. Дванадцятирічний період бездіяльності було перервано в 559 р., коли Велізарію було доручено командування візантійською армією, що протистояла нашествю болгар. Викликаний з вимушеної відставки полководець знову успішно проявив себе, однак вже в 562 р. втрапив в немилість, але в 563 р. був реабілітований.

Битва при Везувії або на «Молочній горі» – остання битва візантійсько-готських воєн, що відбулася в жовтні 553 р. Автор картини – Александр Зік (1845–1907).

Прочитавши вище написані рядки читач може помітити, що хоч Велізарій, без сумніву, був видатним воєначальником та вмілим організатором, але далеко не всі його дії були ідеальними. Зрештою, навіть найбільша в його житті перемога при Дарі 530 р. тісно пов'язана з поразкою при Каллінікі 531 р., коли сасанідський сатрап Азарет розбив Велізарія маючи рівні з ним по чисельності сили. Для того, щоб дати адекватну оцінку Велізарію, потрібно прослідкувати його дії в порівнянні з іншими видатними полководцями даного часу.

А яких Ви знаєте видатних полководців раннього Середньовіччя? На думку спадуть лише Велізарій та Нарсес. Якщо дещо інакше підійти до датування даного періоду, то можна до цієї плеяди віднести ще й Стіліхона та Аеція, котрі були професіоналами старої римської школи, як і попередньо названі. Ця четвірка, однозначно, переважає не менш видатну особистість свого часу – Аттілу, котрий був вмілим тактиком, однак не гідний ніякого порівняння з більш пізніми арабськими та монгольськими полководцями. Будь який військовий історик підтвердить той факт, що своїми перемогами Аларіх, Одоакр, Гейзеріх, Теодоріх та Хлодвіг зобов'язані своїм особистим якостям (енергійності, харизматичності та хитрості), що набували неймовірної ваги на фоні кризи римської системи. Можливо, Вітігес та Тотіла їм ні в чому не поступались, однак їх нещастям було те, що їх противниками були Велізарій та Нарсес. Ніхто не буде заперечувати, що представники старої римської школи значно переважали сучасних їм противників як умінням так і вигадливістю, тактичними навиками, вмінням органічно поєднувати роди військ на полі бою.

Отже, ми не можемо серйозно порівнювати професійного військового, з практичною емпіричною римською школою, Велізарія, який в битві при Дарі в 530 р., очолюючи 25 тис. відмінно навчених професійних воїнів, об'єднаних в чітку дієву та ефективну бойову

організацію з цілісними структурними підрозділами, переміг сасанідського аристократа Пероза (Фіруза) з роду Міранів, який очолював 40 тис. осіб, котрі, окрім незначного загону клєбінаріїв та «безсмертних» являли собою амртака, спарабара та такабара (типове ополчення, що збиралося на період війни і не мало систематичної військової підготовки та армійської дисципліни). За кількісно-якісними показниками ця битва нагадує операцію «буря в пустелі», під час проведення якої жоден військовий експерт не сумнівався в перемозі США, а темою суперечок були способи використання новітнього озброєння та співвідношення втрат. Таких прикладів було багато за кар'єру Велізарія, котрий, відчуючи значну перевагу над противником, прагнув до швидких рішучих ударів.

Відповідно, порівнювати ступінь полководчих навиків фракійця Велізарія потрібно не з профанами, а з професіоналами. Враховуючи бідність даного періоду на професіоналів, ми вимушені констатувати той факт, що жодного професійного противника у Велізарія не було. Єдиним гідним сучасником Велізарія, на всіх просторах Європи та Близького Сходу, був вірменин Нарсес, тому ми розглянемо особливості його кампанії і порівняємо їх з кампаніями фракійця.

Перша військова кампанія Нарсеса датована 538 р., коли йому було доручено командувати військом в Італії та взаємодіяти з Велізарієм. Нарсес довів, що вміє відчувати стратегічну ситуацію та ефективно діяти, підтвердженням чого є дії біля Ріміні. Але у нього майже відразу виник конфлікт з Велізарієм, котрого хвилював той факт, що Нарсес мав рівнозначний з ним військовий чин, і після втрати Медіолану (Мілану) Велізарій написав листа імператору, у котрому звинуватив у всіх поразках Нарсеса і вимагав його відставки. Імператор підтримав Велізарія та відізвав Нарсеса в Константинополь, однак цей факт ніяк не позначився на кар'єрі останнього. Цікаво, що війська, котрі були під

командуванням Нарсеса відмовились присягати будь-якому іншому командиру.

По центру зображений василевс Юстиніан I (527–565). Зліва від нього стоїть Велізарій, а з правої сторони – Нарсес (478–573). Мозаїка, церква Сан-Вітале, Равенна (Італія, VI ст.)

Наступні дванадцять років військових дій довели неспроможність Велізарія завершити війну в Італії. В результаті чого він був відізваний, а командування отримав Германус (племінник імператора), котрий по дорозі захворів і не зміг командувати військами. Після падіння Риму командування отримав сімдесятип'ятирічний Нарсес. Вже на стадії рекрутування війська Нарсес постійно турбувався про логістику, забезпечуючи стабільне харчування та виплату коштів солдатам, що забезпечило йому авторитет і повагу. Він набирал солдатів серед варварів, при чому дозволяв їм битись звичною для них зброєю – верхові

лучники гуни, кавалерія з вірменів, а піхота з герулів та іллірійців. Характерною рисою для дій Нарсеса була постійна взаємодія з іншими полководцями, серед яких особливо тісні контакти були налагоджені з Іоанном Кривавим, Артабаном і Улдахом, та флотом під командуванням Іоанна та Валеріана.

Візантійсько-готські війни в 535–554 рр.

У тактичному плані для Нарсеса характерними рисами є ретельний вибір місця бою та підготовка до самої битви. При Буста-Галорум Нарсес проявив витримку та тактичне мистецтво, ретельно налагоджуючи взаємодію між різними видами військ, не піддаючись на провокації готського царя Тотілі. Битва стала ідеальним прикладом тактичної перемоги, що забезпечувалась вдалим стратегічним розрахунком. Характерними рисами битви є розташування візантійської армії півмісяцем. Битва при Молочній горі завершила історію готського королівства і підтвердила всі попередньо виголошені похвали в адресу

Нарсеса, котрий до своєї скарбниці стратега додав ще й хитрість (при взятті Лукки) та поліоркетику (облога Кум).

Не менш стратегічно вірними виявились розрахунки Нарсеса в боротьбі з франками та аламанами під командуванням Леутарія та Бучінілія. Використовуючи знання людської психології, після ряду дрібних сутичок, де візантіїці продемонстрували тактичну перевагу над франками та аламанами, Нарсес наважився на генеральну битву, що відбулася під Волтурною і завершилась повною поразкою та знищенням франкської армії.

Роблячи висновок, можемо сказати, що обидва полководці, як Велізарій так і Нарсес, мали гарну військову школу, і значно переважали своїх противників, що і забезпечувало їм перемоги. Однак проаналізувавши військові кампанії, залишається не зрозумілим твердження ряду авторів, найавторитетнішим з яких є Е. Дюпої та Д. Волковського, що «Нарсес вчився у Велізарія». Оскільки, кампанії Велізарія характеризуються швидкістю та прагненням до тактичних рішень, а його манера дій є агресивною, що характерно для П. Корнелія (відомого як Сціпіон) та Л. Сулли, в той час як для кампаній Нарсеса характерна ретельна підготовка, стратегічний розрахунок та взаємодія з іншими полководцями, і завершуються розгромом противника в генеральній битві, що характерно для Ганнібала Барки та Гнея Помпея.

Висновки. Ці два полководці без жодного сумніву є найкращими, і, на жаль, єдиними, видатними військовими діячами «темного» періоду Середніх віків. Однак, на основі вищенаведених фактів, Нарсес на голову переважав Велізарія, оскільки мав значно ширший стратегічний кругозір, значно краще взаємодівав з місцевими командирами, використовував ряд тактичних прийомів. Будучи стратегом, грав ще й на психологічних факторах та використовував для досягнення своєї мети не лише військові, а й дипломатичні прийоми.

ПРИМІТКИ

1. Васильев А. А. История Византийской империи Т 1. / Александр Александрович Васильев. Санкт-Петербург, 2010 – 510 с.
2. Величко А. М. История Византийских императоров. От Льва III до Михаила III. / Алексей Михайлович Величко. – Москва, 2012 – 416 с.
3. Дашков С. Б. Императоры Византии. / Сергей Борисович Дашков. – Москва, 1995 – 395 с.
4. Диль Ш. История Византийской империи. / Шарль Диль – Москва, 1948 – 158 с.
5. Норвич Д. История Византии. / Джон Норвич. – Москва, 2010 – 542 с.
6. Осокин Н. А. История средних веков. / Николай Алексеевич Осокин. – Москва, 2008 – 672 с.
7. Острогорский Г. А. История Византийского государства. / Георгий Александрович Острогорский. – Москва, 2011 – 895 с.
8. Успенский Ф. И. История Византийской империи. Становление. Смута. Македонская династия. / Фёдор Иванович Успенский. – Москва, 2011 – 1120 с.
9. Шейнэ Ж.К. История Византии. / Жан-Клод Шейнэ. – Москва, 2006 – 158 с.

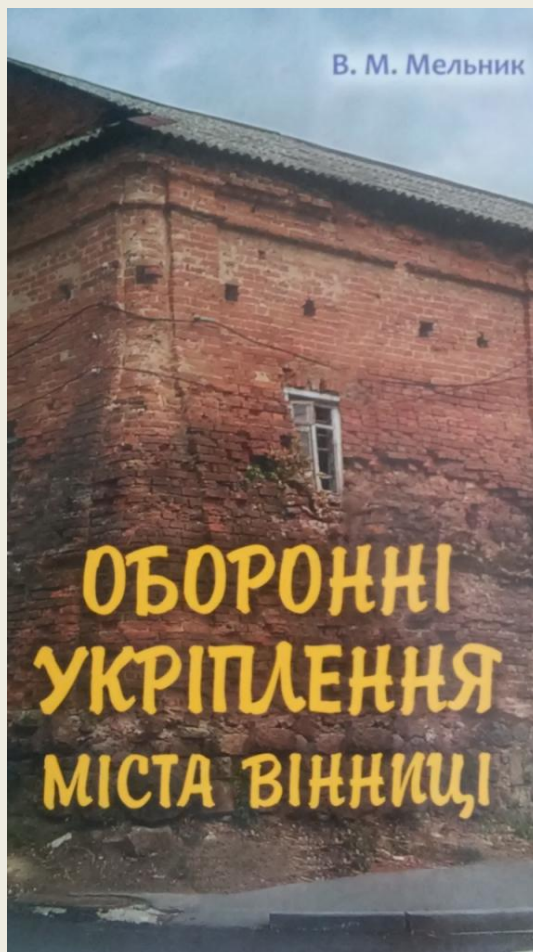
РЕЦЕНЗІЇ ТА ОГЛЯДИ

Гобелен з Байо (кін. XI ст.) Зображено смерть англійського короля Гарольда II в 1066 р.

РЕЦЕНЗІЯ

(на книгу Мельник В. Оборонні укріплення міста Вінниці / Віктор Мельник. –
Вінниця: Вінницька міська друкарня, 2015. – 96 с.)

Наприкінці 2015 р., у місті Вінниця було видано монографію Віктора Мельника під назвою «Оборонні укріплення міста Вінниці». Ця книжка стала узагальненням тривалої праці автора над тематикою вінницьких фортифікацій.

Мельник Віктор Мирославович – студент Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Він навчається на двох факультетах: філософському та юридичному. Як рецензент, мушу відзначити неабиякий хист у Віктора Мельника до аналітики (як політичної чи юридичної, так й історичної). При цьому, власний

аналітичний підхід автор встигає розповсюджувати на величезний перелік тем.

Книга «Оборонні укріплення міста Вінниці» стала не просто новою книжкою про Вінницю. Вона стала першим сучасним дослідженням оборонних укріплень цього міста. До В. Мельника це питання розробляв лише М. Білинський, але це було ще в середині 20-х років минулого століття.

Автор впевнено оперує історичними фактами, демонструє значення вінницького замку в політичному та економічному вимірах. Він вперше в українській історіографії систематизував усі наявні свідчення з історії фортифікацій Вінниці. Фактологія монографії охоплює період X–XIX ст. Разом із тим, Віктор Мельник часто відходить від фактологічного канону, робить стислі, але ґрунтовні аналітичні відступи. Останні демонструють нам не лише впевненого у поводженні з фактами історика, але і високоерудованого історіософа.

З медієвістичної точки зору, найбільш цікавими є перші три розділи, що висвітлюють історію вінницьких оборонних споруд від давньоруських до козацьких часів.

доктор філософських наук, професор

Ф. М. Кирилюк

РЕЦЕНЗІЯ

(на книгу Мельник В. Болівія: політична історія та конституційне право / Віктор Мельник. – Вінниця: Друкарня ВНМУ ім. М. І. Пирогова, 2016. – 30 с.)

Віктор Мирославович Мельник, незважаючи на свій молодий вік (йому всього 19 років), є одним з найбільш ерудованих та амбіційних українських дослідників-гуманітаристів. Будучи студентом юридичного та філософського (відділення політології) факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка він вже встиг опублікувати монографії «Нариси з теорії соціокультурної антропології», «Оборонні укріплення міста Вінниці». Нещодавно була також опублікована його політологічна книга «Ethnopolitical Essays», що вийшла в німецькому видавництві англійською мовою. Впевнена, що приклад Віктора Мельника є надзвичайно рідкісним в сучасному науковому просторі.

В. М. Мельник – член Української асоціації зовнішньої політики. Як дипломат-початківець він опублікував багато наукових та науково-популярних праць з найбільш різноманітних питань міжнародного

права, країнознавства, міжнародних відносин. Його нова праця присвячена публічно-правовій системі та політичній історії південноамериканської країни – Болівії.

Очевидно, що Болівія зацікавила В. М. Мельника саме з дипломатичної та юридичної точки зору. Сам автор назвав свою працю першим кроком до налагодження дипломатичних та політичних відносин між Україною та Болівією.

Разом із тим, книга про Болівію є першою в українській історіографії спробою розглянути аспекти юридичної та політичної еволюції південноамериканської країни поетапно. Першим етапом цього огляду став розділ під назвою «Політико-правовий розвиток Болівії до проголошення незалежності». Він є коротким, але надзвичайно змістовним нарисом, що може бути також цікавим і для дослідників середньовіччя.

В. М. Мельник фокусує свою увагу навколо двох середньовічних цивілізацій Болівії – Тіуанако та Інків. При цьому він використовує книжку «Джерела 16–17 століть по історії інків» С. А. Купрієнка. Автор ставить перед світовою історією права нове завдання – систематизувати так зване «інкське право». Болівія разом з Перу була одним із центрів інкської цивілізації. Віктор Мельник проводить цікаві паралелі між середньовічним інкським правом і сучасним звичаєвим правом окремих індіанських племен.

Автор пропонує власну схему еволюції болівійської державності. Він її розглядає не від перемоги Сімона Болівара над іспанцями в 1825 р., а саме від давніх цивілізацій «плато». Методологічно така схема бере свої витоки з книжки П. Шоню «Історія Латинської Америки», яку В. М. Мельник також використовував. Перед істориками постають нові запитання: чи можна назвати цивілізації Тіуанако чи Інкську імперію

формами державної організації? З точки зору права Віктор Мельник довів, що можна і навіть потрібно.

Рекомендую прочитати цю книжку всім небайдужим до проблем історії права, політики, всесвітньої історії та історіософії. Ознайомитись із нею можна на сайті Інституту всесвітньої історії Національної Академії Наук України.

кандидат юридичних наук, доцент

Н. М. Ковалко

ЗАМІТКА-РЕФЛЕКСІЯ

(з приводу статті Швидько А. Советская историография о сущности и роли немецкого права в городах Украины XV–XVIII вв. / Анна Швидько // Вопросы германской истории и историографию. – Днепропетровск, 1975. – Вып. 3. – С. 125–136)

Проблематика магдебурзького права в Україні, навіть при наявності великих і досить глибоких праць з цього приводу, ще й досі вражає своєю нерозробленістю. Питання поширення в Україні магдебурзького права на межі середньовіччя та нового часу змушує нас замислитись не тільки над рецепцією норм так званого «німецького права» в українських містах, але і над традиціями міського устрою в Київській Русі.

Стаття А. К. Швидько з приводу історіографії магдебурзького права вміщена у збірнику наукових статей, що був виданий Дніпропетровським державним університетом (1975 р.). Праця А. К. Швидько яскраво виділяється на загальному пристосуванському фоні своєю глибиною і критичним ставленням до усіх джерел щодо поставленого питання. Цікаво, що автор посилається також і на «буржуазно-націоналістичних» українських вчених – В. Б. Антоновича, М. Молчановського, М. Василенка, В. Д. Отамановського. Враховуючи, що останній постраждав від більшовиків, стаття дійсно була відкриттям для тогочасної радянської науки. Вона знайомила і навіть сьогодні знайомить читача з маловідомими сторінками «буржуазної» історіографії магдебурзького права.

Розпочинається стаття цитатою із книги відомого німецького юриста-історика Г. Белова «Міський устрій та міське життя середньовічної Німеччини» (1912), в якій Белов підкреслює відсутність у

слов'ян традиції міського самоуправління взагалі і приписує їх появу рецепції магдебурзького (німецького) права. А. К. Швидько тут же звертається до концепції В. Б. Антоновича, який критикував Г. Белова, посилаючись не лише на дуже «сильне» звичаєве право Київської Русі, але і на наявність кодифікованого «писаного права» у Київській Державі. Автор підкреслює, що Антонович вбачав у магдебурзькому праві негативний фактор, який знищив в українських містах традиції міського самоуправління.

Разом із тим, М. Н. Петровський писав: «Головна цінність магдебурзького права була в тому, що жителі міста, котрі займалися промислами і торгівлею, звільнялись від юрисдикції місцевих старост та підпорядковувались німецькому міському праву» (с. 126). Разом з Петровським, позитивний характер магдебурзького права відзначали К. Г. Гуслистий і білоруський дослідник З. Ю. Кописький.

Цікавими є посилання автора на українського юриста А. П. Ткача. Праця останнього під назвою «Історія кодифікації дореволюційного права України» була видана Київським державним університетом ім. Т. Шевченка в 1968 р. Слідуючи за працею Ткача, А. К. Швидько ставить питання про вироблення на основі синтезу звичаєвого права, руських традицій і німецького права специфічного «українського феодального права» (с. 130).

В. Д. Отамановський називав магдебурзьке право «юридичним оформленням економічних відносин». Отамановський оцінював вплив магдебурзького права на соціально-політичне життя українських міст загалом негативно, але підкреслював окремі позитивні моменти. Німецьке право створило передумови для виникнення міського патріциату – олігархії. Однак, разом із тим, воно зумовило розвиток самоврядування в Україні за європейським зразком. Отамановський, вступаючи в полеміку з Г. Беловим, також підкреслював, що до

магдебурзького права в Україні існував власний самобутній устрій. Введення автором концепції Отамановського у досліджуване питання, використання його фундаментальних праць, загалом позитивно відображається на структурі статті.

Швидко окреслює досвід історіографії магдебурзького права: 1) полеміка Антоновича і Отамановського з Г. Беловим; 2) відсутність занадто позитивних оцінок магдебурзького права серед українських вчених.

студент КНУ імені Т. Шевченка

В. М. Мельник

РЕЦЕНЗІЯ

(на книгу Камінський А. С. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура / Анджей Суліма Камінський; [пер. з пол. Я. Стріхи]. – Київ: Наш час, 2011. – 263 с.)

Kamiński Sulima A. Historia Rzeczypospolitej wielu narodów
1505–1795. Obywatele, ich państwo, społeczeństwo, kultura

Анджей Суліма Камінський

ІСТОРІЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

як історія багатьох народів, 1505–1795
Громадяни, їхня держава, суспільство,
культура

ПОЛІТОЛОГІЧНА КОНЦЕПЦІЯ ЕВОЛЮЦІЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

Вихід у світ книжки професора Люблінського університету Анджея Сулими Камінського під редакцією знаного українського професора Наталі Яковенко став справжньою подією не тільки для істориків, але і для політологів. Книга є абсолютно новим словом у польській «річпосполитській» історіографії. Перш за все, варто наголосити на тому, що автор, слідуючи за славною традицією Єжи Гедройця, піддає нищівній критиці польські імперські амбіції відносно

«Східних кресів». На цьому фоні він створює власну концепцію політико-правового розвитку державності Речі Посполитої як уособлення всіх націй, що проживали на її теренах.

На наш погляд, головна ідея книги полягає у демонстрації історичної традиційності демократичних тенденцій державного управління та місцевого самоврядування на теренах Польщі, Литви, Білорусії та України. Автор, шляхом детального аналізу політичних подій, пропонує нове розуміння шляхетського стану Речі Посполитої – громадянське. Для Камінського шляхта – це громадяни. Основний лейтмотив шляхетського життя – постійна боротьба за власну свободу, за так звані «золоті вольності». На відміну від традиційної польської історіографії, Камінський називає цю боротьбу найбільшим здобутком державності Речі Посполитої. На його думку, вона могла відбуватись лише в умовах міцної громадянської свідомості шляхти.

Річ Посполита має буквальний переклад як «спільна справа». Отже, автор демонструє історичний процес усіх народів Речі Посполитої як стан перманентної боротьби громадянського суспільства (шляхти) за спільну справу. Таке сприйняття ролі шляхти повністю руйнує також і усталений канон української (а насправді всієї пострадянської) історіографії.

У вступі професор Камінський аналізує головні аспекти нового сприйняття шляхти. Він проводить багато паралелей із так званим «сарматизмом», вважаючи цю етногенетичну концепцію виявом східноєвропейського демократизму. Традиції релігійної толерантності і місцевого самоврядування Камінський навіть ставить у приклад сучасним політикам Європейського союзу.

У перших розділах відображено становлення Речі Посполитої як держави та формування демократичних традицій її управління. Автор навіть наводить власну дату остаточного оформлення польського

громадянського суспільства – 1505 р., коли було прийнято сеймову конституцію «Nihil novi». Він позитивно оцінює Люблінську унію 1569 р. і загалом позитивно ставиться до рішень Берестейського собору 1596 р. Однак, роль українців в історії Речі Посполитої Анджей Камінський вважає недооціненою, навіть забутою. Він називає українців одним із стовпів Речі Посполитої і дуже жалкує, що не було реалізовано положень Гадяцької унії 1658 р. про створення Речі Посполитої Трьох Народів вкупі з Великим Князівством Руським.

Останні розділи присвячені поступовому занепаду держави, який скінчився її остаточним поділом у 1795 р. Цей занепад професор Камінський вважає однією з найбільших історичних та політичних трагедій Європи. Отже, книгу слід назвати справжнім відкриттям для сучасних українських дослідників.

студент КНУ імені Т. Шевченка

В. М. Мельник

РЕЦЕНЗІЯ

(на книгу Финкель К. История Османской империи. Видение Османа / Кэролайн Финкель; [пер.з англ. К. Алексеев, Ю. Яблоков]. – Москва: АСТ, 2010. – 829 с.)

Дискутуючи про найвеличнішу мусульманську державу думки в кожного будуть різні: Арабський Халіфат, Імперія Хорезмшахів, Газневідська держава, Держава Великих Моголів, Османська імперія тощо. В даній книзі британський історик Керолайн Фінкель з Лондонського університету розглядає такою державою саме останню. Будучи спеціалістом з історії Туреччини в Школі Східних і Африканських студій при Лондонському університеті автор, для написання праці, оперся на чималий джерельний матеріал. В українській історіографії цілісного видання про історію Османської

імперії дуже мало. Можна хіба відзначити Агатангела Кримського і переклади українською Халіла Іналджика «Османська імперія: класична доба 1300-1600», яких явно недостатньо в сучасних умовах.

Якщо оцінювати працю за завданнями, які перед собою поставив автор, то відзначимо цілісне подання періоду існування монархії. Робився акцент не на розділах, пропорційних до кількості султанів, а на культурно-політичних періодах, які в своїй історії пройшла Османська імперія. Праця міститься інший підхід до хронології утворення і зникнення османів, продовжуючи чомусь цей процес до 1927 р. – програмних виступів Ататюрка. Позитивно можна відзначити цікаве інтерпретування османських правителів, які головним чином не були акторами театру абсурду. Ведучи генезу турків-османів автор не виключає і роль географічного детермінізму Монтеск'є, де ландшафти Малої Азії впливали на формування як військових формувань, так і на поразки і перемоги у військових кампаніях.

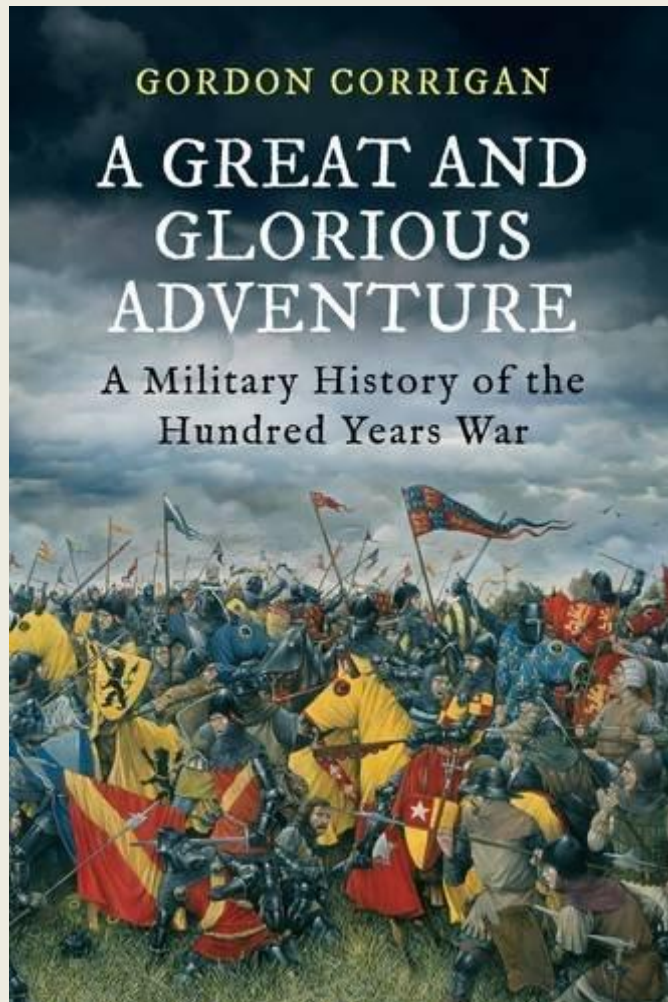
Чим давніший період, тим менше джерел для вивчення. Проведені автором 15 років у Туреччині дозволили йому в праці застосувати збережені на сьогодні як писемні, так і речові пам'ятки. Культурні, релігійні та географічні аспекти дозволили автору досить повно висвітлити (або інтерпретувати) османський період. Праця читачу цілком може дати як відповіді на його запити, так і спровокувати інші. Позитивом є (як вже могло згадуватись) використання турецьких досліджень і матеріалів, без який праця стала б рецензією на іноземну історіографія з теми. Книга не є абсолютним викладенням матеріалу, тому сучасна історіографія і майбутня цілком може дати щось нове, або просто, як казав Стів Джобс, «подумати інакше».

магістр ЛНУ ім. І. Франка

О. І. Микієвич

РЕЦЕНЗІЯ

(на книгу Corrigan G. *A Great and Glorious Adventure: A History of the Hundred Years War and the Birth of Renaissance England* / Gordon Corrigan. – New York: Pegasus Books, 2014. – 320 p.)

Інтерес до Столітньої війни, як до однієї з найяскравіших подій середньовіччя ніколи не зникав в англійській історичній науці. Цей військовий конфлікт остаточно довів, що старі європейські методи ведення бойових дій, що використовувалися континентальними арміями втратив ефективність, а на зміну військовим з'єднанням, основою яких були рицарі приходить професійна армія, ударною силою якої стала піхота. Англійці отримавши гіркий досвід у боротьбі проти шотландців, першими модернізували систему комплектації своєї

армії, змінили військову тактику та почали більше приділяти уваги організації тилового сполучення. Французи у свою чергу довгий час використовували консервативні методи, що стало причиною їх поразки у відкритому протистоянні з англійськими лучниками. Крім того, Столітня війна не тільки остаточно довела кризу рицарства, як військової сили, але й вплинула на формування англійського та французького етносів.

Вихід книги Гордона Коррігана «A Great and Glorious Adventure: A History of the Hundred Years War and the Birth of Renaissance England» у деякій мірі викликав здивування у наукових колах, адже автор перш за все відомий, як фахівець з історії Першої світової війни. В Британії книга отримала змішані, однак здебільшого позитивні відгуки.

При написанні свого дослідження Г. Корріган використовує велику кількість першоджерел та праці, як правило англійських істориків. У питаннях трактування причин конфлікту та аналізу бойових дій для автора характерно відверто проанглійська позиція, про що він заявив з перших сторінок своєї книги. Значну увагу автор приділяє ролі особистості в історії при цьому економічні та соціальні фактори у Г. Коррігана, як чинники впливу на історичний процес відходять на другий план.

Г. Корріган аналізуючи причини Столітньої війни традиційно для сучасних праць розпочав дослідження політичної складової конфлікту з подій 1066 р. Автору властива не типова, як для англійської історіографії позиція стосовно оцінки діяльності Ізабелли Французької – матері майбутнього англійського короля Едуарда III. Роль королеви у змові проти Едуарда II автор намагається виправдати тим, що вона підпала під сильний вплив Р. Мортімера та опозиційно налаштованих англійських баронів, що переховувалися у Франції. На думку історика зміна влади в Англії на користь Едуарда III мала вимушений характер та

обумовлена не стільки неприязню королеви-матері до свого чоловіка, а скільки незадоволенням з боку більшості опозиціонерів, що була викликана діяльністю фаворитів короля із роду Диспенсерів.

Що стосується безпосереднього ініціатора столітньої війни Едуарда III на думку Г. Коррігана той був одним із найкращих англійських королів за всю історію. Стосовно оцінки військової діяльності Едуарда III, автор схильний трактувати поразку французького флоту біля Слейсі, як особисту перемогу англійського короля, але незважаючи на це він також відмічає, що їй посприяла тактична побудова ворожого флоту, котру обрали французи.

Безсумнівно сильною стороною книги є деталізація бойових дій, особливо живо автор передав атмосферу битв біля Кресі й Пуатьє. Традиційно для англійської історіографії Г. Корріган приділяє велику увагу використанню Едуардом III лучників й намагається визначити, яку тактичну побудову напередодні зіткнення з французами обрав Едуард III. При описанні безпосередньо битви автор схильний більше довіряти англійським хронікам, але ставить під сумнів данні, що засвідчують кількість бойових сил протидіючих сторін.

На особливу увагу заслуговує трактування автора битви біля Пуатьє на думку дослідника вона стала своєрідною несподіванкою для Чорного принца. Г. Корріган зазначає, що незважаючи на те, що французи не змогли реалізувати свою чисельну перевагу, противник діяв порівняно компетентно, під час зіткнення військ Жана II Доброго та принца Уельського, французи намагалися не допускати помилок минулого, що доводить приведений автором фрагмент у якому Г. Корріган акцентує увагу на тому, що французи на початковому етапі не планували використовувати тактику, що дала збій біля Кресі.

Порівняно мало уваги автор приділив бойовим діям на Піренейському півострові та діяльності Б. Дюгеклена. Особистість

французького воєначальника не викликає захоплення у Г. Коррігана, автор книги вважає, що роль Б. Дюгеклена у столітній війні відверто переоцінена французькою історіографією і наголошує на тому, що славний конетабль Франції декілька разів потрапляв у полон до англійських військ. Зазначимо, що Б. Дюгеклена не можна назвати великим полководцем, він не був прихильником відкритого протистояння, як Едуард III чи Генріх V, однак слід пам'ятати, що французька тактика цього періоду обумовлена стратегією, котру обрав Карл V Мудрий, адже король чудово розумів перевагу англійської армії у відкритому бою.

Особливе місце у книзі Г. Коррігана відведено особистості Генріха V, котрого історик вважає найкращим королем в історії Англії. Відомо, що після битви неподалік від Азенкура саме він наказав стратити французьких рицарів, що потрапили у полон до англійців, це рішення дало підстави до жорсткої критики Генріха V з боку французьких істориків та пацифістів, котрі надто вузько трактують дії короля, а окремі автори взагалі заявили, що саме ця подія прискорила кризу європейського рицарства. На думку Г. Коррігана, Генріх V не мав іншого виходу, бо його армія потребувала значної кількості продовольства, однак його не вистачало, а відпустити полонених король не міг через те, що на його думку це могло призвести до збільшення чисельності французького військового контингенту у регіоні.

У боротьбі з французами Генріх V досяг значних успіхів, завдяки союзу з Філіпом Добрим він одружився на Катерині Валуа і досяг домовленості, що його син стане королем Франції та Англії. Однак Генріх V помер надто рано, що завадило реалізації його далекоглядних планів. З цього часу починається втрата Англією континентальних володінь. У загальних підсумках стосовно причин поразки Англії у столітній війні автор не дає чітких висновків. Г. Корріган вважає, що

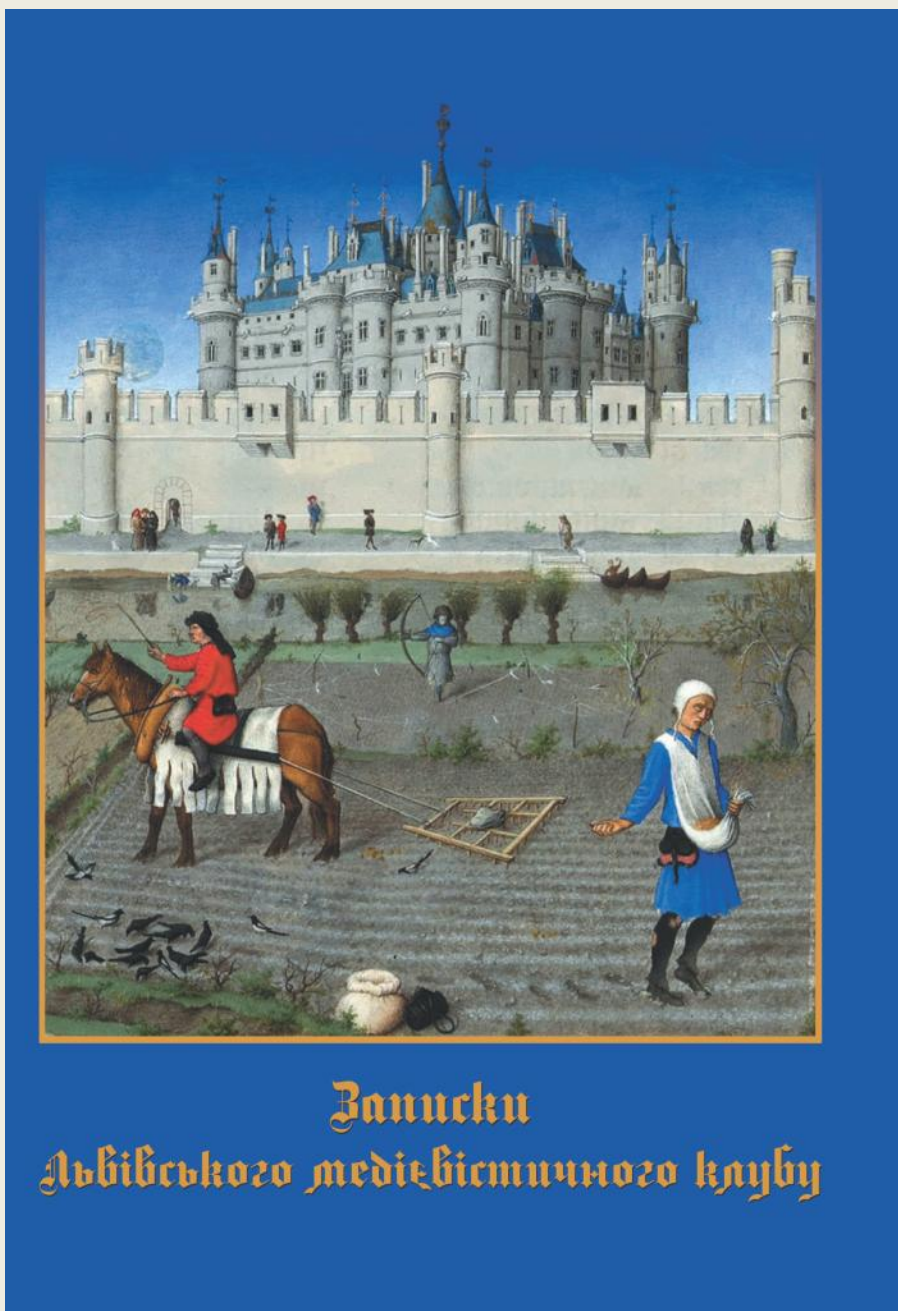
перемога Франції обумовлена у першу чергу не консолідацією французів довкола дофіна, майбутнього Карла VII, а внутрішніми негараздами, що сколихнули Англію після смерті Генріха V.

На завершення хочеться виразити щиру подяку автору за виконану роботу. Необхідно визнати, що історик детально дослідив перебіг бойових дій під час столітньої війни на території сучасної Франції та зробив свій внесок у розв'язання дискусійних проблем, що пов'язані з вивченням цього складного історичного явища.

аспірант КДПУ ім. В. Винниченка

С. Ю. Мілютін

НОВИНИ МЕДІЄВІСТИКИ: ВИДАННЯ “ЗАПИСОК ЛЬВІВСЬКОГО МЕДІЄВІСТИЧНОГО КЛУБУ”

Записки Львівського медієвістичного клубу

Настав цей день, коли після довгої та кропіткої праці ми можемо презентувати широкому загалу наше дитя – перший друкований збірник статей з медієвістики “Записки Львівського медієвістичного клубу”. З цією вагомою подією ми вітаємо усіх учасників нашого товариства та закликаємо небайдужих долучатися до роботи нашої

команди, адже існує ще безліч цікавого та недослідженого у цій таємничій епосі середніх віків!)

Завантажити електронний варіант збірника можна нижче за покликанням –

<https://lvivmedievalclub.wordpress.com/2016/08/31/записки-львів-медієвісти-клуб/>

П.С. Особливу подяку виголошуємо Тарнавському Роману Богдановичу за титанічну роботу у підготовці та виданні цього збірника!!!

Записки Львівського медієвістичного клубу / редкол.: Юрій Овсінський (голова), Дмитро Димидюк, Олег Друздєв, Сергій Козловський, Тарас Оліярчук, Роман Тарнавський. – Львів, 2016. – 125 с.

До збірника включено статті, присвячені теоретичним, політичним, соціально-економічним та церковним аспектам історії середніх віків. Для студентів, аспірантів, викладачів, усіх, хто цікавиться історією.

Світлій пам'яті Модеста Ігоровича Чорного (1974–2014)

Рецензенти:

Войтович Леонтій Вікторович, доктор історичних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка);

Файда Олег Васильович, кандидат історичних наук, доцент (Львівський національний університет імені Івана Франка)

ПЕРЕДМОВА

Ви “тримаєте в руках” перший випуск збірника студентських наукових статей, сформований за результатами діяльності Львівського

медієвістичного клубу. Це наукове товариство засновано в 2013 р. тодішніми студентами кафедри історії середніх віків та візантиністики Львівського університету Олегом Друздєвим та Юрієм Скірою, за сприяння викладачів кафедри – професора Леонтія Войтовича та доцентів Модеста Чорного і Юрія Овсінського.

Мета товариства – об'єднати людей, зацікавлених у вивченні медієвістики, та надати їм можливості для реалізації наукових ідей. Однією з форм її реалізації є публікація збірника наукових статей студентів та аспірантів. Завданням цього видання є не стільки відкрити щось нове в медієвістиці, скільки дати поштовх для її розвитку в студентському середовищі, сприяти вдосконаленню наукових навичок молодих дослідників, збагаченню їхнього досвіду.

У пропонованому збірнику представлено науковий доробок як студентів та аспірантів Львівського університету, так і їхніх колег з Києва і Тернополя. Щиро сподіваємося, що статті цих молодих дослідників зацікавлять не лише науковців, а й усіх, хто цікавиться середньовічною історією, а публікація “Записок Львівського медієвістичного клубу” стане доброю традицією.

СПОГАДИ ПРО МЕДІЄВІСТА МОДЕСТА ЧОРНОГО (1974–2014)

*Світлій пам'яті
Модеста Ігоровича Чорного
(1974–2014)*

ЧОРНИЙ МОДЕСТ ІГОРОВИЧ
(14.05.1974–31.08.2014)

31 серпня 2014 р. важка хвороба вирвала з життя історика-медієвіста, дослідника історії католицьких чернечих орденів в Центрально-Східній Європі, доцента кафедри історії середніх віків і візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка кандидата історичних наук Модеста Ігоровича Чорного.

Він народився у Львові у родині інтелігентів 14 травня 1974 р. З раннього дитинства проявляв непересічні здібності. У три роки навчився читати. 1991 р. закінчив львівську школу № 70 зі срібною медаллю. За покликанням того ж року вступив на історичний факультет Франкового університету, який закінчив у 1996 р. У 1996–1999 рр. навчався в аспірантурі й у 2002 р. захистив кандидатську дисертацію (“Домініканський орден в державах Центрально-Східної Європи в XIII–першій половині XIV ст.”, науковий керівник кандидат історичних наук Р.В.Шиян). У 2008 р. отримав диплом доцента. У 1994–2005 рр. працював учителем історії у рідній школі № 70. У вересні 2001 р. перейшов на роботу до університету на посаду асистента кафедри археології, античності і середньовіччя, з 2004 р. і до останнього дня – доцент кафедри історії середніх віків і візантиністики.

Блискучий лектор і улюбленець студентів, з якими разом з доцентом Юрієм Овсінським організували Львівський студентський клуб медієвістів. Займався унікальними дослідженнями з історії католицьких чернечих орденів в Центрально-Східній Європі, писав статті до енциклопедій, працював над вдосконаленням лекцій (читав нормативний курс з історії середніх віків та унікальні спецкурси для спеціалізації медієвістів: “Чернечі і духовно-лицарські ордени”, “Єретичні рухи IV–XV ст.”, “Побут і звичаї середньовічної Європи”, “Мандрівники і подорожі середньовічного світу”). Цілеспрямовано наближався до того, найважливішого, що було змістом його життя. Мав великі дослідницькі плани. Недуга налетіла раптово і несподівано. До

середини травня 2014 р. жодного разу не був навіть на лікарняному. Мужньо боровся з страшною хворобою, до останнього дня сподівався повернутися на роботу, планував теми для магістрантів і аспірантів.

Багато праці і душі Модест Чорний вклав у підручник з історії середніх віків, яким зараз користуються студенти-історики (Войтович Л., Козак Н., Овсінський Ю., Чорний М. *Medium Aevum: Середні віки*. Підручник з історії середніх віків для історичних факультетів університетів / За редакцією проф. д.і.н. Л.Войтовича (Затверджено МОН України як підручник для студентів вищих навчальних закладів, лист МОН України № 1/11-7207 від 02.08.2010). Львів, 2010). Активно працював над практикумом до цього підручника, а також над підготовкою розширеного тексту нового видання³.

У нашому збірнику вміщено спогади учнів, колег та просто небайдужих людей, які знали та пам'ятають Модеста Чорного і для яких він став прикладом для наслідування.

Людина живе доти, доки про неї пам'ятають інші.

³ Уривок взято з – Чорний М. Вибрані праці / Модест Чорний; [під. ред. Л. Войтовича, Ю. Овсінського]. – Львів, 2014. – С. 5-6.

Христина Грицко

Доброго вечора! Хочу поділитися спогадами про Модеста Ігоровича. 70-школа, моя рідна. Давненько мене там не було, і щось чесно і не хочеться повертатися. Згадуються лише певні моменти, 1-клас, 1 кроки до нового життя, складні та незрозумілі завдання, відчай, бо не вдавалося щось виконати. Це все було пережите з Мирославою Михайлівною Чорною (моїм першим наставником у житті). Далі старша школа, нові предмети, нові труднощі. І тут уроки з Історії України з Модестом Ігоровичем (сином Мирослави Михайлівни) настільки цікаві та неординарні, у вигляді вікторин, дискусій, ігор "Один мільйон" із застосуванням підказок: дзвінок другу, допомога залу. Модест Ігорович вмів зацікавити будь кого, він залишився у моїй пам'яті, як ерудований, кваліфікований спеціаліст у своїй галузі. Я була на похороні, це було дуже важко і емоційно боляче сприйняти та усвідомити втрату сина, кваліфікованого спеціаліста. Вічна пам'ять. З повагою Грицко Христина (випускниця СЗШ №70 –2007 р.)

Дмитро Димидюк

Модест Ігорович кілька разів заміняв у мене лекції з історії середніх віків та читав кафедральний спецкурс з історії чернечих орденів. Він був одним із небагатьох медієвістів у нашій країні, який чудово знав латину. Модест Ігорович поважав свою працю і свій час та з особливою повагою ставався до студентів, які воліли *"дізнатися щось нове"*.

Але мені так і не пощасило ближче познайомитись із ним, а ці короткі спогади усе, що залишилось після кількох його лекцій. Я був тоді на третьому курсі і свято вірив, що я ще не раз поговорю з різними

викладачами/знайомими/друзями та зможу дізнатися від них "щось нове". Але я прорахував той факт, що ми не всі вічні.

Так і відійшла в інший світ людина, з якою я тільки розпочинав своє знайомство, і яка мене одразу ж зачарувала своїм інтелектом.

Memento Mori!

Олег Друздєв

Писати спогади про людей, мабуть, найважче. Хоча б тому, що до кінця важко зрозуміти, яке місце у твоєму житті займала та чи інша людина і як вона вплинула на тебе... Моє знайомство з Модестом Ігоровичем відбулось ще в шкільні роки, коли я як слухач Малої Академії наук прийшов до університету на чергову лекцію. Так сталося, що до цього моменту історію нам читали різні викладачі, здебільшого з листка, що зводило все заняття до писання під диктовку. Цього разу вийшло не так. До «аудиторії»(це був коридор між кафедрою давньої історії та музеєм) зайшов чоловік з простим телефоном в руках і без жодних додаткових матеріалів. Вже по вигляду ми зрозуміли, що сьогоднішнє заняття буде іншим.

Після представлення, Модест Ігорович засік час, поклав телефон на стіл, прочитав коротку лекцію про те, що не варто приходити на заняття і вступати на факультет просто щоб «протирати штани» і на 2 години «вшкварив»(як ми тоді казали) про середньовічну Німеччину з багатьма похідними питаннями. Без листка, без зупинок, просто з пам'яті. Взагалі на його лекціях була одна біда – коли раптово переставала писати ручка. Поки ти шукав нову, навіть якщо це була хвилина часу, ти вже встигав пропустити купу матеріалу. Що ще більше здивувало, що наступну лекцію він вже читав по «Золотому вересню»(1939 р.), знову без жодних додаткових матеріалів. І це стало, в

певній мірі, для мене, першою ознакою справжнього вченого – вміння говорити на різні теми без «підглядувань». Завдяки цьому Модест Ігорович надовго завоював між нами авторитет інтелектуала. Відверто кажучи, у великій мірі, саме його постать і визначила напрям, яким я займався впродовж студентських років, і займаюсь, з певними змінами, досі – історія середніх віків. Саме бажання працювати під його орудою і привело мене до теми держав хрестоносців, яку я захистив як магістерську роботу.

Мав я писати під його керівництвом і кандидатську про орден францисканців, та не судилось... Важливим моментом в наші студентські роки було й те, що Модест Ігорович не накидав нам контролю над написанням робіт, даючи можливість розвиватись самостійно. Деколи нам це могло й «вилізти боком», коли наші тексти критикували інші викладачі, але завжди, коли було потрібно, ми могли прийти до нього і разом виправити помилки. Чесно кажучи, так свобода була вирішальною для формування в нас(під його орудою писали й мої друзі) вміння думати самостійно як науковці. Як показала практика, це вміння є дуже цінним надбанням..

Все колись, чимось має закінчитись. Але в істориків є один привілей..їх діла стають історією, які впливають на сьогодення і готують майбутнє. Тому я просто кажу «Дякую Вам, Модесте Ігоровичу!», Ваші справи знайдуть своє продовження..

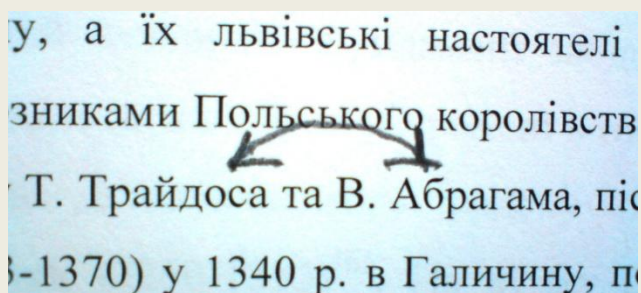
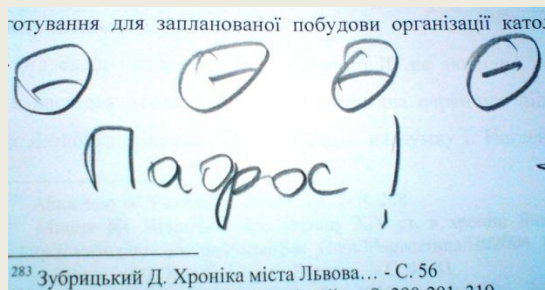
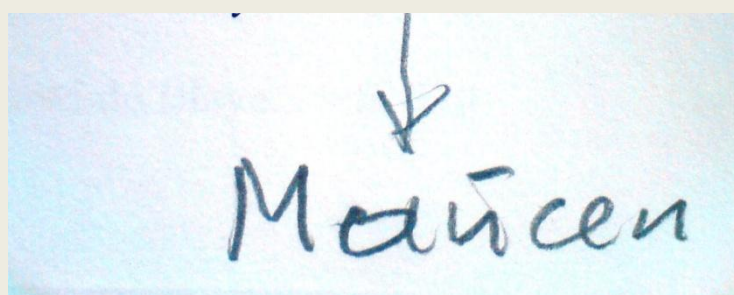
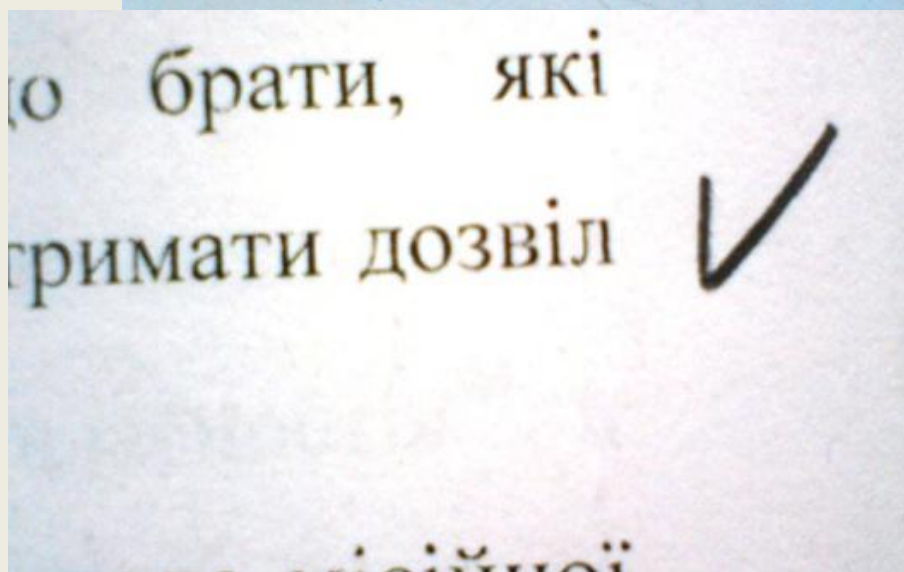
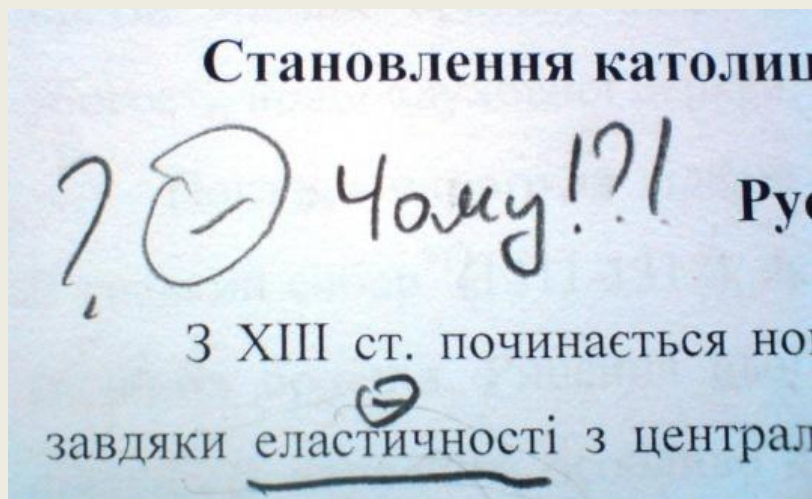
Роман Івашко

Протягом третього, четвертого та п'ятого років мого навчання у Львівському національному університету імені Івана Франка Модест Ігорович Чорний курував написання моїх кваліфікаційних робіт з історії римо-католицизму на українських землях. Майже одразу він

порадив записатися до бібліотеки УКУ, де знаходилася велика частина необхідної літератури. Особисто я вперше на його лекціях та спецкурсах дізнався про (анти)папу Іоанна XXIII, який перед тим, як бути обраним папою був піратом (навіть в цьому, мабуть, є римська традиція: в давньому Римі піратство було розповсюдженим, вважається, що навіть Ромул і Рем були піратами). Також, під час консультацій, він розповідав про львівського римо-католицького архієпископа Яна Одровонжа (1437–1450), який у XV ст. був відлучений від Церкви за конфлікт із львівським катедральним капітулом, що було цікавим для мене.

М. І. Чорний проводив спецкурси з історії єресей, повсякденного життя у Середні віки в Європі, історії чернечих і військових орденів. Йому достатньо було поставити одне запитання студенту і визначити рівень його знань, беручи також до уваги відвідування занять. Також потрібно було записати конспект фахових книг про чернечі ордени створені, зокрема, на Святій Землі та на Піренейському півострові. Цікавими були його пояснення про помилки у фільмі Рідлі Скотта «Гладіатор» (2000 р.), зокрема, про озброєння, що з'явилося пізніше періоду, зображуваного у кінострічці. М. І. Чорний був обізнаний з комп'ютерними іграми стратегіями, зокрема, з «Medieval Total War», про які розмовляв із студентами. Його постійно можна було знайти за роботою перед монітором у пошуку інформації на кафедрі.

Нижче подано позначення М. І. Чорного на чорновиху кваліфікаційної роботи

Вероніка Петрушка

*Прекрасне слово, бо в слові залишить пам'ять людина.
Ми йдемо із землі, а слово від нас залишиться назавжди*

Ас-Самарканді Мухаммед Аззахарі

Важко писати цей спогад, тому що не знаєш із чого почати і які емоції передати, бо переживань, почуттів є як радісних, теплих, так і сумних, прикрих. Варто згадати, що моє знайомство з Модестом Ігоровичем відбулося в Львівському університеті. Тоді я була студенткою другого курсу, а він викладачем, який читав курс "Середні віки". Також він проводив семінарські заняття в моїй групі. Тобто весь останній рік його життя ми часто зустрічалися в стінах нашого альма-матер.

Мабуть як і більшість його студентів, я можу більше написати про те, як він проводив лекції, семінари, ставився до свого фаху, студентів. Тому про ці речі буду ділитися спогадами. Перш за все треба згадати, що Модест Ігорович був ліберальною людиною. До прикладу, він не наполягав на відвідуванні лекцій і саме тому людей на них було не так багато. Але ті хто приходив, то відвідували лекції постійно, бо хотіли черпати для себе відомості про середньовічну історію у викладі саме цього викладача. Друге, що пригадується, це прагнення донести до студентів матеріал якомога повніше, саме тому завжди ніс із собою видимо-невидимо техніки та апаратури, аби на лекції показати нам середньовічні лати, оборонні споруди, озброєння лицарів...Третя риса, яка мені пригадується, це терплячість, якою володіти для викладача, як на мене, є дуже важливо: не сварився з нами, коли ми забувшись могли занадто захоплено почати ділитися думками під час заняття, але ставився до нас поблажливо у таких випадках. Стриманість та

врівноваженість були його основними рисами характеру (якось зловила себе на думці, що його ім'я – Модест – якнайкраще його характеризує). Для підготовки до семінару черпати відомості про Середньовіччя дозволяв з різних джерел. Проте завжди заохочував нас доповнювати, очевидно, прагнучи залучити до навчального процесу якомога більше людей і сформувати в нас прагнення готуватися охоплюючи більший обсяг матеріалу. Найцікавіше, що мені запам'яталося із історії наших семінарів – це питання на логіку та знання, які виходять поза межі навчального плану. Почувши такі, всі одразу бадьорилися, починали наполегливо шукати у своїх головах потрібну відповідь, перебираючи всі свої знання, пригадуючи все давно забуте. Такий собі мозковий штурм.

Одного разу Модест Ігорович нам зачитав "шедеври-перли" студентських робіт. Поясню: він мав хобі збирати анекдотичні вислови студентів, написані ними на модулях чи екзаменах. Отак йому вдавалося знаходити радість, здавалося б, у простих, буденних і рутинних речах.

Але потім була хвороба, яка поволі, але впевнено забиравала життя у молодого людини. Ближче до кінця навчального року він приходив на семінари ступаючи все важче і важче. На зміну рум'янцю прийшла хвороблива блідість. Дізнавшись, що Модест Ігорович в лікарні, ми до останнього вірили, що незабаром він повернеться до університету.

Але я почала цей текст зі слів персидського поета марно, адже Мухаммед Аззахарі влучно підкреслив ту правду, що матеріальний світ мінливий, що люди приходять на цю землю і йдуть з неї, але духовний світ вічний. І саме писаним словом, своїми історичними працями Модесту Ігоровичу вдалося закарбувати своє ім'я в хроніці цього світу.

Сергій Климків

Коли на II курсі дійшло до вибору кафедр, на яких студенти мали б спеціалізуватися і відточувати свої історичні вміння і знання, без роздумів обрав кафедру Середніх віків і візантиністки. Я чув від знайомих, що там працює дуже хороший фахівець саме із західноєвропейського Середньовіччя – Чорний Модест Ігорович. Саме це мені цікавило. Напевно вперше, коли зайшов туди, я запитав в Ольги Миколаївни Горлаченко, а де власне доцент Чорний, і коли я побачив його за комп'ютером в сусідній кімнаті, це справило на мене враження. У темному костюмі із серйозним виразом обличчя він щось опрацьовував, можливо перекладав якісь джерела, або ж шукав якісь деталі по темах своїх зацікавлення – можливо це були чернечі ордени про які, він так багато знав, а можливо щось не зв'язане із Середньовіччям. Зрештою в нього був досить широкий світогляд, який не обмежувався даною кафедрою.

Коли дійшов час обирати тему майбутнього дослідження я зацікавився церковним напрямом, – і саме доцент Чорний став моїм науковим керівником. Пам'ятаю як він мені радив шукати ту чи іншу літературу, яка по нинішній день зберігається у моєї бібліотечці... Це були відправні моменти для мого життєвого зацікавлення, які продовжуються донині. Якщо б він був байдужим він не приділяв би такої уваги студентам, за що його любили і поважали, хоч інколи вважали трошки дивним.

На його заняттях, особливо це стосувалося наукових семінарів можна було почути багато цікавих і непересічних речей із історії тих проблем, про які він розповідав молодим спеціалістам-історикам. Про повсякдення, звичаї, традиції, побут, проте що наповнювало змістом Середньовічний світ – церкву, військову справу, культуру... та про

історію загалом. Про що це свідчило? Напевно про те, що Модест Ігорович був інтелектуалом, на кшталт Ле Гоффівських «Інтелектуалів Середньовіччя», поглянувши на його кандидатську дисертацію, яку він охоче давав читати студентам, можна було побачити масу використаних джерел, праць на іноземних мовах. Це безпосередньо мотивувало мене. Ці матеріали він добре апробовував на своїх лекціях і спецкурсах, удоступнював для студентів і вузьких спеціалістів широкий спектр різних знань. Своєрідним підсумком може вважатися підручних історії Середніх віків, де він був одним із співавторів.

Він був дослідником домініканського ордену на українських землях – тематика якого надто широка, і попри це він не боявся ставити запитання і шукати відповіді на них. На жаль він не встиг написати повноцінної книги..., але свій, як на мене значний вклад у вітчизняну історіографію здійснив. І як викладач і як проста людина він мав своєрідне почуття гумору, принаймні я ніколи не чув жорсткої критики від нього, і навіть тоді коли на державному іспиті він від цілої комісії поставив мені запитання по профілю на яке я не зміг відповісти, навіть тоді – він не був розчарований чи знервований.

Іспит – це як лотерея – або виграв або програв – любив повторювати він. І хоч цей іспит закінчився для мене успішно, я не мав якихось претензій, адже не відповів на запитання свого керівника... Деколи так є, що часу відведеного може бути не достатньо, зустріч на яку очікуєш знову може вже ніколи не відбутися... Після закінчення університету я зустрівся якимось із Модестом Ігоровичем, осінню 2013 р. на проспекті Свободи, ми з ним привіталися, бо йшли в різні сторони, він був як завжди задуманий і зосереджений на чомусь. Можливо йому було вже тоді не здорово. Це було востаннє коли я його бачив. Згадка про нього, як про фахівця історії і про цю кафедру збережеться в моїй пам'яті назавжди.

Юрій Скіра

Перша моя зустріч з Модестом Чорним відбулася осінню 2007 р. Я був слухачем Львівської обласної малої академії наук і Модеста запросили для нас прочитати лекцію про вікінгів. Він прийшов у коридор перед кафедрою Давньої історії України та архівознавства, зняв годинник, поставив перед собою і зробив нам виклад без жодного листочка. Він завжди так робив. Це була людина енциклопедичних знань. Для нього в історії завжди були важливими різні цікавинки. На кожній лекції мав бути присутній добрий анекдот у історичному вимірі.

За своїм характером він був демократом і гуманістом. Вже в університеті він був моїм науковим керівником всі чотири роки. Я вдячний йому, бо він давав мені волю під час написання роботи. Дуже важливо мати наукову свободу. Писати текст, який є частиною тебе, твого способу мислення. Модест вносив корективи, але ніколи не ламав наріжної думки. Тому я дякую йому. Вічна йому пам'ять.

Іванна Папа

Я познайомилася з Модестом Ігоровичем Чорним у 2006 р., коли обрала своєю спеціалізацією історію середніх віків на кафедрі історії середніх віків та візантиністики.

Моє зацікавлення середньовічною музикою впродовж студентських років вилилося у курсові роботи на цю тематику. Зокрема, роботу на 3 курсі (тема: "Поняття музики у працях середньовічних мислителів") і бакалаврську роботу (тема: "Ставлення Церкви до музичного мистецтва у середньовіччі") я писала під керівництвом Модеста Ігоровича. Він скеровував мене у пошуках літератури, зокрема, звертав увагу на важливість залучення церковної документації

(інтердиктів, декретів і т.д.), які б краще роз'яснювали місце музики і ставлення до неї у тогочасному європейському суспільстві.

Також жартував, що так як така "екзотична" тематика не обиралася на кафедрі впродовж періоду, який він працює, тому доведеться шукати літературу і у відділах мистецької літератури і у бібліотеці консерваторії, а також переглянути фундаментальні багатотомні видання церковних документів, опубліковані в "Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio" під редакцією J.D. Mansi та MGH (Monumenta Germaniae Historica), які, напевно, окрім нього, ніхто у Львові не переглядав.

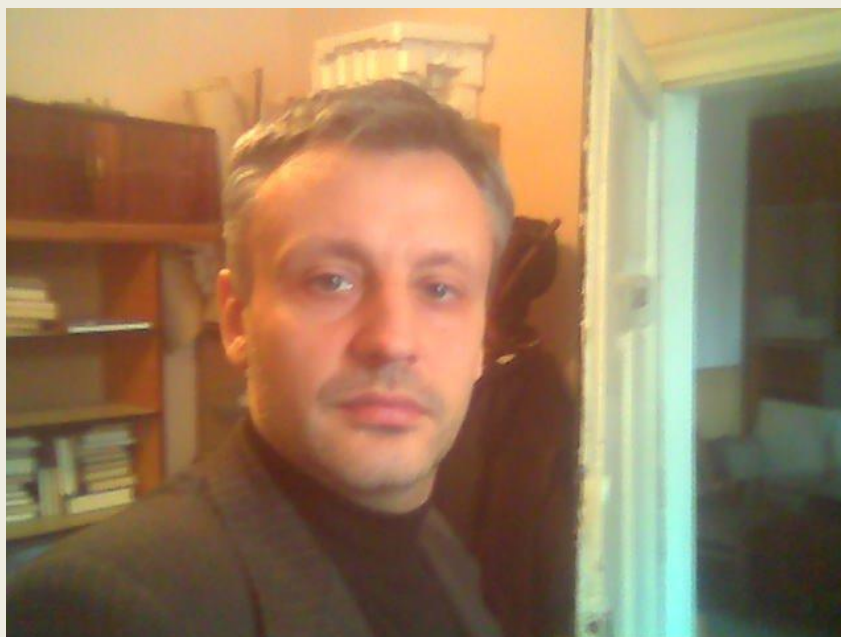
Таким чином, завдяки науковому керівнику мені пощастило відвідати найрізноманітніші читальні Львова. Також Модест Ігорович любив нагадувати, що написання роботи не варто затягувати, адже студентський рік відрізняється від звичайного календарного, бо в ньому після Нового Року відразу настає травень.

Під час навчання у магістратурі, Модест Ігорович читав на моїй спеціалізації спецкурс "Чернечі і духовні лицарські ордени Західної Європи". Його лекції були надзвичайно цікавими, глибокими і навіть нагадували енциклопедичні статті, так як були наповнені найрізноманітнішими деталями з історії, устрою, стилю життя, особливостей одягу і навіть харчування членів орденів.

Також Модест Ігорович рецензував мою дисертацію (тема: "Походження князівських родів у Великому князівстві Литовському") під час попереднього захисту. Завдяки його скурпульозному аналізу тексту і слушним зауваженням, мені вдалося уникнути помилок, повторів та надати тексту гармонійного вигляду. Мені було надзвичайно приємно бачити наукового керівника моїх перших студентських робіт на захисті моєї дисертації 29 квітня 2014 р. Кандидатський диплом, який я отримала у вересні того ж року, є не

лише результатом моєї праці, консультацій мого наукового керівника – професора Л.В. Войтовича, але й результатом довгого шляху спроб і помилок, письмових робіт і спілкування з людьми, без яких мені не вдалося б його пройти, і серед них, також, світлої пам'яті Модест Ігорович Чорний.

СВІТЛИНИ З ЖИТТЯ МОДЕСТА ЧОРНОГО⁴

⁴ Фотографії були люб'язно надані авторами спогадів

Одне із перших засідань Львівського медієвістичного клубу – 2013 р. (на фото - спереду - доц. Модест Чорний (помер в 2014 р.) далі - Леонтій Войтович - професор, завідувач кафедри, а позаду - доц. Юрій Овсінський).

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Арпентьева Мариям Равильевна – старший научний сотрудник кафедри психологии развития и образования Калужского государственного университета имени К. Э. Циолковского. Доктор психологических наук, доцент.

Контакт – mariam_rav@mail.ru

Гришко Юлія Павлівна – студентка історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Контакт – yuliagryshko97@gmail.com

Димидюк Дмитро Андрійович – студент-магістр історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка. Голова Львівського медієвістичного клубу.

Контакт – dymydyuk_da@ukr.net

Івашко Роман Володимирович – Спеціаліст історії, магістр екуменічних наук. Вчитель історії в Бібрській ЗОШ І–ІІІ ст. ім. Уляни Кравченко.

Контакт – romanivashko1@gmail.com

Кіорсак Владислав Борисович – студент історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Контакт – Vlad.Kiorsak@Gmail.com

Мельник Віктор Мирославович – політолог-міжнародник, юрист, член Української асоціації зовнішньої політики, стипендіат інституту міжнародних відносин Вроцлавського університету, студент

філософського (відділення політології) та юридичного факультетів Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Контакт – melnyk_science@mail.ru

Микитюк Галина Володимирівна – аспірант кафедри української літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки.

Контакт – galina-mikityuk@mail.ru

Микієвич Орест Ігорович – студент-магістр історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка.

Контакт – mykievych@mail.ru

Мілютін Сергій Юрійович – Аспірант кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка. Викладач історії у КЗ Педагогічний ліцей Кіровоградської міської ради, керівник науково-дослідного клубу "Актуальні проблеми всесвітньої історії", керівник краєзнавчого гуртка у СШ 22 "Кіровоградщина. Історія рідного краю".

Контакт – serhio.miljutin@rambler.ru

Поліщук Михайло Володимирович – Директор Вільшанського районного українсько-болгарського музею імені Івана Гуржоса. Магістр історії.

Контакт – michal26600@meta.ua

Прочко Юрій Володимирович – студент-історик четвертого курсу Українського католицького університету.

Контакт – prochko@ucu.edu.ua

ІНФОРМАЦІЯ ПРО ОРГАНІЗАТОРІВ. НАШІ КОНТАКТИ

Львівський медієвістичний клуб

Це наукова організація молодих дослідників, які займаються періодом середньовіччя та дотичними до цього часу темами. Клуб у формі товариства виник при кафедрі історії середніх віків та візантиністики Львівського національного університету імені Івана Франка.

Кураторами товариства виступають – доцент **Овсінський Юрій Володимирович** та професор **Войтович Леонтій Вікторович**.

Першим головою клубу був **Олег Друздєв**, а вченим-секретарем – **Юрій Скіра** (2013–2014). **Теперішнім** головою товариства є **Дмитро Димидюк**, а вченим-секретарем – **Наталія Райтаровська** (з 2014 р.).

Мета товариства – об'єднати людей, зацікавлених у вивченні медієвістики, та надати їм можливості для реалізації наукових ідей. Однією з форм її реалізації є публікація збірника наукових статей студентів та аспірантів. Завданням цього видання є не стільки відкрити щось нове в медієвістиці, скільки дати поштовх для її розвитку в студентському середовищі, сприяти вдосконаленню наукових навичок молодих дослідників, збагаченню їхнього досвіду.

Форми роботи:

- диспути та обговорення;
- лекції фахівців-медієвістів;
- співпраця з різними університетами; (є різноманітні зв'язки)
- проведення наукових конференції студентів-медієвістів
- проведення екскурсій
- функціонує та наповнюється бібліотека медієвіста

- співпраця з клубами історичної реконструкції середньовіччя.
- публікація власних збірників статей на сайті товариства

Наші контакти:

e-mail: dymydyuk_da@ukr.net

[Сторінка у VK](#)

[Сторінка у Facebook](#)

[Сайт Львівського медієвістичного клубу](#)

Наукове товариство історичного факультету Львівського національного університету імені Івана Франка

Це об'єднання студентів, зацікавлених в розвитку окремих ділянок історичної науки з метою організації наукових дослідів, публікації наукових праць та поширення наукових знань серед студентів.

Голова Наукового товариства історичного факультету – Тарас Оліярчук (з 2014 р.).

Наші контакти:

[Сторінка у VK](#)

[Сторінка у Facebook](#)

Василевс. Українська візантиністика

Ідея створення сайту «Василевс. Українська візантиністика» належить **Андрію Домановському** (Харківський національний університет ім. В.Каразіна) та **Олегу Файді** (Львівський національний університет ім.І.Франка). У 2006 р., переважно для особистих потреб впорядкування лавини інформації з візантиністики, Андрій Домановський створив на базі сайту Східного інституту українознавства імені Ковальських першу візантинознавчу новинарну сторінку. Згодом сайт було перенесено на платформу *wordpress.com*.

Відтепер інформаційне наповнення сторінки окрім А. Домановського та О. Файди здійснюють **Олег Луговий** (Одеський національний університет імені І.Мечникова), **Дмитро Лукін** (Наукова бібліотека ім. М.Максимовича Київського національного університету ім. Т.Шевченка) та **Дмитро Гордієнко** (Інститут української археографії та джерелознавства імені М.Грушевського НАН України).

На даний час це єдиний спеціалізований візантинознавчий сайт на теренах України, який щодня переглядають сотні відвідувачів.

[Сайт Василевса](#)

[Сторінка у Facebook](#)

"Проект досліджень української неолатиністики medievist.org.ua"

Проект був започаткований 3 листопада 2009 р. з метою об'єднати науковий доробок сучасних авторів, оригінальні латиномовні тексти та переклади на одному ресурсі, щоб у такий спосіб полегшити шлях дослідника.

Керівники:

1. Людмила Шевченко–Савчинська, співзасновник, к. філол. н.
2. Костянтин Балашов, співзасновник, адміністратор проекту
3. Руслан Щербина, к. філол. н.

Наша місія

Інноваційна. Генеруємо нові напрями та закладаємо традиції: працюємо на розвиток економічно обґрунтованих моделей гуманітарних досліджень, використовуємо переваги технологій інформаційної доби, пропонуємо своє бачення, не відкидаючи здобутків інших.

Інформаційна. Сприяємо пізнанню українських культурно–історичних надбань як складного та полікомпонентного явища; надаємо інформацію, а не нав'язуємо власні погляди.

Наукова. Спрощуємо роботу дослідника, відкриваючи доступ до латиномовних стародруків та створюючи власний інтелектуальний продукт у галузі неолатиністики; сайт є платформою, де науковці можуть ділитися власним доробком та спілкуватися з колегами; організовуємо офлайн-проекти.

Наші контакти:

[Сайт "Медієвіст"](http://www.medievist.org.ua)

[Сторінка у Facebook](#)

e-mail: admin@medievist.org.ua

Українська Галицька партія

Українська Галицька Партія – сучасна українська крайова партія. Виступає за максимальну самоврядність, аби кожна громада могла розпоряджатись наявними у неї ресурсами. Своїм завданням партія вважає відстоювання інтересів Галичини і поширення кращого галицького досвіду на решту України. Зареєстрована 18 серпня 2014 р.

УГП не є партією лідерського типу, тому передбачено проводити певною регулярністю ротацію на посаді голови Політичної ради партії. Станом на 2016 р. головою політради УГП є Богдан Панкевич, головою Львівської обласної організації УГП – Тарас Чолій, а головою Львівського осередку – Юлія Гвоздович.

Помічником та ідейним натхненником журналу виступив **Віталій Ляска** – кандидат історичних наук, активний член партії, кандидат в депутати, науковий керівник проекту "Локальна історія".

Наші контакти:

Телефони: +38 (032) 261-07-43, 068 771-16-24, 093 531-5130

e-mail: uhp.lviv@gmail.com

[Сайт Української Галицької партії](#)

[Сторінка у Facebook](#)

Фотографії Старого Львова

Ресурс [“Фотографії Старого Львова”](#) ставить собі за мету розповідати львів'янам та всім зацікавленим про історію, сучасність, події міста та його цікавинки у фотографіях. Копія публікацій зберігається в Національному цифровому архіві України.

Запрошуємо до співпраці:

Якщо ви ФОТОГРАФ, ЕКСКУРСОВОД, ІСТОРИК або просто ЛЮБИТЕ ЛЬВІВ то цей ресурс для Вас!

Якщо ви ЦІКАВИТЕСЬ історією Львова і знаєте маловідомі факти про історію міста, маєте в домашньому архіві старі фотографії Львова, листівки, календарі та будь-що з символікою чи назвою міста, знаєте цікаві місця у Львові чи маєте цікаві серії фотографій, то ви можете поділитися вашими знаннями на сторінках ресурсу (у різному форматі) під вашим авторством і з посиланням на вас, як на джерело.

Пишіть нам:

+38 (067) 675 93 84

photolvivnews@gmail.com

Творець сайту [“Фотографії Старого Львова”](#) - [Роман Метельський](#)

ФОТОГРАФІЇ
СТАРОГО
ЛЬВОВА

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЙ СТАТЕЙ У ЗБІРНИКУ

Тема статті повинна відповідати медієвістичній тематиці. Стаття може бути як наукового, так і науково-популярного характеру. До збірника приймаються статті українською, російською, польською, англійською, білоруською мовами (є можливість іншими).

Обсяг статті – до 12–14 тисяч символів з пробілами.

Міжрядковий інтервал – півтора (1,5).

Шрифт – Times New Roman, кегль 14.

Анотація та ключові слова – англійською, українською та російською мовами. Українську анотацію розмістити на початку статті, а дві інші – вкінці.

Лапки – лише такі « »

У статті використовувати не дефіси (-), а тире (–).

На початку статті написати:

- Назва статті (великими буквами)
- Прізвище, ім'я та по батькові автора
- повна назва навчального закладу або установи, яку представляє автор та посада.
- Контактний e-mail.
- Вкінці статті подати список літератури (**ПРИМІТКИ**)

Список джерел та літератури подається в кінці. Включається лише та література, на яку є посилання в тексті! Посилання в тексті вказуються в квадратних дужках: порядковий номер джерела та сторінка(и) (напр.: [1, с. 12–15]). Не допускаються підрядкові посилання та використання меню "Вставка" – "Сноска"!

Приклади оформлення посилань. Examples of references

1. Ахмед ибн-Яхья Белазури. Книга завоевания стран. // Хрестоматия по истории халифата / Сост. Надирадзе Л.И. – Москва. 1968. – С. 19–21, 33–35, 40–42.
2. Бартольд В. Сочинения: В 9-ти т. / Василий Бартольд. – Москва, 1966. – Т. 6. Работы по истории ислама и арабского халифата. – 632 с.
3. Бубенок О. Евреи и арабы Палестины и Сирии в конце VI – начале VII в. / Олег Бубенок // Східний світ. – № 1. – 1999. – С. 56–77.
4. Конституция Медины [622 р.]. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.worldislamlaw.ru/archives/126>
5. Юзбашян К. Армянские государства эпохи Багратидов и Византия IX–XI вв. / Карен Юзбашян – Москва, 1988. – 305 с.
6. Nicolle D. Yarmuk 636 AD. The Muslim Conquest of Syria / David Nicolle. – London, 1994. – 93 p.
7. Інтерв'ю проф. Наталі Яковенко газеті «День» (№ 215–216, п'ятниця, 25 листопада 2011 р.). – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/uk/article/cuspilstvo/natalya-yakovenko-pidruchnik-ukrayinskoyi-istoriyi-zalishaietsya-bastionom-ura>
8. Кеннеди Х. Великие арабские завоевания / Хью Кеннеди; [Пер. с англ. Г. Соловьевой]. – Москва, 2009. – 424 с.
9. Історія Візантії. Вступ до Візантиністики. / [За ред. С.Сорочана та Л.Войтовича]. – Львів, 2011. – 880 с.

Вітається надсилання різного роду ілюстративних матеріалів (картинки, карти, портери і т.д.) Але кожне зображення повинне бути підписане (назва твору, автор, коли виконано, звідки взято). Підписані картини потрібно вміщувати одразу в самому тексті.

Стаття повинна бути ретельно вичитана та відредагована, не містити орфографічних, пунктуаційних та стилістичних помилок! Статті науково-популярного жанру можуть бути без посилань.

Електронна публікація збірника відбуватиметься двічі на рік. Наступник збірник вийде влітку 2017 р. Прийом статей триватиме щорічно до 28 лютого та 30 листопада. Як наочний приклад для оформлення статті можна взяти до уваги будь-яку статтю із першого випуску «Українського медієвістичного журналу». Журнал виходить в електронній формі без офіційних грифів.

Надсилати статтю потрібно на e-mail: dymydyuk_da@ukr.net

Для детальнішої інформації звертайтеся за наступними посиланнями:

e-mail: dymydyuk_da@ukr.net (Димидюк Дмитро)

[Сторінка у VK](#)

[Сторінка у Facebook](#)

[Сайт Львівського медієвістичного клубу](#)

ТРЕБОВАНИЯ ДЛЯ ПУБЛИКАЦИИ СТАТЕЙ В СБОРНИКЕ

Статья должна соответствовать медиевистической тематике или касательной. Статья может быть как научной та и научно-популярной (может быть без ссылок).

В статье придерживаться следующего расположения элементов:

- название статьи;
- фамилия, имя, отчество автора;
- учебное заведение или другое учреждение, где учится или работает автор;
- должность, ученая степень автора;
- контактные телефоны, адрес электронной почты;
- резюме (анотация) русском языке (не более 500 знаков с пробелами). Ключевые слова (3–7 слов);

Скобки – только « »

Шрифт и абзац. Шрифт Times New Roman. Размер кегля – 14. Междустрочный интервал – полуторный. **Объем.** Текст статьи не должен превышать 12–14 тыс. знаков с пробелами. **Примечания** – сквозные, заключённые в квадратные скобки. В скобках указывается порядковый номер работы из списка литературы и, через запятую, страница. Например [4, с. 57]. Несколько работ перечисляются через точку с запятой. Между элементами в скобках обязательно должны присутствовать пробелы.

Примеры того, как оформлять ссылки, можно увидеть выше (в украинской версии).

Также, можна отправлять и картинки к тексту. Они должны быть подписаны (автор изображения, название, год создания, откуда взято). Картинки нужно помещать в самом тексте и подписать их. Список использованной литературы с заголовком «Примечания» выносится в конец статьи.

Следующий сборник выйдет летом 2017 года. Прием статей будет длиться ежегодно до 28 февраля и 30 ноября. Отправлять статью нужно на этот **e-mail**: dymydyuk_da@ukr.net (Дмитрий Димидюк)

Контакты:

e-mail: dymydyuk_da@ukr.net (Дмитрий Димидюк)

[Страница в VK](#)

[Страница у Facebook](#)

[Сайт Львовского медиевистического клуба](#)

REQUIREMENTS FOR ARRANGING ARTICLES

The articles should corresponds medieval topic.

The text of the article – should not exceed 12–14 thousand characters with spaces. Notes – through enclosed in square brackets. The serial number from the list of literature and a comma-separated page are pointed. For example [4, p. 57]. Several works are listed, separated by semicolons. The gaps should be presented between the elements in brackets.

Examples of references you can see above (in ukrainian version).

We accept scientific and popular-scientific articles. Popular-scientific articles can be without notes.

Footnites – only « »

The following arrangement of elements should be done in the paper:

- the title of the article;
- the full name of the author;
- the university or other institution where the student or the author works;
- the position, scientific degree of the author if available;
- the contact phone numbers, mailing address;
- English summary (not more than 500 characters). Summary begins with the author's name and the title of the paper and keywords (3–7 words);

We accept any images to your article, but You must sign image (name, author, date of creation). Pictures contain in text.

List of the references with the title «References» should be made at the end of the article. Journal is published twice a year in electronic form, without official stamps. We accept articles for next number of journal until 28 February and 30 November every year.

Send articles to this **e-mail**: dymydyuk_da@ukr.net (Dymydyuk Dmytro)

Contacts:

e-mail: dymydyuk_da@ukr.net (Dymydyuk Dmytro)

[Page in V Kontakte](#)

[Page in Facebook](#)

[Lviv medieval club](#)

Наукове видання

Український медієвістичний журнал.

Вип. №2.

Українське середньовіччя

Комп'ютерне верстання: Дмитро Димидюк

Макет обкладинки: Дмитро Димидюк, Софія
Тютюко

Коректори: Ірина Гіщинська, Іванна Когут, Галина
Микитюк, Ксенія Скшентувенська

м. Львів, вул. Університетська, 1

Львівський національний університет імені Івана Франка

